

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

A. ANDRESEN

DEN GAMLE LANDMÅLER
FORTÆLLER

Den gamle landmåler
fortæller

A. ANDRESEN

Den gamle landmåler fortæller

*Et liv i statens og kirkens
tjeneste 1889–1981*

SØNDERJYSKE LEVNEDSLØB

Nr. 22

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

ÅBENRÅ 1982

**Udgivet med støtte af
Velux Fonden af 1981
Sparekassen Sønderjylland, Tønder
Sønderjyllands Amtskommune**

**ISBN 87-7406-046-5
Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev**

Min hjemstavn

Jeg er født i Lendemark i Bylderup sogn, Slogs herred, den 22. januar 1889. Min hjemstavn har ikke været midtpunkt i historiske begivenheder, og der findes ingen store navne i min slægt. Men de guldne blade i tykke bind og bøger giver dog en fylde af oplysninger om den egn på hedesletten, der er blevet min hjemstavn, og om den slægt, der ved arbejde og slid har fravristet denne af natur ret fattige egn et nærmest karrigt udkomme.

Landsbyen Lendemark var en lille hedeby med 6 mellemstore gårde, hvoraf sognets præstegård var den største med rigelig 100 ha areal. Ejerne af disse gårde var førende og ledende personer i byens befolkning.

Den øvrige del af befolkningen bestod af kådnere, parcellister, af nogle der intet ejede, af små håndværkere som tækkemænd, skomager, glarmester, bødker, snedker, skrædder, købmand, der alle ved siden af deres håndværk og småerhverv kunne og gerne ville tjene en ekstra skilling ved en dagleje på gårdene.

Det var disse to forhold, der delte byens befolkning i to dele, i bønder og småfolk. Det var ingen klar linie, der delte dem, ingen frontlinie. Sådan havde udviklingen formet det, og det affandt man sig stort set med. Det kunne dog somme tider skabe forhold, der gjorde fortræd. Det har jeg i min opvækst dog ikke mærket meget til. Jeg hørte til hos småfolkene.

Mine erindringer om min barndomstid i Lendemark når tilbage til årene omkring århundredskiftet. Når jeg besøger min fødeby nu – dette skrives i året 1981 – føler jeg mig som en fremmed. Jeg kender næsten ingen mere, og alt er så forandret. Det er jeg også selv. Jeg er ikke mere den, der som dreng tumlede rundt her med andre drenge eller lå mellem kartoffelrækkerne i haven og så op mod de drivende skyer og byggede mine luftkasteller.

Men alligevel står jeg i et særligt forhold til denne by – her er jeg fra. Her er jeg, foruden af mit hjem, blevet præget af de mennesker, jeg voksede op iblandt, præget af deres sprog, præget af deres sæder og skikke, præget af deres måde at leve livet på, præget af byens beliggenhed og egnens natur.

Men der er dog endnu noget, som ikke er forandret. Åen, Slogsåen, snor sig endnu gennem det ret frodige engdrag med på sydsiden Bylderup med kirketårnet som vartegn og på nordsiden udflytterbyen Lendemark med præstegård og tilhørende have helt ned til åens bred. I et tingsvidne fra 1595 er det i øvrigt fastslået, at grænsen mellem Bylderup og Lendemarks markjorder, fra Heds mark til Bov mark, for al fremtid skal følge »de grothe auwe und strome«, altså Slogsåen. Der synes ikke at have været stort sammenrend mellem de to nabobyer; der har altid kun eksisteret den ene bro, hvorover al samfærdsel er foregået.

Den vest-østgående vejforbindelse fra Tønder, gennem Lendemark over det »brede vad« ved byen af samme navn, til Åbenrå ligger der også endnu, dog ikke mere som den noget sandede vej, jeg husker fra mine drengeår, men som en moderne asfaltvej med fortov på begge sider gennem byen.

Jeg finder i mine gemmer en gulnet strimmel papir med en række med blyant nedskrevne linier, som nok

skulle forestille vers. Det skrevne er dateret Iwanowo (Rusland), den 17. november 1917. Iwanowo er en ret stor landsby beliggende ved banen Brest Litowsk – Pinsk. Og det skrevne lyder således:

Gennem de yndige enge
snor sig en liden å,
stille den rinder, i dens vande
spejler sig himlens blå.

Findes der vel skønnere billed'
end disse enges pragt?
Havde sådan farvernes fylde
Salomons herlige dragt?

Lad kun bjergenes høje fjelde
lokke beundring frem,
de overgår i deres vælde
ikke min frodige eng.

Langstrakt ved dette engetæppe
– fulgt af en landevej –
ligger der en lille landsby.
(Navnet nævner jeg ej).

Bøndergårde, nogle huse,
og en præstegård,
det er alt, der hører til byen,
en mølle dog også der står.

Nogle af husenes haver ligger
yndigt ved flodens bred,
deres træers grene hælder
sig mod vandet ned.

Byen har for fremmed øje
hverken skønhed og prud.
Dog for mig er den den skønneste,
thi den huser min brud.

Her er jeg født, og her har jeg hjemme,
her efter verdens larm
kan jeg hvile mit trætte hoved
ved min piges barm.

Nu, langt borte, i fremmed land,
langt fra min egen skat,
ved jeg dog, at hendes tanker
søger mig dag og nat.

Og når Gud i nåde giver
fred igen på jord,
vil jeg vende hjem til byen,
til min »Sidde«mor.

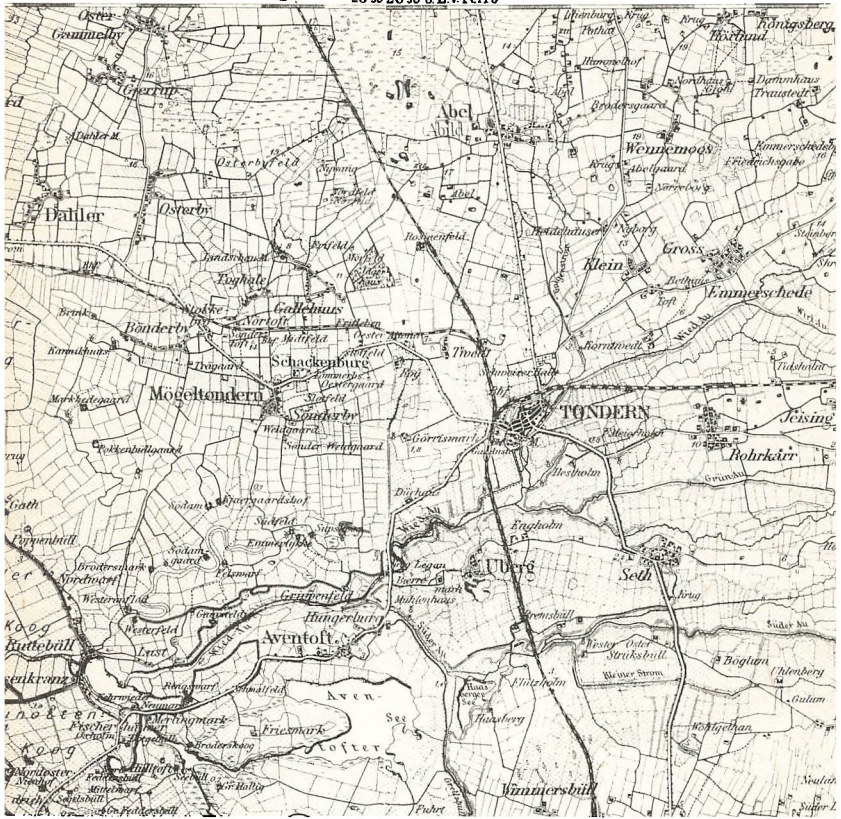
Måske vil nogen, der læser dette, smile overbærende og i sit stille sind tænke: hvor barnligt og naivt! Hvis denne dom skulle gælde mine digteriske evner, så bøjer jeg ydmygt mit hoved. Men sigter den til det, jeg har skrevet om »det sted hvor jeg har hjemme«, så beder jeg betænke, at strimlen er fra 1917, fra den første verdenskrig, skrevet langt borte fra min hjemegn og de kære, eller nærmere betegnet den kæreste, som jeg måske aldrig mere ville få at se.

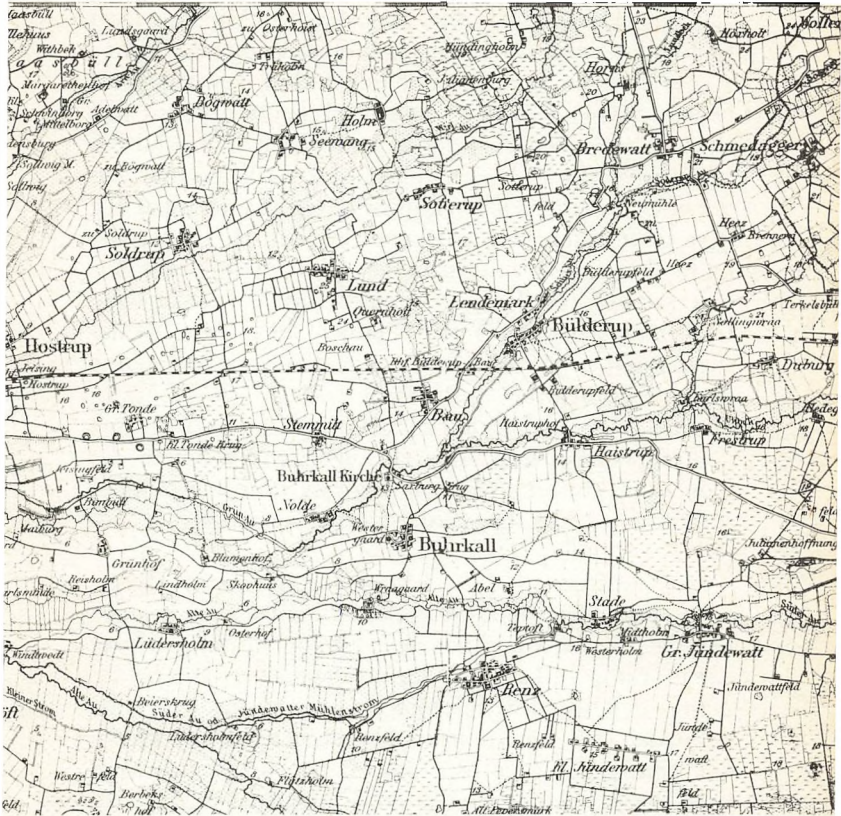
I ældre dokumenter beskrives Lendemarks bymarker således: »Jorden er sandet, engene er ret gode, men dækker ikke behovet, der er ingen skov ej heller mosearealer«. Men kort efter århundredskiftet foretoges nye foranstaltninger med henblik på en mere ra-

tionel udnyttelse af jordene. Da kom dampploven og trak sine dybe furer gennem hedearalerne, for at de efter en række år kunne være tjenlige til granbevoksning. De står nu som pæne granplantager, der forskønner det flade landskab. Dampploven var et dengang meget beundret teknisk vidunder, der tiltrak mange besøgende. Den bestod af en stor dybtgående plov, der ved hjælp af en kraftig kæde var fastgjort til to dampmaskiner. Disse maskiner blev placeret ved hver sin ende af det hedestykke, der agtedes pløjet, og trak således ploven gennem arealet frem og tilbage. Omkring år 1910 tilførte en lille mergelbane på tipvogne mergel fra lejet i Lund til de lette jorder for at fremme en mere frugtbar vækst.

I disse landskabelige omgivelser har jeg levet mine drengeår. Her har vi badet og fisket i åen, vi har glædet os over forårets blomsterpragt i engene og indsnuset duften af sommerens friske hø. Hvert år så vi storken spankulere i engene søgende efter mad til sine unger i reden på Christian Petersens gård i Bylderup. Og om vinteren øvede vi os med mere eller mindre held i at løbe på skøjter på de oversvømmede enge.

26° 30' 26' 30" ö L. v. Ferro

Kort over en del af Tønder amt, fra Aventoft og Tønder i vest til Bülderup og Lendemark i øst.
(Karte der Kgl. Landesaufnahme 1897. 1:100.000)

Mine bedstefædre

Jeg har ikke kendt mine bedstefædre. Min morfar i Lendemark døde to år før jeg blev født, og min farfar i Aventoft døde ni dage efter min fødsel. Jeg har arvet begges navne. Morfar i Lendemark hed Andreas Christian (Matthiesen), og farfar i Aventoft hed Andreas Fedder (Andresen), og så lå det nært at kalde mig Andreas Christian Fedder Andresen. Og det navn har jeg også godt kunnet være bekendt bortset fra, at det ved indførslen i personregistret har fået en fejl, der har irriteret mig indtil nu. I Aventoft og de frisiske egne træffer man hyppigt navnet Fedder, mens det i Bylderup næsten er ukendt. Og jeg har den gode daværende personregisterfører i Bylderup, hr. v. Wildenradt, mistænkt for, at han har ment at gøre en god gerning ved at lave det gode frisiske navn Fedder om til det mere tysk klingende Fetter, som jeg nu officielt løber rundt med. I kirkebogen derimod er navnet rigtigt indført.

Min morfar, født 1831, levede alle sine dage i Bylderup sogn. Han boede i Lendemark i det gamle, lange hus på præstegårdsjorden lige øst for »forten«. Huset var indrettet til beboelse for 4 inderster med deres familier, der hver for sig ejede den del af huset, som de beboede. Der var i morfars hus et værelse, der kunne opvarmes, to kamre, der ikke kunne opvarmes, samt køkken og staldplads til en ko. I disse små rum er min mor og hendes søskende vokset op. Lige efter nytår 1881 – børnene var da næsten alle hjemmefra – nedbrændte huset, og morfar byggede på stedet et nyt og mere rummeligt hus.

Morfar tækkede og gik ud på dagløn ved lettere arbejde og tjente en del ved musikken. Han både undervi-

ste i musik og spillede videnom til dans ved markeder og familiefester. Han spillede en del sammen med den privilegerede musiker, »Dresen fra Rørkær«, der var kendt på hele vesteregnet.

Men da morfar en nat spillede til dansen i den kolde rejsestald i Hajstrup kro, fik han kulde i sine fødder i en sådan grad, at den bredte sig over begge ben og en del af underkroppen med og gjorde dem følelsesløse. Nu var det forbi med at spille, nu måtte han holde sengen. Han døde den 11. januar 1887, 56 år gammel. – Alt dette har min mor fortalt mig.

Om min farfar i Aventoft ved jeg ikke meget. Han blev født den 10. august 1830. Han var landmand og ejer af en af de få gårde i Aventoft, hvorfra der blev drevet landbrug. Gården ligger der endnu, i det indre noget moderniseret – der går ikke mere nogen dør fra køkkenet direkte ud i stalden – men i det ydre er den næsten uforandret. Den ejes nu af en sønnesøn, Andreas Fedder Andresen. Gården havde et tilliggende på 13,4 ha, hvorpå der i mine drengeår holdtes 5-6 køer, nogle kalve og ungkreaturer samt en eller to heste. Farfar var i længere tid amtsforstander i Aventoft, og var som sådan højeste øvrighedsperson i sognet. Men farfar fik en tragisk ende. En vinterdag i januar 1889 var han sammen med to andre mænd fra Aventoft i Tønder. Det trak op til uvejr, og da mændene var rede til at tage hjem, stormede det voldsomt, og det blev så mørkt, at de ikke kunne se en hånd for sig. Da de kom ud til Dyrhus gård, gik to af mændene op til gården for at låne en lygte. Farfar ville så imens vente på dem nede ved chausseen. Men da de andre kom med lygten, var farfar der ikke, og da de heller ikke traf ham undervejs, troede de, at han trods mørket var kommet hjem. Det var han bare ikke, og nogle mænd gik så vejen tilbage for at søge ham. De fandt ham liggende død ved

vejens grøftekant. Dette skete d. 31. januar 1889. Farfar blev 59 år gammel.

Mine bedstemødre

Mine bedstemødre har jeg stået i et levende forhold til, så længe jeg kan mindes. Vi – min bror Anton og jeg – kaldte dem begge oldemor.

Mormor i Lendemark var nordfra, hun var født i Fjand, syd for Sønder Nisum Fjord, den 10. april 1826. Hendes far, Hans Andersen, med tilnavnet Klit, var husmand og fisker. Han omkom i februar 1840 sammen med en anden fisker fra Fjand på Sønder Nisum Fjord og efterlod foruden hustruen en større børneflokk. De større børn blev udsat hos fremmede mennesker i omegnen. Mormor blev i nogen tid optaget i præstegården i Tiim, men måtte snart selv for alvor tjene til livets ophold. Rygter om bedre arbejdsvilkår har nok fået hende til at søge længere og længere sydpå. Hun endte i Bylderup sogn, efter at hun havde arbejdet adskillige steder, og her blev hun den 5. oktober 1860 gift med min morfar Andreas Christian Matthiesen. De boede i det gamle, lange hus på præstegårdsjorden i Lendemark og fik her fire børn, hvoraf min mor var den næstældste. De havde foruden huset en agerparcel i Kaasholm og holdt en ko, der dog formentlig mest græssede sammen med de andre indersters køer på markvejene og byens jorder.

Oldemor fik ret tidligt en benskade. Jeg har kun kendt hende siddende i en stol med et åbent sår på det ene ben, rækkende fra knæ til fod. Hendes yngste datter, tante Metha, passede hende og brugte mængder af linned til forbinding.

Oldemor var et tålmodigt menneske. Til tider, når benet ikke gjorde så ondt, kunne hun le hjerteligt, men til andre tider kneb det med at skjule smerterne. Turen fra sin stol og hen til sengen og tilbage igen har i mere end 20 år været hendes eneste gang, og den foregik under store og smertende anstrengelser. Da morfar døde, overtog tante Metha helt hendes pleje. Jeg har aldrig mærket til, at oldemor er blevet tilset af nogen læge.

Vi drenge besøgte hende tit og gerne, vi boede jo i samme by. Så fortalte hun om gamle dage hjemme i Fjand og sang for os om den fattige hyrdedreng, der i det hårde vejr var så langt fra by. Sin hjemegn havde hun kun set enkelte gange, siden hun kom til Nord-slesvig. Hun gik turen hjem til fods og i bare ben, og rejsen varede flere dage alt efter, om der blev lejlighed til at age et stykke undervejs.

Min bror og jeg plejede altid at bringe glæde, når vi kom i oldemors stue. Men engang måtte vi bringe hende et sørgeligt budskab. Det var, da vi – 6 og 4 år gamle – bragte hende meddelelse om vor fars død. Da græd hun og tog os i sine arme. Fra da af fejrede vi altid juleaften hos oldemor og tante Metha.

Oldemor døde den 3. aug. 1902, 76 år gammel. Jeg overværede sammen med mor og tante Metha hendes dødsstund. Det gjorde et stærkt indtryk på mig, og jeg græd meget. Ved sørgehøjtideligheden i hjemmet skulle jeg hjælpe degnen med sangen, men stemmen kvaltes i gråd.

Min farmor i Aventoft, hvis fulde navn var Anna Catharina Margrethe, f. Nielsen, var født i Aventoft den 2. sept. 1833, og hun var meget forskellig fra oldemor i Lendemark. Hun optrådte udadtil bestemt og resolut, havde ordet i sin magt, satte tit med en lille kort og rammende vittighed tingene på plads, syntes måske

noget kold i sin væremåde, men der var ikke langt til det glimt i øjet og den milde latter, der vidnede om, at her havde man at gøre med en stærk og levende personlighed.

Livet havde været hårdt ved hende, hun havde haft 14 børnefødsler, men de to børn døde ved fødslen, og to andre nogle år senere. Da jeg lærte hende at kende, havde hun, efter farfars tragiske død og sidst min fars tidlige død, afstået gården til sønnen Hans Martin, det eneste af børnene, der blev landmand. Nu var hun flyttet ind i sit lille dejlige aftægtshus midt i byen. Her havde hun plads til at tage venligt imod alle i familien, der ville besøge hende, og her havde hun oven i købet plads til at huse to af sin afdøde ældste datters piger. Den ældste af dem var alvorligt syg og døde hos hende, vistnok i 18 års alderen, medens den yngste, Nicoline, nu i Esbjerg, helt fik sin opdragelse hos oldemor.

Oldemor holdt en ko, der græssede lige ved byen, og høet til dens fodring om vinteren havde hun på høløftet. I dette anbragte hun overtallige gæster, som hun ikke havde sengeplads til i soveværelserne nedenunder, selv om der foruden senge også var et par alkover. Ved juletid og om sommeren i ferietiden kunne der blive en sådan invasion, at også høløftet måtte tages i brug. Og dette var slet ikke så dårligt; jeg kan bevidne, at man sov udmærket i høet.

Men at sove en nat i en alkove kunne også være vidunderligt. Vi sov en nat 4 børn i en alkove, to i hver ende og med benene ind imellem hinanden. Det kneb med at falde i søvn, men det var benene skyld i. Og det var nok også benene, der var skyld i, at der i nattens løb gik hul på dynen med det resultat, at alkoven flød med løse fjer, da vi vågnede. – Men dejligt var det om morgenen at ligge derinde i alkoven og høre oldemor gå rundt inde i

*Landmåler A. Andresen.
Foto o. 1960.*

*Bedsteforældrene i Lendemark
Andreas Christian Matthiesen (1831–1887) og
Anna Cathrine født Hansen (1826–1902).*

Forældrene Matthias Andresen (1863–1895) og Christine født Matthiesen (1863–1938).

Den gamle kro i Lendemark, nedbrændt 1930.

Købmandsforretningen i Lendemark o. 1900. Til venstre bageren og hans kone, til højre købmand Lauritz Petersen og kone.

stuen og ordne alt til morgenbordet, der stod færdigt, når vi kom op.

Højdepunkterne i oldemors lille hjem var nok julefesterne. Da kom børn og børnebørn fra alle kanter, og hun tog hjerteligt imod dem alle. En gave havde hun til enhver, der kom; dem havde hun købt i Tønder i god tid inden jul.

Oldemor var en from kvinde. Hendes breve til os ved festlige lejligheder indeholdt altid tysk skrevne salmevers. Til trods for, at man talte dansk i Avenstoft, benyttede man ved alt, hvad der skulle skrives, det tyske sprog. Men den helt ud tyske undervisning i skolen havde ikke formået at dæmme op for det danske hjemmesprog. Alle medlemmer af min familie i Avenstoft var dengang tysksindede. Men temaet dansk – tysk drøftedes aldrig ved vore sammenkomster.

I oldemors sidste år, da hun begyndte at trænge til hjælp, boede hendes ugifte datter, tante Anna, hos hende. Tante Anna blev dog syg og døde 1910. Foruden sin mand havde oldemor fulgt 7 af sine børn til graven. Men nu nærmede hendes time sig også. Hun fik en benlidelse og blev indlagt på Tønder sygehus. Her besøgte jeg hende tit. Til sidst kendte hun mig ikke mere, hun talte usammenhængende ord og lå med heftige smerter i benet. Sidste gang, jeg var hos hende, lå hun på eneværelse og kæmpede med døden. Hun så mig næppe. Da jeg tog afsked, sagde jeg: »Farvel oldemor, nu er du snart hjemme, så har du ingen smerter mere«. Hun så skarpt på mig, og der kom et svagt smil på hendes farveløse læber. Dagen efter døde hun; det var i marts 1911.

Min far

Jeg husker kun lidt om min far; jeg var kun 6 år, da han døde. Men det står dog endnu helt tydeligt for mig, hvordan han, liggende i sengen, på min første skoledag hjalp mig med at få mit tornyster anbragt på min ryg.

Far var født i Aventoft den 25. marts 1863 som den 5. i Andreas Fedder Andresen og hustrus store børneflokk. Sin skolegang fik han i Aventoft, skolen lå lige ved siden af gården. Konfirmeret blev han i Ubjerg.

Far kom i november 1878 i lære i Hans Petersen Basches kolonialvareforretning og kulhandel i Østergade i Tønder, men måtte opgive dette i april 1880 på grund af forretningens ophør. Derefter var han i to år hos købmand Adolf Giesche i Hamburg Skt. Pauli, og fra juli 1882 til 1. november 1883 var han ansat som kommis i S. C. Lorenzens købmandsforretning i Vestergade i Tønder. Efter at han havde aftjent sin værnepligt som soldat i Flensborg, nedsatte han sig som købmand i Lendemark.

Til at begynde med overtog han i 1886 den der eksisterende købmandsforretning tilhørende Sønnich Sønnichsen. I 1888 blev han gift med mor, der var hjemmehørende i Lendemark. Og i 1891 købte han en byggegrund af møller Christian Hansen og byggede på den en forretningsbygning ved vejen til Bylderup. Vi var to børn; jeg blev født 1889 i den gamle ejendom, og min bror Anton fødtes 1891 i den nye bygning. Men far døde allerede d. 23. april 1895, kun 32 år gammel. Det sagdes, at han var død af »Rippenfellentzündung« (Lungehindebetændelse).

Far har nok haft ret store vanskeligheder til at begynde med. Han kom fra det tysksindede Aventoft, havde været to år i Hamburg og to år soldat i Flens-

borg, og slog sig nu ned i det langt overvejende danske Lendemark, og det i en nationalt set ret bevæget tid. Det nationale stod på højkant; f.eks. befalede gendarmeren en krans med røde og hvide bånd nedtaget ved rejsningen af taget på vort nye hus. Og ulykkeligvis begyndte far med at tale tysk med mig. Det hørte dog hurtigt op. Værre var det nok, at købmænd fra Tønder rejste rundt i byerne og tog imod bestillinger på varer, som de leverede til en billigere pris. Konkurrencen var stor.

Alt dette har taget på fars nerver. Og langt senere, da jeg var blevet en ung mand, lod min mor ved given lejlighed falde en bemærkning, der lod mig ane, at dette havde medvirket til hans tidlige død.

I min svage erindring fra den tid står min far dog som et billede af en god far. Jeg mindes svagt, hvordan han greb efter os om aftenen, når vi løb rundt om bordet i nattøj, inden vi skulle i seng. Jeg mindes ham fra en søndag eftermiddag på isen, hvor han kastede småmønter til drengene, jeg ser ham sættende en fuld mand på porten og ser ham en morgen i oprørt tilstand fortælle om et natligt indbrud i butikken. Og jeg erindrer svagt den sorte kiste, hvori far blev lagt og kørt over på kirkegården, og mors forgrædte øjne, der vidnede om, at vi havde lidt et smerteligt tab.

Min mor

Mor blev født i Lendemark d. 3. januar 1863. Hendes forældre var husmand og spillemand Andreas Christian Matthiesen og hustru Anna Cathrine, og sammen med dem og sine tre søskende levede hun sin barndom og det meste af sin ungdom i sin fødeby. Hun gik i skole i

Bylderup og blev i 1877 konfirmeret af pastor H. Wolf. Efter konfirmationen måtte hun ud at tjene, og efter at have lært syning kom hun i mange hjem i omegnen som syerske. I 1888 blev mor og far gift. Og disse to blev så min yngre bror Antons og mine forældre.

Fars tidlige død var et hårdt slag for mor. Hun kunne ikke tænke sig at fortsætte med at drive forretningen, og hun mødte mange vanskeligheder. Hendes forgrædte øjne vidnede ofte om store bekymringer. I denne vanskelige tid fik mor en uvurderlig hjælp fra sin bror Christian Matthiesen, der havde en gård i Smedager.

Efter at der var blevet tilbygget et bageri, blev forretningen solgt til købmand Lauritz Petersen, og vi flyttede om i den gamle bygning i Lendemark, hvori far havde begyndt sin købmandshandel. Bygningen ejedes nu af gårdejer Matthias Matthiesen i Sønder Bylderup og et par medejere. Vi kom her til at bo i samme hus som gartner Rittmeier og hans ret store familie, og her begyndte mor at sy for kvinder. Når disse kom for at »prøve på«, måtte min bror og jeg pænt forlade stuen. Vi måtte ikke se kvindernes bare arme. Det kunne dog ikke undgås, at vi fik kendskab til snærende korsetter med tilbehør og til modefrembringelser som skinkeærmer og pufærmer og meget andet.

Vi måtte for alvor prøve på at stå på egne ben. Mor håbede, at hun ved syningen kunne tjene til livets ophold. Det begyndte ikke så godt; mor fik gigt i armene, og en overgang måtte jeg dreje håndsymaskinen for hende. Det blev dog efter nogen tid bedre. – Mor fik efterhånden overdraget undervisningen i syning og håndgerning i skolen og fik hvert kvartal udbetalt et lille beløb for det. Og efterhånden tjente vi drenge lidt ved budtjeneste for købmændene, ved at gå med kagekurv for bagerne og ved mange andre småtjenester.

I dette gamle hus i Lendemark levede vi nogle lykkelige år. Mor har altid forstået at skabe et godt og hyggeligt hjem for os, hvor ikke bare vi to drenge, men også vore venner, både drenge og piger, følte sig hjemme. Her blev der om aftenen sunget, leget og spillet. Jeg havde fået en violin og fik lært at spille på den, og vi havde citar og mundharmonika, og jeg gav undervisning i at spille. Der var næsten ikke en aften, hvor vi ikke havde besøg, og lystigheden ved vore sammenkomster blev aldrig for meget for mor. Hun glædede sig med os.

Mor var en kristen kvinde. Hun var barn af vækkelsen, der gik over sognet, og hun lærte os at gå i kirke. Hendes kristendom var nærmest en pietisme, og hun holdt blandt andet på, at man som kristen burde afholde sig fra verdslige ting, deriblandt også politik, og herunder måske især, hvad der hørte til danske nationale tilkendegivelser. Vi førte udadtil et nationalt set neutralt liv, men alle vore venner fandtes i den danske lejr. Og spørges der så, om vi børn og unge ikke følte dette som noget, der hæmmede os i vor livsudfoldelse, vil jeg svare, at sådan følte vi det ikke. Vi kendte mors indstilling og ville nødig skuffe hende. Hun gav os i vort hjemliv mere, end vi kunne vente at få andre steder.

Minder fra Lendemark

Mine første minder begynder med vores nye hus ved vejen til Bylderup. Når jeg her de første år efter fars død mødte den gamle særling Hestorf, der boede hos Matthias Matthiesens i Sønder Bylderup, sagde han altid: »Der kommer sønnen af den unge enke!« Jeg syntes i øvrigt, at Hestorf var en sjov mand. De ældre kunne

somme tider få ham til at synge. Det, han sang, var for det meste:

»Mäd'le ruck, ruck, ruck – Mäd'le ruck, ruck, ruck,
an meine grüne Seite,
i' hab' di' gar so gern, i' hab di' gar so gern, i' mag di'
leide«.

Vore nærmeste naboer var møller Christian Hansen, som far havde købt byggegrunden af, og hvis have grænsede ind mod vores grund, og så lidt længere mod øst trælasthandler Peter Hansen Petersen (kaldet Peter Bødker). Disse to naboers børn var mine og min brors legekammerater. Møllerens børn, Claus og Jens, var omtrent jævnaldrende med min bror Anton, og trælasthandlerens søn Heinrich var på min alder. Vi fejrede vore fødselsdage sammen og kom hver med en kringle til 10 penning som fødselsdagsgave. Vor mest elskede legeplads var noget vi kaldte »æ lille pold«. Det var en lille udgravning ved vejen til Bylderup, hvor vejen fra de høje agre snoede sig ned i den lavere eng. I udgravningen fandtes det dejligste røde sand, der bød på mange muligheder for leg, mens svalerne fløj ind og ud af de mange huller i udgravningens væg.

En varm forårsdag med solskin fulgte jeg – som så tit – møllerens kone, der den dag luftede tøj fra gemmerne i skabe og kommoder. Da så jeg i bunden af en skuffe noget, som jeg ikke før havde set. Jeg spurgte om, hvad det var, og hun svarede, at det var Dannebrog, det danske flag, som ikke måtte hejses. Jeg spurgte ikke om mere, men det forekom mig ret mærkeligt. Jeg var endnu ikke inde i grænselandets problemer.

Mølleren var i øvrigt gift anden gang. Børnene af første ægteskab, Nicolai og to piger, legede vi ikke med,

men vi fulgte dem ofte i arbejdet hjemme, når de ikke var ude at tjene. – Mølleren havde i 1892 af præstegården købt parcellen Højager lidt nord for byen ved Sottrup-vejen og drev et mindre landbrug. Her var vi tit med til at hente kørerne hjem om aftenen. Vi kendte køernes navne, og vi oplevede mange mærkelige ting. Vi hjalp på vor måde med alt, hvad man gav os lov til. Vi sørgede over en syg ko, og vi glædede os over de små grise, og vi så med forbavselse en hane løbe rundt, efter at man havde hugget hovedet af den. Det, vi mest ønskede, var at komme med på en tur med møllevognen, eller at komme med op i møllen, hvorfra vi havde en dejlig udsigt over både Lendemark og Bylderup byer. I 1902 købte Jes N. Jacobsen møllen. Han og hans kone Elise kom til at betyde meget for danskheden i Bylderup sogn.

Hos Peter Bødgers i trælasthandelen kom vi ikke helt så meget som i møllen. Det var heller ikke altid helt ufarligt for børn at kravle rundt mellem bjælker og træstabler. Men vi kom der dog hyppigt. – Deres stuehus brændte en nat, mens far endnu levede. Mor tog os op af sengen, og vi kunne gennem træerne se huset brænde, hvad der gjorde et stærkt indtryk på os. Den, der interesserede os mest hos Peter Bødgers, var karlen, eller kusken, Jørgen Peter Eiffert. Han var en lille, venlig, men forslæbt udseende mand, der altid havde tid til at snakke med os. Han var kendt viden om, hvor han kom kørende med de med kul, træ og andre ting læssede vogne forspændt med to store heste. – Jørgen Peter var i øvrigt Lendemark bys første cykelrytter. Det tog ham lang tid at få lært at cykle. Den sti, han plejede at øve sig på, blev efterhånden så glat og hård som et cementgulv. – Da vi senere flyttede længere mod øst i byen, førte vor vej til skolen os hver dag over møllerens og Peter Bødgers gårdspladser.

Vor nærmeste nabo mod øst og på den nordre side af landevejen var Rasmus Carl Eschelsens (i folkemunde Rasmus Cårls) trelængede slægtsgård. Den havde før ligget syd for landevejen, men var efter en brand i 1877 blevet nyopført nord for vejen. En af jorddiger omgivet have havde dog fået lov til at blive liggende syd for vejen. I læ af disse havediger, der grænsede op til vor lille have, har jeg tilbragt mange timer med at læse eller med at følge skyerne på deres flugt og fantasere om vidunderlige rejser ud i den store verden. Her på gården skete der altid noget. Foruden Rasmus Cårll og hans kone var her den voksne søn Jes, en tjenestekarl og en tjenestepige. Vi hjalp at »trække fra«, når der kørtes hø eller korn hjem. Det var vidunderligt at løbe rundt i det lige hjemkørte friske og dejligt duftende hø. Og Jes var altid en fornøjelig karl, når vi ved fodring af dyrene fulgte ham i ko- og hestestald. Det hændte, at jeg somme tider var med inde i køkkenet til mellemmad. Engang så jeg ved en sådan lejlighed en besynderlig genstand liggende i køkkenvinduet bag Rasmus Cårlls plads. Jeg dristede mig til at spørge, hvad dette var for noget, og fik under de nærværendes smil at vide, at det var et »gebiss«. Det fik lov til at ligge i vinduet, mens Rasmus Cårll spiste. Det passede ham nok ikke så godt i munden, og dette var formodentlig også årsag til, at det engang blev fundet på en vejgrøftekant i byen. – En dag skete der noget tragiskovre hos Rasmus Cårlls, der gjorde et stærkt indtryk på mig. Tjenestepigen hængte sig nede i vognporten. Hun var sådan en god pige, og jeg kunne slet ikke forstå det hele. Jeg vidste dengang ikke noget om, at mennesker kan komme ud i forhold, hvor de ikke selv kan magte livet. Men siden hen gik jeg ikke gerne ned i vognporten. – Ellers har jeg kun glade minder fra vort naboskab med Rasmus Cårlls. Lige bortset

fra, at de ikke ville have, at vores hund Roni legede med deres store tyr, der var tøjret i toften.

Efter Rasmus Cårls gård kom syd for vejen et lille hus, hvori Anne Marie Bonde og hendes gamle mor boede. Anne Marie var en lille venlig kvinde, der altid havde tid til at besøge mor, når hun kom forbi. Første gang jeg husker at have mødt hende, var den dag, min far døde. Min bror og jeg skulle bringe dødsbudskabet om til oldemor, vor mormor, der boede længere omme i byen, og skulle derfor forbi Anne Maries hus. Da hun så os komme med hinanden i hånden, kom hun ud og spurgte deltagende: »Er jeres far død?« Hvortil jeg jo så med tårer i øjnene svarede ja. »I små stakler«, sagde hun så. Da Anne Maries mor efter nogle år døde, var naboerne efter begravelsen indbudt til kaffe. Inden vi var blevet rigtigt placeret, sad jeg ved et bord med hænderne liggende på den fine hvide bordduk, og ved siden af bordet stod Rasmus Cårll og snakkede med en anden af gæsterne. Pludselig mærkede jeg noget varmt på min ene hånd. Det var Rasmus Cårll, der i en flot bue havde ladet en spytklat havne på min hånd, uden at den fine bordduk fik noget af sovsen. De andre morede sig over det fine plets kud, medens jeg i min generthed ikke vidste, hvor jeg kunne skjule mig.

I det næste hus, et kådnersted, boede Lorenz Nissen Petersen, og senere Emil Peter Petersen. Sidstnævnte handlede med fisk. Vi var lidt bange for ham. Når han havde drukket for meget, blev han meget voldsom.

Så kom præstegården bag en flot indkørsel og noget tilbagetrukket fra landevejen og med en dejlig have ned mod Slogsåen. Her kom vi jo ikke så tit. Mit første besøg i præstegården har nok været i julen 1893. Jeg mindes, at pastor Bahnsen bar mig på armen rundt om det efter min mening meget store og fine juletræ, og at jeg

fik en marcipangris. – Og så husker jeg dunkelt noget med illumination og guirlander, da den nye præst, pastor Simonsen, i 1894 holdt sit indtog i præstegården.

Fra præstegården går jeg over i det næste hus, der i ældre tider hørte under præstegården og kaldtes kapellanhuset. Her boede nu Thomas Christian Petersen, kaldet Thomas Snedker. Han var far til trælasthandler Peter Bødker. Hans kone hed Maren. Jeg havde en del småærinder hos dem, men var ikke altid helt glad ved at komme der. Maren ville nemlig altid give mig et stykke franskbrød med honning på. Og jeg kunne ikke godt lide honning, og på den anden side var jeg ked af at sige nej tak til noget, som jeg vidste, at Maren syntes var en delikatesse for børn. – Maren kunne ikke gøre noget levende væsen fortræd, og hun passede på som en hund, at ingen fluer på bordet kom i nærheden af manden, der havde udryddelse af fluer på sit program.

Det næste, jeg kommer til, er forten, der dog i mine drengeår ikke mere blev brugt til sit oprindelige formål at vande kreaturerne. Den gav os derimod nede ved åen en fortræffelig legeplads, hvor vi kunne vade i vandet og ved en passende temperatur tage os et bad. Her har vi tilbragt mange dejlige timer.

Øst for forten kom så Carl Johann Lorezens hus med værksted. Han var bødker, og kaldtes derfor Carl Bødker. Han var fra Løgumkloster og kunne fortælle mange sjove historier fra sin fødeby. Hans kone hed Line. Hun kunne fjerne ringorme. Det skulle, så vidt jeg husker, gøres, når der var fuldmåne og under fremsigelse af en bestemt remse. – De havde en hund, der hed Bismarck. Den lignede dog ikke Bismarck i format, men var ellers ikke til at spøge med. Den var i øvrigt mor til vores Roni. – Carl Bødker kunne næsten alt, hvad der faldt ind under begrebet håndværk. Han

klippede vort hår, han ordnede vores træsko, han tapetserede og malede hos os i vor lejlighed, og der var næsten ikke det, han ikke kunne lave, og jeg lærte i hans værksted at lave rivetænder og andre småting. – Carl Bødker leverede smørdritler til Bylderup-Bov mejeri. En overgang havde han en stor hund, der kunne forspændes en lille vogn, og med dette køretøj har jeg transporteret mange dritler til mejeriet.

Herefter kom min oldemors hus, som jeg har beskrevet andet steds.

I det næste hus boede Matthias Spillemand. Der er jeg ikke kommet så tit. I 1898 blev huset solgt til arbejdsmand Nikolai Hansen, Klåj kaldtes han. Han flyttede ind med mange børn, og oldemor var bange for, at det skulle blive ret uroligt i nabolaget. – Nikolai Hansen var daglejer, og han arbejdede mest omkring Burkal og Nolde. Før dag hørte vi ham gå forbi til arbejdet, og han kom først hjem, når folk i Lendemark havde fyraften. – Klåj og hans familie hørte til en sekt. De blev anset for at være meget alvorlige kristne, der prøvede at leve deres kristendom i det praktiske liv. Et par af deres døtre blev missionærer i Østasien.

Lidt tilbagetrukket fra landevejen lå så et gammelt hus. Her boede Hans Christian Sørensen og hans kone Karoline. Han var arbejdsmand, og hans kone var kagekone, d.v.s., at hun en bestemt dag om ugen, udstyret med en stor kurv, gik fra hus til hus og solgte brød og kager for bager Andresen i Bylderup. Det kunne ikke undgås, at hun samtidig blev en slags nyhedsformidler, der bragte nyheder og andre interessante forhold til folks kendskab.

På landevejens nordlige side lå Jørgen Asmussen Sørensens gård, der næst efter præstegården var byens største gård. Der var to piger i ægteskabet. Jeg blev konfirmeret sammen med den yngste, Marie. I min

poesibog, som alle mine medkonfirmander har skrevet i, er Marie den eneste, der skriver dansk. Hun skriver:

»Drag kjæk og frejdig under Ærens Flag
til Kamp på Jord og Hav for hvad du ærer!
Men glem i Verdens Kamp ej Pagtens Dag
og Ham, som Jord og Hav og Himmel bærer!«

Det næste hus på landevejens sydside var et lille lavt hus, der i min barndom tilhørte Adam Horn. Han var fra Hessen og havde været banevogter. De havde en sindssyg søn, der for det meste opholdt sig i et lille rum ved siden af køkkenet. Han så så bleg ud, når vi endelig engang fik ham at se. En datter, Anna, havde et træben. – Senere boede Nis Spillemand, der i min barndom var mælkekusk, i huset. Han havde også et træben, men dette hindrede ham ikke i at komme både hurtigt og let op i eller ned fra den ret ubekvemme og høje mælkevogn forspændt med to store ponyer.

Dernæst var der et hus, en tidligere smedje, senere farveri, på nordsiden af vejen. Dettens ejere, Jørgen Schmedegård, Didrik Skov og Ernst Wilhelm Schubert, der blev gift med Anna Horn, har vi kun haft ringe forbindelse med.

Nabohuset var Peter Damgaard Iversens kådnersted. Hans drift af kådnerstedet var ikke mønsterværdig. Allerede som små så vi ham komme kørende med sine små magre heste. Da det engang blev anordnet, at der på arbejdsvogne skulle anbringes ejernes navne og bosted, skrev han selv på sin vogn bogstaverne P. D. i L., hvad jo skulle betyde Peter Damgaard i Lendemærk, men i byens drenges stavemåde blev det til Peter Dil.

Så kommer vi til den gamle kro, der lå på vejens syd-

side. Det var en middelalderligt udseende bygning med lav dør, små vinduer, lavloftede stuer og ældgammelt inventar. Den lå tæt op til landevejen og var uden forhave og beplantning. Her kom jeg ikke meget som dreng. Men der blev fortalt meget om denne gamle bygning, der vistnok var flere hundrede år gammel, og den kom senere til at betyde meget for mig.

Den ældste af kroens ejere, som jeg husker, er den 1824 fødte Jes Christian Christensen, »den gamle kromand,« der dengang trods sin høje alder var uindskrænket hersker i kroen. Han fandtes for det meste hjemme i krostuen, mens sønnen Peter Boysen Christensen, kaldet Peter Boysen, passede landbruget i mark og stald. Begge var de enkemænd, og det huslige varetoges af skiftende husbestyrerinder, indtil døtrene efterhånden efter at have været ude at tjene kunne begynde at overtage husholdningen. Krovirksomheden har næppe nogen sinde haft nogen større betydning.

»Den gamle kromand« døde 1913, 89 år gammel. Han havde styret kroen med myndighed i 54 år. Med hans død ophørte krovirksomheden, og sønnen, Peter Boysen Christensen, overtog gården. Han var i 1887 blevet gift med Christiane Marie Lytzen, og de fik 4 børn sammen. Den ældste var en søn, der kom til at hedde Peter Boysen Christensen den Yngre. De andre var 3 piger, kromandens piger, der fik navnene Marie, født 1888, Jessine Christine (kaldet Sidde), født 1890, og til sidst Johanne Engeline, født 1892. Deres mor døde allerede i 1894. Og her var det så, der måtte træde husbestyrerinder til for at klare husholdningen.

Disse 3 piger kom til at betyde meget for mig. Vi har fulgtes ad gennem vor fælles ungdomstid. Marie var den af de tre piger, som jeg i skolen var på linie med, Sidde blev min trofaste hustru, og Johanne ærer jeg som den tapre danske kvinde, hun var.

De voksede op i et dansk hjem. Men man var i kroen gammeldags, mændene var ikke tilgængelige for nymodens ting. Man var ikke i mejeriet, man kærned selv smørret. Roer skulle man ikke have. Som det før havde været, sådan skulle det blive ved med at være. I det mørke køkken lavedes der mad ved åbent ildsted. Krostuen opvarmedes ved bilæggerovn fra køkkenet. Der måtte ingen unødvendige udgifter være. Og velstanden øgedes. I et lille jernskrin blev guldstykkerne opbevaret, de skulle hverken i sparekasse eller bank.

Sådan var nogle af de ydre forhold, som pigerne voksede op under. Da de senere kom sammen med andre piger, har de vel nok været imponerede i deres indre, men dog langtfra sådan, at det blev til brud med deres hjemstraditioner.

Den 31. marts 1930 ved middagstid nedbrændte den gamle kro fuldstændig med alt indbo. Selv jernskrinet og en del af dets indhold led en sørgelig skæbne, alle papirer gik op i luer. Gården blev opført på ny i toften nord for landevejen. Her døde Peter Boysen Christensen den ældre d. 30. oktober 1934, 73 år gammel.

Nabogården til kroen tilhørte Johann Philipp Johannsen. Han var kommuneforstander, hans kone var noget yngre end han. De havde to døtre og en søn. I et af mine sidste skoleår hjalp jeg dem i høsten. De havde dengang en tjenestekarl, der hed Kersten. Han kunne fortælle mange interessante historier. – Engang var jeg med Kersten i Lydersholm, hvor vi skulle rive hø i deres eng. Vi kunne ikke blive færdige på én dag og måtte derfor overnatte derude. Om aftenen valgte vi os hver en høstak og lavede deri en hule, hvor vi kunne ligge. Det gik fint. Det værste var dog, at der om natten trak et kraftigt tordenvejr hen over os og gjorde os drivvåde.

Det sidste af byens huse var et såkaldt fæste-kådsted,

sammenlagt af to halve kådsteder. Det tilhørte skomager Asmus Hansen, der overtog det i 1892 fra faderen, Rasmus Hansen, kaldet Rasmus Kollunder, vel nok fordi hans farfar var fra Kollund. Her fik vi vores sko repareret. Og her fik vi også noget andet. Skomageren havde danske børneblade, som han fik til omdeling blandt børn. Dem læste jeg med stor interesse. Og de har i høj grad hjulpet mig til at lære det danske sprog, som skolen jo ikke gav undervisning i.

Mors søskende

Der er én, der i mine drengeår har indtaget en meget stor plads i min bevidsthed. Det er min morbror, Christian Matthiesen fra Smedager. Han har været både min mor og os drenge en stor støtte. Hans kone hed Tobine. Jeg kan ganske svagt huske deres bryllupsdag. Tante Tobine og hendes søster var begge iført mørke silkekjoler, noget i mine øjne meget fint. – Vi drenge var altid glade for at komme til Smedager, særlig da vi var blevet så store, at vi selv kunne tage turen derhen. Den gik gennem Bylderup by, næsten fra den ene ende af byen til den anden ende, gennem Nystad og forbi Hedsgård. Vi var lidt bange for drengene i Bylderup, men ellers tog vi det i stiv arm. Vi oplevede altid noget undervejs. Vi fandt fuglereder i vejgrøfterne, i Nystad hos Matthias Søren stod der to »storke« i vinduerne, lille Edlef sad en gang ved køkkenvinduet og spurgte, hvor vi skulle hen, og en dag for en hjort forbi os med store spring. – Ja og så var der den mest sorte af vore Smedagerture. Den begyndte endda så godt. Det havde regnet dagen før, og på den ellers meget sandede vej stod der en del vandpytter. I nærheden af Nystad mødte

vi en rytter, der kom ridende i skarpt trav, så vandet sprøjtede til alle sider, og ikke mindst på hesten. Idet han red forbi os, råbte Anton til ham: »Din hest har jo skidt på bagen!« Rytteren, Jacob Jessen fra Hedsmark, vendte lynhurtigt hesten, kom ridende hen imod os og råbte: »Pas I bare på, I frække drenge! Nu rider jeg lige op til amtsforstanderen og melder jer. I skal ikke have lov til at fornærme min hest!« Og så red han videre mod Bylderup, og vi fortsatte ret slukørede mod Smedager. – Men det skulle blive værre endnu. I Nystad lå der dengang et lille lavt bagehus i skeldiget mellem Andreas Asmussens og Edlef Jessens ejendomme. Det blev benyttet af begge familier og lå lidt skjult af buskadset. Den dag, vi kom forbi, havde Andreas Asmussens kone bagedag. Og da vi nærmede os bagehuset, kom en lille hund efter os gøende af fuld hals. Det generede åbenbart Anton, der nu havde glemt episoden med hesten. Han greb et stykke træ, der lå der, og ky-lede det efter hunden med det resultat, at træet ramte fru Asmussen, der netop i dette øjeblik kom ud af bagehuset med de nybagte kager, hvoraf mange faldt på jorden. Hun begyndte at råbe efter os: »I slemme drenge, pas I bare på! I morgen går jeg til Bylderup og melder jer til Iwer Nissen! Åh, mine gode knæpkager!« Anton og jeg syntes, at nu var det nok bedst at flygte, dette her kunne blive alvorligt for os. Og det var ikke i den gladeste stemning, at vi kom til Smedager. Det hjalp først, da vi fik fortalt onkel Christian om vores oplevelser og så, hvordan han morede sig. Jeg skulle samme aften tilbage til Lendemark, mens Anton blev hos onkel Christians. Men for ikke at komme over Nystad hjem gik jeg en lang omvej over markerne.

Anton syntes, at Smedager var det bedste sted at være. Når vi var på besøg hos onkels, blev Anton der

*Kartografernes tegnestue i opmålingsafdeling 17 i Pinsk 1917.
A. Andresen sidder lidt til højre for midten – markeret med et kryds.*

Opmålingsafdeling 17's trykkeri i offensiven (1917).

Regeringsbygningen i Slesvig, hvor katasterarkivet havde til huse. Foto o. 1915.

Katasteramtet i Tønder. På 1. sal til venstre lå kontoret, til højre amtslandinspektørens bolig. I stuen til venstre amtsforvalterens lejlighed, til højre amtstuens kontorer. Foto 1920'erne.

somme tider og lod mor og mig gå alene hjem. Men når han så efter nogle dage begyndte at længes hjem, kom onkel Christian og tante Tobine kørende med ham. Det er dog hændt, at han igen tog med dem tilbage til Smedager.

En dag, da vi var i Smedager, sagde vi ubevidst noget nedsættende om Danmark til tante Tobine. Det var noget, som vi havde hørt i skolen, og som vi næppe helt forstod betydningen af. Men tante blev meget alvorlig, og hun formanede os til aldrig mere at sige sådan noget om Danmark. – I tante Tobines bedste stue hang i øvrigt billedet af kong Christian IX til hest og billedet med den kongelige families stamtræ.

Da jeg var 10 år gammel holdt onkel Christian en dag foran skolen med mor på vognen. Der var kommet en lille dreng i Smedager, og nu skulle mor med for at passe tante Tobine. Fra den tid af forandredes vort forhold til Smedager måske noget, men vi kom der dog stadig ret tit.

Min mors søster Bothilde har vi ikke haft så meget at gøre med som med onkel Christian. Inden hun blev gift, og da jeg endnu var ret lille, kom hun somme tider hos os. Jeg husker, at hun fik armene pisket med brændenælder mod en bestemt sygdom, vistnok gigt, og hvad værre var, altid tog hun de fleste og de største rosiner i risen ved middagsbordet. – Jeg var med til hendes bryllup; jeg har da været omkring 6 år. Brylluppet stod i Gåskær i Bjolderup sogn. Rasmus Cårl lånte os heste og vogn og gav os sønnen Jes med som kusk. Da vi startede, sagde han til Jes: »Lad hestene bare løbe alt det, de kan!« Jeg var ikke med i kirken og kedede mig imens. Et lille højdedrag nord for byen skjulte kirken for mit blik, og jeg gik mange gange op ad vejen for at se, om de ikke snart kom. – I 1896 fik tante Bothilde en

lille datter. Hendes mand, Lauritz Hansen, havde sit arbejde i Gåskær. De kom senere til at bo i Rebbøl, hvor vi har besøgt dem nogle gange.

Tante Metha, mors anden søster, har vi altid været på nærmere hold, fordi hun passede oldemor hjemme i Lendemark indtil dennes død. I 1900 blev hun gift med Adolf Thomsen fra Holsten; han døde dog allerede i 1902. Tante Metha indgik senere et nyt ægteskab med maler Andreas Husted i Bylderup. Hos dem er vi kommet meget, og vi har sammen med dem delt både glædelige og sorgfulde familiebegivenheder i mine drengeår.

De Sottruper og andre

De Sottruper har jeg lært at kende i mine tidligste drengeår. Jeg så dem komme til kirke hver søndag, både i godt og i dårligt vejr. Og de havde fart på, når de kom; de skulle jo også passe deres hjemlige syssel. De kom altid til fods, mens gårdmændene fra Bredevad kørte med hestevogn. – Sottrup by, sagde de ældre, havde næsten helt op til århundredskiftet været en ret udsvævende by, selv om der opretholdtes en vis kirkelighed. Men flittige besøg i byens kro og andet nedbrydende havde konkurser og megen dårlig økonomi til følge, og alt dette gik ud over moral og helbredstilstand.

I 1880'rne og 1890'rne, medens pastor R. Bahnsen var sognepræst i Bylderup, nåede den kirkelige vækkelse, der gik over Nordslesvig, også Sottrup by og satte et helt nyt præg på byen. Det viste sig blandt andet i kroen, hvor der i krostuen lige overfor døren blev anbragt et indrammet vers med følgende ordlyd:

»I mit hus du ej bande må,
men hel're ud af døren gå,
det hører Gud i Himmerig
og straffer både dig og mig«.

Kirkeflokket fra Sottrup voksede, og i 1905 byggedes der et missionshus, der bruges den dag i dag. Kroman- den, Hans Schmidt, blev 1904 bestyrer på det nyopret- tede missionshotel i Tønder og blev der min gode ven. – Jeg husker tydeligt, at jeg engang sammen med mor var til møde hos gdr. Hans Marcussens i Sottrup, hvor pa- stor Bahnsen stod i døren mellem to stuer og talte til de mange tilhørere. Af andre Sottruper kom jeg til at kende det gamle, elskelige par snedker Lorenz Andre- sen og hans kone Gunder. De boede i et lille yndigt hus ud mod vejen. Gunder var »pudsmager« (fra det tyske ord »Putzmacherin«, modehandlerske), og vort ærinde hos dem var for det meste, at mor hvert forår skulle have sin hat lidt moderniseret og oppudset til somme- ren. – En anden Sottruper, som jeg næsten hver uge så komme forbi, var Chr. Stemmild. Han gik i Sottrup med kagekurv for bager Andresen i Bylderup. Jeg ser ham endnu slæbe de store kurve den ret lange vej.

Selve den ca. 3 km lange vej til Sottrup var meget san- det. Men var man til fods, gik man på et par lange strækninger med markstier, der gik tværs over mar- kerne. Det var dejligt, især om sommeren gennem kornmarkerne. – Jeg kunne hver dag hjemmefra iagt- tage færdselen på vejen til Sottrup, og jeg var især meget optaget af Mads Mahlers store vogne fra Øster- Højst, der forspændt med et par store heste hentede gods fra Bylderup-Bov station flere dage i hver uge. – Og hver dag kom postvognen, der efter ekspeditionen af morgentoget i Bylderup-Bov kørte posten til Øster-Højst, og så igen henimod aften til bestemt tid

dukkede frem oppe på Sottrupvejen for at nå sekstoget i Bylderup-Bov rettidigt.

De drenge fra Sottrup, som jeg senere har haft mest forbindelse med, er brødrene Friedrich og Christian Brodersen. Christian blev før 1. verdenskrig optaget som elev på Katasteramtet i Tønder, hvor jeg også var ansat, og han kom efter genforeningen til katastervæsenet i Holsten. Friedrich blev efter krigen, som han deltog aktivt i, sognepræst i Herringe på Fyn. Da vi engang mødtes, efter ikke at have set hinanden i mange år, sagde han: »Ved du, hvad jeg tydeligst kan huske ved dig og din bror fra vor skolegang i Bylderup?« Nej, det kunne jeg jo ikke vide. »Jeg husker bedst jeres fint stoppede strømper«, sagde han. Denne ros burde vores mor egentlig have hørt.

I øvrigt var der vist noget om, at mor holdt os pæne i tøjet. Det var hende om at gøre, at vi var rene og velklædte. Der kunne ikke blive råd til det fine eller til det mere solide tøj, som de mere velsitueredes børn gik i, men helt og rent skulle det være. Og jeg var altid ked af det, når jeg fik tøjet tilsmudset.

Men jeg må, inden jeg går videre, endnu fortælle om en episode, der har med Sottrup at gøre. I mine tidligste drengeår – vistnok i 1894 – var befolkningen i landsdelen en tid lang meget opskræmt. En berygtet og frygtet rovmorder – Peter Ludvigsen – blev eftersøgt af politiet, og der var udsat en belønning på 500 mark for hans pågribelse. Mange mente at have set ham, og enhver noget mistænkeligt udseende person stod i fare for at blive holdt for den eftersøgte morder. Når vi en aften sammen med vores mor havde besøgt oldemor, vovede vi næsten ikke at gå hjem i mørke alene. Folk så syner både nat og dag. – En dag kom en landstryger gående gennem Sottrup østpå. Det var jo ingen sjældenhed, men denne mand måtte, både efter klædedragt og

et meget bistert udseende at dømme, anses for at være den frygtede morder. Han lejrede sig ved branddammen et stykke øst for byen, hvor han spiste en sandsynligvis tiggert mellemmad. Efterhånden voksede mistanken blandt byens folk om, at dette var morderen, og dermed udsigten til at kunne vinde 500 mark. Bahne Nicolaisen, den mest tænksomme mand i byen, var den første, der tog mod til sig. Han satte sig i forbindelse med byens stærkeste mand, Jep Sørensen, og satte ham ind i sagen. Sammen fik de sendt bud efter Peter Hald, efter sigende tidligere dansk dragon, der tilfældigvis gravede »flou« (tørv) øst for byen, og fra tre sider nærmede de sig nu den mistænkelige person. Da de kom hen til ham, overmandede de ham, og Peter Hald lagde hånden på ham og erklærede ham for arresteret. De to andre bandt hans hænder om på ryggen med reb, som Bahne Nicolaisen for alle tilfældes skyld havde taget med. Manden protesterede kraftigt; han sagde, at han var overvagtimesteren fra Tønder. Men han blev afvist med en bemærkning om, at det kunne jo enhver komme og sige, han skulle nu bare følge med, så skulle det nok vise sig. De tog ham hver i en arm, og Bahne Nicolaisen sluttede processionen. – Ankomsten til byen anbragte de fyren i kroens rejsestald. Han protesterede voldsomt og blev ved med at hævde, at han ikke var morderen, men overvagtimester i Tønder. »Det skal vi snart få konstateret, din løgnhals«, råbte P. Hald. Men også kommuneforstanderen, Mikkelsen Clausen, som man fik hentet, ville ikke lade sig overbevise af mandens protester. – Imens havde kromanden, Hans Schmidt, for at få sagen opklaret, sendt sin tjenestekarl til Ravsted for at hente gendarmen der. Da denne efter nogen tid kom og så sin foresatte som den formodede morder, slog han støvlehælene sammen og hilste stramt med et: »Guten Tag, Herr Oberwachtmeister!« Dette var jo pin-

ligt, både for de Sottruper og vel også i nogen grad for overvagtimesteren, og de 500 mark gik fløjten for begge parter. – Mændene fra Sottrup måtte dog for retten anklaget for frihedsberøvelse over for en tjenestemand i funktion. De blev dog frikendt; dommeren anså dem for at have handlet i god tro. – Min gode ven, Hans Schmidt, har senere, når jeg drillede ham lidt, aldrig bestridt rigtigheden af ovenstående fremstilling.

Aventoft

Min fars familie havde vi noget på afstand. De fleste af dem boede jo i Aventoft, og Aventoft var for os drenge det samme som udland. Jeg ved den dag i dag ikke rigtigt, hvad det ligger i, at vi følte det sådan. Jeg holdt meget af min familie derude, særlig af min gamle elskelige oldemor (farmor). Men jeg blev aldrig hjemme der; der var noget fremmed over det. Det var ikke, fordi de sagde »tug« i stedet for to, og »svort« i stedet for sort og brugte mange andre mærkelige ord. Men det var nok hele deres væremåde og udtryksmåde, der var fremmed for os. Drengene derude, der ikke hørte til vor familie, gav vi os ikke af med, bortset dog fra degnens to drenge, som vi somme tider legede med. Men hvorom alting er: Når jeg den dag i dag efter et besøg i Aventoft går over Vidåen ved Lægan, siger jeg til mig selv, uden at der ligger nogen form for ophøjethed over de aventofter: »Nu er jeg hjemme!«

Men aventofterne var, i hvert fald i mine drengeår, et lidt særpræget og selvbevidst folkefærd. Byen lå jo som en slags hallig. På den ene side grænsede den op til den rige marsk (æ hærd), hvis bønder på markedsdagene kom kørende i deres flotte vogne gennem Aven-

toft, når de skulle til Tønder, og på den anden side var heden (æ hee), hvis fattige børn ved juletid kom med deres rumlepotter for at bede om en lille gave, hvad de også fik. Man havde da her både råd til at være lidt godgørende mod den ene side og samtidig vise en værdig tilbageholdenhed mod den anden side. I øvrigt satte søområderne mod syd og Vidåen mod nord grænser for naboskab med andre. Jo, Adventoft var noget for sig selv.

Efter at vor far var død, ville oldemor i Adventoft gerne have, at vi sammen med mor fejrede jul hos hende i hendes hyggelige hjem. Nogle gange er vi kørt med postvognen fra Tønder derud. Der kørte dengang daglig en postvogn fra Tønder til Nykirke. Den kørte fra onkel Lorenz Andresens kro i Vestergade (nu møbelhandler Stahlberg), og der var plads til nogle få passagerer, hvis pladserne altså ikke var optaget, inden vi kom. Togrejsen fra Bylderup-Bov til Tønder var en oplevelse for os, og når vi så i øvrigt fra Tønder kunne køre med postvogn til Adventoft, gik det jo meget let. Men for det meste måtte vi gå til fods, og vi syntes tit, at det var en meget lang vej, især når det regnede eller sneede, blæse gjorde det jo altid. Langt uden for Tønder by lå først bryggeriet, så kom gården Dyrhus, dernæst kom der et langt stykke vej med vand på begge sider, så den store bro over Vidåen ved Lægan (hvor de havde kalkuner, der ville angribe vejfarende), derefter kom broen ved Møllehus og så Hungerburg. Derfra var der ikke så langt mere. Først kom det fine hus Teglmærk med den store have og så et stykke inde i byen vor slægtsgård, hvor onkel Hans boede, derefter den gamle tagtækkede skole, og så fulgte på den anden side af vejen kroen, og skråt over for kroen lå oldemors aftægtshus. Her var altid vort mål, her blev vi vel modtaget.

Vi ville, når vi kom til Adventoft, hellere være hos ol-

demor end i gården hos onkel Hans. Og det fatale var, at for at komme om til oldemor skulle vi forbi gården. Onkel Hanses kone, tante Maren, var fra Egtved, og hun faldt ikke godt til i Aventoft, heller ikke i onkel Hanses familie. Der var tre drenge og tre piger i ægte-skabet. Tante Maren døde dog allerede i 1907, det yngste af børnene gik endnu ikke i skole. Til begravelsen var der kommet nogle af tante Marens slægtninge fra Danmark, som min bror Anton om aftenen skulle køre til Tønder, hvorfra de så skulle videre til Danmark. Det var en skøn og stille aften med frost og måneskin. Vore små kusiner gik Anton i møde for at køre med ham tilbage. Jeg gik udenfor, jeg havde røget en cigar og havde hovedpine. Men jeg hørte vognen komme kørende tilbage på den hårde chaussé i det fjerne og mine kusiner med deres lyse stemmer synge »Schlesvig – Holstein meerumschlungen«. Sorgen sad ikke ret dybt.

Aventoft var egentlig en fiskerby. Når vi var hos oldemor hørte vi meget tidligt om morgenen fiskerne gå forbi til deres arbejde. De aventofter skulle ikke have noget med at rende efter okser, men mange af dem havde dog en ko eller to ved siden af deres småerhverv med fletning og vævning af »pæggesko« (sivsko) og måtter og andet, som også børnene deltog i.

Af egentlige landbrug var der i selve byen måske kun 4-5 gårde, deriblandt vor slægtsgård, som onkel Hans altså drev. Han holdt en hest eller to, desuden vel 6 køer og nogle kalve og unglykreaturer. Køerne græssede for det meste i en fenne et stykke ud ad Grelsbøl dige. Herfra har vi mange gange hentet dem hjem til malkning. Denne foregik for det meste i fennen ved siden af Teglmærks fine have, som vi kastede beundrende blikke ind i. Engang var både min bror og jeg indbudt til en drengs fødselsdag på Teglmærk. Vi var meget indtaget i det fine hus og syntes nærmest, at det måtte være

et slot, men vi fik kakao i stedet for kaffe, og det syntes jeg ikke rigtig om.

Der var rigeligt med enge i statens store arealer omkring Aventoft sø. Her havde gårdene og nogle af småbrugerne deres englodder, hvis skel i hver ende var afmærket med kun for indviede kendte tegn og ellers ikke indhegnede. Jeg har adskillige gange været med onkel Hans, når der skulle slås græs. Vi begyndte med at finde skelpunkterne i hver ende af onkels lod. Jeg blev placeret på punktet i den ene ende og onkel Hans i punktet i den anden ende. Jeg skulle så, slæbende mine ben i græsset så meget som muligt, gå i lige linie hen imod onkel, mens han dirigerede med armbevægelser enten til højre eller til venstre. Når dette var sket i begge sider af stykket, var grænserne nogenlunde synlige, og slåningen kunne begynde.

Egentlig var det helt idyllisk at arbejde i disse enge omkring søen. Hestene kunne man slet ikke bruge der ved høbjærgningen. Mange engstykker var omgivet af høje rørskove, der holdt vinden ude, og når solen så bagede, kunne der være ulidelig varmt. Det var ret besværligt at få høet bjærget hjem til byen, og nogle steder måtte man tage både til hjælp.

En søster til min far, tante Botilla, var gift med Fedder Nissen på gården Jacobsværft i Nykirke sogn. Gården lå på et værft flere kilometer fra byen og kunne kun nås ad en markvej, der om vinteren næsten var ufremkommelig for fodgængere, og hvor der på det sidste stykke flere steder endda var anbragt markled, som man måtte åbne og lukke igen for at kunne passere. Om vinteren kunne det ske, at alle arealer, så langt man kunne se, var oversvømmede, så forbindelse med omverdenen kun kunne foregå pr. båd eller på skøjter. – Onkel og tante var barnløse, men de havde adopteret en dreng, Peter, og det var meningen, at han skulle

have haft gården. Men han rejste til Amerika; det har ikke fristet ham at blive landmand på dette øde sted.

I sommeren 1902 eller 1903 var jeg på sommerferie på Jacobsværff, selvfølgelig mere for at hjælpe i høsten end for at drive den af som feriegæst. Peter var der dengang endnu. Og på mange måder var det et dejligt sted at være, navnlig om sommeren. Var der ikke noget at bestille, så kunne jeg fiske i »æ Small«, en lille å ikke langt fra gården. Her behøvede jeg ikke at vente længe på bid. Og jeg kunne ro med båd på de små åer og kanaler, der var omgivet af rørvækst. – Men der var andet, der gjorde, at jeg længtes. Onkel og tante forstod slet ikke rigtig at snakke med unge, og jeg følte mig ensom. – Vi fik te i stedet for kaffe, og jeg kunne ikke godt lide te. Og alt vand, både til te og al madlavning, blev hentet i de grøfter, der omgav værftet, og hvorpå der lå et grønt lag andemad. Så det var med blandede følelser, at jeg på onkels opfordring skrev til mor, om hun ikke godt ville bede degnen om at give mig en uge mere fri. Mor gik så over og talte med degnen. Men han var fra Rosenkrans, og han kendte Jacobsværff og sagde til mor: »Lad ham da komme hjem, det vil han sikkert helst!« Og glad blev jeg.

Befolkningen i Aventoft talte dansk, kun nogle få talte frisisk. Tysk blev der kun talt med præsten og læreren, når disse kom for at gratulere ved konfirmationer og andre lejligheder. De blev modtaget ret højtideligt – man rejste sig når de kom, og når de gik. – Men de aventofter var tysksindede, selv om jeg i mine drengår – omkring århundredskiftet – aldrig har hørt nationale problemer debatteret derude. Den nationale vækkelses dønninger var endnu ikke nået så langt ud. Man følte sig stående lidt højere end folkene fra det, de kaldte den jyske hede, men dette blev kun konstateret – uden tanke på noget nationalt modsætningsforhold. – Både i

skole og kirke var sproget tysk. Skulle der skrives, skete det på tysk. Skulle man give udtryk for kirkelige eller kristelige tanker, eller bad man til Vorherre, så brugte man det tyske sprog. Men kom der ellers en adventofte og ville begynde at snakke tysk, så blev han anset for at ville gøre sig til mere, end han var.

Højdepunktet af mine oplevelser under vore besøg i Adventofte var nok »æ væddesejlen« på Rudbøl sø. Denne kapsejlad blev afholdt i pinsen og tiltrak altid mange mennesker, af hvilke nogle kom sejlede i deres både. Andre kom kørende med hestevogn eller sejlede med hjuldampen »Sylt«, der ellers sejlede mellem Højer Sluse og øen Sild, men den dag, der var »væddesejlen«, blev taget ud af sin rute for at sejle passagerture på Vidåen mellem Højer Sluse og Rudbøl sø. Dens skorsten kunne lægges ned, så fartøjet kunne sejle under broerne. – Selve væddesejladen varede nok et par timer, men den var kun en del af et stort forlystelsesprogram, en slags folkefest.

Skolegang

Min skolevej gik fra købmanden i Lendemark over engdraget og broen over Slogsåen til Bylderup skole. Vi syntes somme tider, særlig i blæst og i dårligt vejr, at det var en lang vej. Men sammenlignet med den lange skolevej, som børnene fra Sottrupmark og Frestrup havde, var vores vej kun kort at regne.

Skolen havde to klasser – den store skole og den lille skole. Den store skole lå mod nord og havde vinduer ud mod bygaden; den lille skole lå på sydsiden med vinduer ud mod degnens have. I hvert lokale var der en stor kakkelovn. Legepladsen, i hvis sydøstlige hjørne der

var bygget en retirade, var ret beskeden, både hvad angår størrelse og redskaber.

Bylderup sogn havde to skoler. Foruden den toklassede skole i sognebyen var der en enklasset skole i Bredevad, der søgtes af børnene i Bredevad og Heds, medens børnene fra Duborg gik i skole i Terkelsbøl i Tinglev sogn. Der var onsdag og lørdag kun undervisning om formiddagen, de øvrige ugedage dog både om formiddagen fra 8-12 og om eftermiddagen fra 14-16. Eleverne fra Bylderup og Lendemark gik hjem i middagstimerne.

De forhold, skolen dengang skulle arbejde under, var stærkt prægede af, at skolesproget var tysk, og at børnene så godt som alle havde dansk hjemmesprog og ikke forstod det tyske sprog.

Min første lærer var andenlærer Andreas Matthias Cordsen, født 1870 i Adelby i Angel og i 1893 dimitteret fra Tønder Seminarium. Han var andenlærer i Bylderup i årene 1893-96. Han kunne ikke tale dansk og forstod ikke sine små elever. Men det var forbavsende, at denne omstændighed ikke medførte de store vanskeligheder. Efter relativ kort tid forstod vi hinanden så nogenlunde. Lærer Cordsen forlod dog skolen efter et års tid og flyttede sydpå. Jeg syntes, at han var meget streng.

Hans efterfølger var Simon Peter Christian Simonsen, født 1873 i Stemmild, Burkal sogn, hvor hans far ejede en gård. Han dimiteredes 1894 fra Tønder Seminarium og var andenlærer i Bylderup i årene 1896-1906.

Den første tid boede Simonsen hjemme i Stemmild og cyklede hver dag til Bylderup på sin velocipede, et dengang beundret befordringsmiddel. Senere blev der indrettet værelse til ham i skolens loftsetage.

Simonsen var en helt anden type end Cordsen; han

var en af vore egne, og ham fik vi et helt andet forhold til. Vi kunne, om det skulle være, også tale dansk med ham. Men han var nok for rar, hans hele væsen og hans optræden indgød ikke umiddelbart respekt, så han måtte lejlighedsvis bruge stokken som hjælpemiddel. Alligevel var han en god lærer. Med sin dybe kristne indstilling fik han en god indflydelse i skolen, og nogle af hans elever har han præget for livet.

I 1906 blev Simonsen gift med bagermester Andre-sens ældste datter Dorothea Margaretha Andresen i Bylderup. Han døde 1927 i Kastelruth i Sydtyrol under et rekreationsophold og ligger begravet i et hjørne af denne bys katolske kirkegård. På hans gravsten står der: Es ist vollbracht!

Efter 4 års forløb kom jeg ind i den store skole, hvor degnen, Jakob Rasmus Karstensen, regerede resten af min skoletid. Han var født 1862 i Rosenkrans, Aventoft sogn. Hans far var skolelærer, og en yngre bror var ligeledes lærer. Han dimitteredes 1886 fra Tønder Se-minarium og har været ansat ved Bylderup skole 1886-1890 som andenlærer og fra 1890-1918 som før-stelærer og degn.

Karstensen var en helt anden type end Simonsen. Han var høj af vækst, og hele hans person indgød re-spekt. Spanskrøret brugte han næsten aldrig, men han var streng, og dette var en nødvendighed i en klasse med somme tider op imod 60 elever og 4-5 årgange.

Da jeg kom ind i den store skole, gik det op for mig, at skolegang var en alvorlig ting, og at der skulle arbej-des, hvis resultatet skulle blive godt. Jeg havde også lyst til at arbejde med de forskellige fag og gjorde mig hæ-derlige anstrengelser, hvad min mor også holdt mig til.

Der var ikke noget særligt fag i skolen, som jeg ud-mærkede mig i. Det skulle da lige være i sang. Karsten-sen, eller degnen, som han altid blev kaldt, tog mig

somme tider med i kirken ved bryllupper, hvor jeg skulle fungere som forsanger. Og ved søndagens danske gudstjenester var min plads oppe ved orglet hos degnen. – I selve skolen var der et godt forhold børnene imellem og imellem børn og lærere. Der var ikke mere de voldsomme opgør, som nogle af de ældre år-gange kunne fortælle om og prale med fra deres skoletid. Den strenge disciplin i vor skole hindrede sådanne udskejelser lærer og elever imellem.

Engang sårede Karstensen mig dog på en måde, der gjorde det svært for mig at tilgive ham. Der var under legen på legepladsen gået hul på mine bukser. Det opdagede degnen i klassen, hvor alle var forsamlede. Han løftede mig op på en bæk og viste hullet frem. Jeg løb grædende hjem og fortalte mor det. Hun sagde: »Ja, min dreng, vi er kun fattige folk; med os kan han gøre det. Med en af bøndernes drenge ville han ikke have vovet det«. Der var jo på den tid næsten kun bønder og småfolk. – Men den næste dag måtte jeg kæmpe med mig selv for at gå i skole. – Jeg tror da slet ikke, det var for at gøre mig ondt, at degnen bar sig sådan ad – i øvrigt var jeg vist egentlig hans yndling. Men jeg følte det som en dyb ydmygelse.

De nationale forhold og stridigheder satte ikke åbenlyse skel mellem børnene. Vi fejrede kejserens fødselsdag i skolen og Sedanfesten den 2. september i anledning af sejren over franskmændene i 1871, men bortset fra mindre episoder ved disse fester var forholdene fredelige.

Religionsundervisningen var delt i en tysk og en dansk afdeling. Børnene i den dansksprogede afdeling fik mere ud af denne undervisning og lærte mere end børnene på det tysksprogede hold. Vor mors kristelige indstilling til den nationale strid gjorde, at min bror og jeg fik tysk kristendomsundervisning.

Stort set synes jeg, at vor skole var en god skole. Den blev ledet ret autoritært, der var ikke tale om nogen medbestemmelsesret, men alligevel var skolen ikke kedelig. Degnen søgte på en god måde at gøre stoffet levende og at vække interessen for det. Var der en formiddag med godt vejr, kunne han foreslå en spadseretur, hvor han så gjorde os opmærksom på mange forskellige ting. Dette kunne dog kun ske, efter at titoget fra Tønder var kommet, idet kredsskoleinspektøren plejede at komme med dette tog, når han kom på uanmeldt revision. Han skulle jo gerne træffe os hjemme.

Degnen kunne også finde på at bruge en halv times tid til at læse op for os. Vi var meget interesserede, når han f.eks. læste op af den østrigske digter Peter Roseggers fortællinger om »Als ich noch der Waldbauernbub war«.

Må jeg prøve at levendegøre stemningen i klassen i en time med degn Karstensen. Jeg husker levende det tyske digt, vi i en time gennemgik: »Siehst du die Brig dort auf den Wellen? Sie steuert falsch, sie bricht herein, und muss am Vorgebirg zerschellen, lenkt sie nicht augenblicklich ein! Ich muss hinaus, dass ich sie leite...!« Jeg skriver dette efter hukommelsen. Men dengang i skolen levede vi med i dramaet, vi var tilskuere, vi var engagerede, vi ønskede at være redningsmanden. – Eller jeg tager vor egen mindre dramatiske julesalme af Grundtvig: »Det kimer nu til julefest«. Her var det igen os, der i kirken hjalp klokkeren med at kime, og det var os, der vadede i sneen op til kirken i det fjerne, og det var os, der i kirken sang med på salmen og prøvede på at takke Gud for Hans glade julebud.

Jeg var under min skolegang hindret i at udfolde mig, som jeg gerne ville og godt kunne. Jeg stammede. Det var ikke allerværst, men det afholdt mig dog tit i skolen fra at svare på spørgsmål, jeg godt kunne give svar på.

Og det afholdt mig næsten altid fra at sige noget uopfordret. Selv om jeg ikke stammer mere nu, så er der dog med hensyn til at tage ordet ved given lejlighed blevet en slags reserverthed tilbage.

Men dette hindrede mig ikke i at blive placeret tilfredsstillende i skolen. Vi sad i skolen, som degnen syntes vi var dygtige til. Klassens dygtigste elev sad øverst. Og jeg sad øverst i mine tre sidste skoleår. Dette siger jeg ikke for at prale. Jeg vil godt indrømme, at jeg det første år som den øverste følte mig umoden til denne plads. Og denne følelse drev mig nok til at sætte noget ind på at gøre mig fortjent til pladsen.

I skolen var der tre piger, der var begyndt samme år som jeg, og vi fulgtes gennem alle år omtrent på samme linie. 1902 havde vi alle fire de øverste pladser, pigerne på pigesiden og jeg på drengesiden. Pigerne var: Mette Matthiesen fra Sønder Bylderup, Catharina (Tina) Andresen fra Bylderup og Marie Christensen fra Lendemark. Pigerne blev dog dengang konfirmeret og forlod skolen 14 år gamle, medens drengene først konfirmeredes, når de var 15 år. Det resulterede i, at mine tre pigekammerater gik ud af skolen i 1903, og at jeg skulle gå et år længere. I dette sidste år følte jeg mig ret ensom. Jeg var en slags afdeling for mig selv – jeg havde min egen regnebog og fik mine egne opgaver.

Det sidste år i skolen blev meget optaget af tanken om min fremtid. Det mest nærliggende havde vel været, at jeg var blevet lærer. Men degn Karstensen sagde til mig: »Du skal ikke blive lærer, for du får aldrig din gæld afbetalt med den løn, lærerne nu får«.

Og så kom min sidste dag i Bylderup skole, en skole, der væsentligt har bidraget til, at jeg er blevet den, jeg er. Det var vemodigt at tage afsked. Efter den sidste time bad degnen mig om at komme med over i lejligheden. Han førte mig ind i dagligstuen, hvor også hans

datter Luise opholdt sig. Vi satte os alle tre i sofaen og han slyngede sine arme om os. Sådan sad vi længe og snakkede sammen. Til sidst sagde han: »I kære to, I er de elever, jeg har holdt allermost af!«

Jeg sidder og blader i min gamle salmebog. Degn Karstensen har skrevet i den. Der står: »Geschenk von der Bülderuper Kirchengemeinde für fleissiges Mitsingen beim Gottesdienst in der Bülderuper Kirche – *Bülderup d. 9.1. 1900*«.

Mine violiner

Da min mor efter fars død måtte sælge den af far byggede købmandsforretning i Lendemark, blev den afhændet til købmand Lauritz Petersen. Han var ungkarl, da han købte den, men han blev kort tid derefter gift. Brylluppet stod hos skrædder Caspersen i Bylderup, hvis kone var en søster til bruden. Mor og vi to drenge var med til brylluppet, der i min erindring længe stod som det vidunderligste, jeg havde oplevet. Der var ingen grænser for, hvad vi måtte spise af chokolade og andre godter. – Der var i øvrigt en anden ting, der imponerede mig mægtigt. Lauritz Petersens bror og kone kom nemlig kørende til brylluppet i en lukket vogn med kusk på bukken og forspændt med to flotte heste. Det var næsten finere, end når de handelsrejsende fra Flensborg kom kørende i åben vogn og med cylinderhat på hovedet og kusken siddende højt oppe. – Lauritz Petersen har i øvrigt betydet meget for mig. Engang fik jeg en globus af ham – sådan en var der ingen af de andre børn i skolen, der ejede. – Og nu kommer jeg til det, jeg her ville skrive om, nemlig mine violiner.

Lauritz Petersen købte engang nogle musikinstrumenter i Leipzig og fik – fordi købesummen havde overskredet en vis sum – en violin gratis. Denne violin gav han mig. Jeg vidste næsten ikke, om jeg skulle være glad eller bedrøvet, for nu skulle jeg jo lære at spille på den. Det fik vi lærer Simonsen til at lære mig. Når om eftermiddagen skolen var forbi og de andre børn skyndte sig hjem, måtte jeg med Simonsen op i hans lejlighed. Han skyllede først mund og hals med Odol, og så begyndte undervisningen. Jeg havde nok let ved at lære, havde også gehør, og det varede ikke længe, inden jeg selv kunne stemme min violin. Men da jeg efter en tid vist kunne spille næsten lige så godt som Simonsen, hørte det op. Han formanede mig dog til flittigt selv at øve mig. Det blev dog ikke til meget; der var andet, der optog mig. Først da jeg senere gik i skole i Tønder og der kom sammen med lærerstuderende, begyndte jeg igen at spille. – Imidlertid havde min onkel Christian fået en god idé. Efter sin fars død havde han fået dennes instrumenter, blandt andet en særpræget violin, der i mange år hang uden at blive brugt. Denne min bedstefars gamle violin lod onkel Christian nu grundigt istandsætte i Flensborg og overdrog den til mig. Den blev min gode ven. Jeg spillede på den hjemme, og jeg havde den i flere år med, når jeg var hjemmefra. Den tolkede mine glæder og mine længsler og gav udtryk for mine bekymringer og sorger i dybe og bløde toner.

Lendemark mølle

I min ungdom, altså omkring århundredskiftet, var politik i Bylderup som i andre sogne ikke det samme som i dag. Der var ingen politiske partier; der var kort sagt

kun tyske og danske, og så dem, der helst ingen af delene ville være.

De tyske kredsede i deres taler om storhed og magt, om sejre og om et Tyskland »über alles in der Welt«, og de sang med overbevisning, at »an deutschem Wesen wird einmal die Welt genesen«. – Danskerne derimod gik mere stille med dørene. De kæmpede for sandhed og ret og for deres modersmål, som man ville fratage dem. De sang deres fædrelandssange og søgte i dem og i den danske litteratur, på efter- og højskoler og i dansk folkeliv de kræfter, der kunne værne dem mod fortyskningsbestræbelserne. Og midt imellem disse to fronter stod så de blakkede, som man har kaldt dem, der bl.a. bestod af kristeligt vakte Indre Missions folk og andre såkaldte »hellige«, der af Paulus havde lært, at der er ingen øvrighed, uden at den er af Gud, og at den, som sætter sig op imod øvrigheden, står Guds ordning imod. – Til denne tredje flok hørte så også de neutrale, som af andre grunde ikke ville vedkende sig et nationalt standpunkt.

Men hvad har alt dette med Lendemark mølle at gøre? Jo, møllen fik i 1902 en ny ejer. Det var mejeristen Jes Jacobsen, der i kortere tid havde bestyret Bylderup-Bov mejeri, som nu købte og flyttede ind i møllen med sin kone Elise. De var begge østboere. Jes Jacobsen var født i Hjordkær i 1870 og Elise i Smøl i året 1872. Og disse to mennesker kom til at præge danskheden i Bylderup sogn i de 20 år, de ejede møllen.

Der foregik noget i hjemmene i Nordslesvig i disse år. Indre Missions vækkelsen førte til møder i hjemmenes storstuer, senere i et nyt missionshus i Sottrup, og folkelig og kristelig vækkelse og opbyggelse i grundtvigsk retning fandt sted i andre hjem. Et led i dette sidste arbejde var det, som startede i Bylderup sogn efter århundredskiftet. De første møder i hjemmene be-

gyndtes af en ung pige, frøken Christine Petersen i Bylderup. Hun havde været på Vallekilde højskole, og efter sin hjemkomst samlede hun unge piger til oplæsning og sang rundt i de unge pigers hjem. Men der var ikke nogen af de ældre, som kunne få sat noget lignende igang for dem. Der savnedes en igangsætter. Denne kom, da Jes og Elise Jacobsen overtog Lendemark mølle. Hun var en varm kristen dansk kvinde, brændende i ånden for, hvad der er skønt og stort. Og hun var dybt forankret i den kristne tro på dåbspagtens grund og havde en sjælden evne til at dele med sine medmennesker. Hun ejede måske den åbenhed i sindet, som kendetegner mange af alsingerne og Sundevedboerne fremfor vestjyderne.

Elise følte trang til at dele med andre, hvad der var højt og helligt for hende og hendes mand, der altid har støttet hende i dette arbejde. Forsamlingshus var der ikke dengang, så møderne måtte foregå i hjemmene, hvor hun søgte at få den almindelige selskabelighed afløst af indholdsrige sammenkomster. Det første møde af den art blev afholdt på Lendemark mølle. Det var ikke alle, der havde mod på at være med til den slags sammenkomster, men der blev dog en hel del familier, som sluttede sig sammen og skiftevis kom sammen til de aftener. Man kaldte dem læseaftener, hvor man sang og læste og drøftede det læste og på den måde berigede hinanden. Kredsen udvidedes, når man havde fremmede talere. Så samledes man i et hjem, hvor man havde en storstue. – Elise havde ikke selv været på højskole. »Højskolen kom til mig«, sagde hun.

Hvad disse møder har betydet for de enkelte, er ikke let at måle, men det var sikkert med vemod hos mange, at møderne blev opgivet, da forsamlingshuset senere blev bygget og man samledes der.

Møllerhjemmet i Lendemark besøgte også af gæster

nordfra. En af dem skriver: »Vi kom så mange unge i dette gæstfrie og gode hjem, hvor der var et kærlighedens sammenhold, som havde en forunderlig styrke til at bære troen og håbet frem... Dette hjems kærlighed var med til at vise os vor plads i den folkelige kamp«.

Jes og Elise Jacobsen startede også en afholdsforening, der vel ikke havde mange medlemmer, men, som de håbede, ville kunne være et værn mod drikfældigheden for de unge. Der blev, vistnok i 1909, afholdt et afholdsmøde i Bylderup kirkekro, hvortil der var kommet mange mødedeltagere. Gendarmen, der var mødt op, konstaterede, at efter lovens forskrifter var salen ikke stor nok til at rumme så mange mennesker. Han forlangte, at halvdelen af mødedeltagerne skulle forlade salen. Disse opholdt sig så i skænkestuen, medens lærer Lorenzen fra Ballum, der var mødets taler, holdt sit foredrag.

Efter lærer Lorenzen skulle pastor Braren fra Bylderup tale. Han nægtede at tale under polititrussel og indbød hele forsamlingen med over i præstegården, hvor gendarmen ikke havde noget at sige. Og her fortsattes så mødet.

Dette indbragte bagefter pastor Braren en tilsigelse om at møde hos landråden. Om dette møde hos landråd Rogge har Braren fortalt mig, at landråden spurgte ham om, hvad der havde foranlediget ham til at optræde ved mødet, som han gjorde. Hertil svarede Braren, at han ikke kunne lide tyskernes optræden mod danskerne. »Das kann ich auch nicht«, sagde landråden. Og så blev der ikke talt mere om dette.

Jes Jacobsen og Elise afhændede Lendemark mølle i 1921 og flyttede til Tønder, hvor de byggede hus i Carstensgade. Her boede de sammen med deres datter Ingeborg, der i mange år har drevet en broderiforretning i Tønder. Jes Jacobsen døde i 1949 og Elise i 1953.

Kirken

Bylderup kirke, den gamle herredskirke, viet Vor Frue, er ikke centralt beliggende i sognet. Den er bygget meget nær ved sognets vestgrænse. Da mor i sin tid flyttede fra Lendemark til stationsbyen Bylderup-Bov i Burkal sogn, blev vi derfor ved med at gå i kirke i Bylderup, der lå meget nærmere end Burkal kirke.

Bylderup kirke lå i mine drengeår vidunderlig skønt med Slogsåen som nærmeste nabo og dennes skønne engdrag mod nord og vest og de flade agre mod syd. Helt ude ved den vestlige ende af Bylderup bys eneste lange gade lå den, og ligger den endnu. Utallige gange har jeg i mine drengeår på min gang fra Lendemark til Bylderup-Bov og tilbage frydet mig over det skønne syn med den ærværdige gamle kirke derovre bag de farveskiftende enge. Nu mens dette skrives, er billedet helt forandret – træbevoksninger og nye bebyggelser skjuler næsten kirken.

Man kom også dengang ind på kirkegården østfra gennem låge og køreport af jern ved siden af et gammelt redskabshus; hele kirkegården var indhegnet af et kampestensdige, og kirken var – som nu – tækket med skifer. Dengang var der endnu en skiferklædt tagrytter over koret, som blev fjernet omkring 1910. Den lille klokke, der hang i tagrytteren, måtte i 1917 afleveres til krigsformål.

Karnhuset, der nu kaldes våbenhuset, er ret rummeligt, og over indgangsdøren er der et solur. Kirkeski-bet er ret stort. Orglet er anbragt til venstre for indgangen. Det var i mine første drengeår nyt, bygget i 1890'erne, med opgang til pulpituret ad en trappe bag om orglet. Ved en restaurering i 1952 er orglet flyttet ned på gulvet. En ret bred midtergang op ad kirkeski-

bet skiller rummet i en kvindeside mod nord og en mandsside mod syd. Denne deling blev strengt overholdt, en tilsidesættelse af den gamle tradition vakte opsigt. Først efter genforeningen følte det ikke mere som anstødeligt, at mænd og kvinder sad sammen under gudstjenesten. Prædikestolen var dengang som nu anbragt på kirkeskibets sydlige side – dengang med adgang ad en trappe fra kirkegulvet, nu dog fra koret. I koret var der anbragt en snor, ved hjælp af hvilken kirketjener Peter Holm ved aftengudstjenester ringede med klokken deroppe i tagrytteren.

Kom man i mine drengeår en søndag formiddag til gudstjeneste i kirken, så fulgte man stien hen til karnhuset. Her stod de mænd, der var kommet lidt for tidligt, og talte sammen. Vi andre hørte på snakken og kiggede en gang imellem beundrende på v. Wildenradts flotte familiegravsten. Nogle af kvinderne så hen til deres familiegravsteder, medens andre snakkede sammen i karnhuset.

Jeg skal nu prøve at gengive stemningen ved en almindelig dansk gudstjeneste, set med en 10-15 år gammel skoledrengs øjne: Jeg kommer i god tid, men klokken er snart 10, så jeg går ind. Til alt held står der kun få kvinder i karnhuset, som jeg altid generer mig for at gå forbi. Jeg tager mig sammen, lukker døren op og går ind. Lige til venstre sidder Antoni Hoeg fra Heds. Han sidder der hver søndag, og jeg får et venligt nik af ham. – Jeg går til venstre og om bag orglet og op ad trappen til pulpituret. Degnen, R. J. Karstensen, er kommet. Han blader i nodebøger og lægger salmebogen til rette. – Præsten kommer; han går op ad midtergangen og forsvinder bag alteret. – De sidste kvinder kommer ind og sætter sig på deres pladser. Degnen ser for sidste gang på sit ur og giver med en lille klokke bælgetræderen besked om, at nu skal blæsebælgen sættes igang.

Så sætter degnen i med præludiet. Dets toner fylder kirkerummet, og kirketjener Peter Holm bag orglet må træde kraftigt i pedalerne for at holde bælgene fyldt. – Præludiet ender, og enten degnen eller lærer Simonsen beder indgangsbønnen. Derefter synges indgangssalmen. – Under indgangssalmens 2. vers kommer så også de mænd ind, der indtil nu har stået ude ved karnhusets dør. Det er bønder, og de føler sig ikke forpligtet til at komme på klokkeslettet. De går hen på deres pladser. Nogle af dem bliver stående oprejst, bøjer hovedet, sender deres hat hen på knagerækken på ydermuren og sætter sig.

Efter indgangssalmen kommer liturgien, og her kommer så også min stemme med. – Liturgien var dengang meget rigere end vor nuværende, og ændringen følte både min kone og jeg som en skuffelse efter genforeningen. – Liturgien ender med trosbekendelsen. Dernæst synges 2. salme. Ved første vers rejser kirkeældste Matthias Matthiesen fra Sønder Bylderup sig, går op i koret og henter klingpungen og går med den fra bæk til bæk, hvorefter han igen bærer den op i koret. Det er vel nok mest kobbermønter, der lægges i klingpungen.

Nu synger vi på salmens sidste vers, præsten kommer frem og går op på prædikestolen. Efter prædikenen er der måske takkebøn for en moder, der ledsaget af en nabokone er kommet i kirke for ved alteret at lægge sit offer som udtryk for tak for en vel overstået barnefødsel. (Dåb foretoges normalt i hjemmene). Eller der bliver lyst for et ungt par, der agter at indgå ægteskab, og der bliver bedt om Guds velsignelse over disse unge. Derefter følger den apostolske velsignelse.

Der holdes ikke regelmæssig altergang, men kun ved særligt bekendtgjorte gudstjenester og med skriftemål

før den egentlige gudstjenestes begyndelse. De, der ønsker at gå til alters, melder sig forud, enten hos præsten eller hos degnen.

Og så kirkesangen. Min barndom faldt i en tid med kristelig og kirkelig vækkelse. Det mærkedes på den tit fyldte kirke og på menighedssangen. Og begge dele tilsammen gjorde, at der gik et brus igennem kirken, når gudstjenesten begyndte med f.eks. »Denne er dagen, som Herren har gjort«, eller »Nu takker alle Gud«.

Den kristelige vækkelse brød igennem i pastor Rudolf Bahnsens tid. Jeg har personlig ingen stærke indtryk af hans forkyndelse, da han og hans familie forlod Lendemark, mens jeg var mellem 5 og 6 år gammel, men vækkelsen og det store kirkebesøg fortsatte under hans efterfølger Simon Chr. Simonsen. Denne bar, modsat vore andre præster fra før genforeningen, dansk pibekrave. Simonsen begyndte med missionsuger i kirken med gudstjeneste hver aften en hel uge igen og med både præster og indremissionærer som talere hver aften. Præsterne talte fra prædikestolen og indremissionærerne fra korbuen.

Pastor Simonsen måtte i 1903 opgive præsteembedet på grund af en halslidelse. Hans efterfølger blev Heinrich Burmester. I hans tid – i 1905 – blev missionshuset i Sottrup bygget. Burmester indviede huset, men han kom der ikke senere. Han flyttede i 1906 til Burkal.

Burmesters efterfølger blev i 1907 pastor Jürgen Braren. Han blev i Bylderup til 1912. I hans tid var tilslutningen til gudstjenesterne endnu god, og han var som tysksindet afholdt af den danske befolkning, som han mødte med forståelse.

Pastor H. M. Detlefsen skriver i »Den nordslesvigske Kirke« (1948) om de kirkelige forhold i Bylderup sogn efter genforeningen. »Der er åndeligt talt groet

græs på manges kirkesti til deres gamle helligdom, midt i en tid, hvor så meget som aldrig før strømmer ind og fængsler sindene«.

Tønder omkring år 1904

Ved min konfirmation var tanken om at blive lærer egentlig skrinlagt. Ikke desto mindre besøgte onkel Christian og jeg en dag lærer Grosbøl i Smedager, der eventuelt ville forberede mig til optagelse på seminariet. Men vor endelige beslutning blev alligevel, at jeg skulle søge ind hos postvæsenet. Dertil hørte mellem-skoleeksamen, og for at kunne blive optaget i mellem-skolens øverste klasse, skulle jeg have kendskab til fransk. Det var pastor Burmester villig til at undervise Theodor Jürgensen fra Bredevad og mig i. Vi læste altså fransk hele sommeren 1904. Jeg syntes, det var interessant; jeg læste flittigt og havde en del forbindelse med præstefamilien. En dag kørte jeg præstefamilien og deres gæster til et besøg i Øster Højst præstegård. Vi lånte gæstgiver C. Carstensens køretøj i Bylderup-Bov. Hestene havde det fine sølvbeslagne seletøj på, og alt gik meget godt. Men på tilbagevejen tabte vi en af seletøjets fine sølvknaver. Rigtignok fandt det kørende postbud knappen den næste dag. Men affæren pinte mig alligevel lidt.

Den 16. oktober 1904, en søndag, rejste jeg så om eftermiddagen med 4-toget til Tønder for den næste dag at begynde undervisningen på mellemskolen. Jeg skulle bo i det lige indviede missionshotel, Storegade 9, og fik her et værelse, som jeg delte med Theodor Jürgensen. Missionshotellet var en ældre kro, der ved ombygning og tilbygning af en sal var blevet indrettet til

den nye brug. Bestyrer på hotellet var Hans Schmidt (tidligere Sottrup), der blev hjulpet af sin søster Grethchen og moderen Marie Schmidt.

Hans Schmidt holdt køer, der om sommeren græssede i en fenne nord for byen og om vinteren var opstaldet i den til ejendommen hørende kostald. Til ejendommen hørte også en stor hestestald, der på markedsdagene (normalt fredag) var fyldt med fraspændte heste fra bøndernes køretøjer. Mange bønder spiste middagsmad om fredagen og fik her altid hotellets gode suppe.

Foruden Theodor Jürgensen og mig boede der også nogle præparander på hotellet: Boh Brodersen, der blev organist ved Tønder kirke og allerede døde i 1922, Nicolai Nissen fra Bov, der efter genforeningen blev præst i Augustenborg og flere andre. Pensionærene spiste ved måltiderne normalt sammen med Hans Schmidt, der bad bordbønnen.

Tønder by er idag – altså i 1981 – ikke mere den samme som den var, da jeg begyndte at komme her. Den er udvidet meget betydeligt til alle sider. Omkring år 1900 gik det bebyggede område stort set kun fra jernbaneoverskæringen i vest ved Strucksallé og til jernbaneoverskæringen i øst ved Ribe Landevej. Uden for dette område fandtes der i vest kun enkelte bygninger i Strucksallé, Victoriabryggeriet og langt ude på Ribe Landevej Schweizerhalle.

Tønders snoede og hyggelige hovedgade med de mange gavlhuse var endnu belagt med toppede brosten, og fra slipperne mellem husene løb spildevandet ud på gaden og fyldte rendestenen med ildelugtende vædske. Der var gasbelysning i gaderne, og der var ansat en mand, der, bevæbnet med en lang stang, ved aftenstid gik hele byen rundt og tændte lamperne. Vandværket blev bygget i 1902, men et par enkelte brønde overle-

vede. Der stod nogle enkelte træer endnu i gaderne, ved den fine gæstgivergård Tonhalle i Vestergade, foran købmand Thomsens ejendom i Østergade og August Müllers forretning i Vestergade. Man så ikke politi i gaderne; der var kun én politibetjent, Bergmann hed han, og han forrettede sammen med sin bestilling som politibetjent også budtjeneste for magistraten. Rådhuset husede, foruden sine egne kontorer, i underetagen også »Weinkeller« og på 1. sal »Königliches Amtsgericht«.

Det, der satte mest præg på byen, var seminariet. Der var både seminarister og præparander, der med deres blå og røde huer pyntede i gadebilledet. Ved festlige lejligheder trak seminariets musikkorps gennem gaderne, fulgt af mange børn og også ældre.

De store kvægmarkeder, der både forår og efterår prægede byen hver fredag, var siden 1892 flyttet ned på den nye markedsplads ved Sønderport. Svinene og fårene beholdt dog deres stader i byen, svinene på »æ svinmærken« i Nørregade og fårene på Skibsbroen. Store kreaturflokke dreves allerede om torsdagen til Tønder for om fredagen at kunne være på pladsen i god tid. Der fandtes endnu i min tid borgerhuse med ringe i muren, hvori kreaturerne havde været bundet fast. Om fredagen strømmede så landboerne fra hele amtet til fra tidlig morgen med jernbane og på landevejene.

Der var mange kroer i byen – i nogle af gaderne lå de på striben. To gange om året var der krammarked, ugen efter pinse pinsemarked og om efteråret Mikkelmarked – begge prægedes af gøgl. – Noget, der næsten optog hele byens opmærksomhed, var den årlige ringriderfest og skyttefesten, der begge altid begyndte og endte med uniformerede optog gennem gaderne, anførte af byens musikkorps.

Så var der jo også byens anlæg og alleer. Disse var

dengang byens stolthed og betød for borgerne langt mere, end de gør i dag. Det hele ligger der endnu, mod syd alleen langs Vidåen fra Bachmanns mølle til jernbanen til Tinglev og mod nord igen fra Tinglevbanen langs Skt. Laurentius strømmen til Vestergade, og nordøst ude ved jernbanen anlægget, der særlig om søndagene besøgte af Tønders borgerskab med hele familien. De noget længere søndagseftermiddagsture gik dog til Søndermarkhus, til Altona, Gallehus skov, Møgeltønder slotspark eller til Lægan, medens købmænd eller andre velsituerede, der havde hest og vogn, somme tider tog en tur over Aventoft med kaffedriking i Verlath og videre over Rudbøl, Højer og Møgeltønder hjem til Tønder.

Folkesproget i Tønder siges alle dage at have været dansk. Selvfølgelig talte de tyske tjenestemænd tysk, ligeledes lærerne ved seminariet og ved skolerne. Nogle købmænd havde tysk hjemmesprog, og tilvandrede håndværkere, der havde slået sig ned i Tønder, talte tysk i deres familier, hvis da ikke håndværkerens giftermål med en dansk pige gjorde, at også det danske sprog blev brugt i hjemmet. Men det danske sprog var i Tønder stort set blevet til et tøndringdansk, der satte de mærkeligste tysk-dansk sproglige blomster. Jeg boede så sent som i 1923 i »Haus Frieseneck«, der er nabo til Bachmanns vandmølle. Da jeg en morgen med et meget pløret føre møder ejeren af møllen, Hans Bachmann, siger denne i forbigående: »Wie ist es doch schmaddrich!« (Efter det danske smadder).

Tønder var en overvejende tysksindet by. Valgtalene, der selvfølgelig ikke giver nøjagtigt udtryk for det nationale sindelag, viste f.eks. ved rigsdagsvalget i 1898 13 danske og 440 tyske stemmer. Efter århundredskiftet voksede det danske stemmetal dog støt opad fra de 13 stemmer i 1898 til 80 danske stemmer ved det sidste

valg i 1912. Men tyskheden dominerede endnu; dog var den nationale kamp her nok stort set præget af mere fordragelighed end i andre af de nordslesvigske købstæder.

Fra en helt ny side kom der i 1904 nyt liv til Tønder. Det var ikke noget epokegørende, men alligevel noget, der vakte byens opmærksomhed. Dønningerne fra den i 1886 stiftede »Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig« nåede også Tønder og især oplandet, hvor en række nabosogne mod øst og nord oplevede en kristelig vækkelse. En kreds fra disse sogne arbejdede sammen med en kreds i selve Tønder by på at få et hjem i Tønder, hvor landboerne under deres besøg i Tønder kunne ty ind uden at være henvist til byens mange kroer, og hvorfra der kunne øves et missionerende arbejde i by og opland. Der dannedes en støttékreds, og man købte den gamle gæstgivergård Storegade 9 i Tønder og indrettede i den ved ombygning og tilbygning foruden krostue en mødesal og en række værelser, både til gæster og til udlejning. Forbilledet var de dengang allerede i Danmark eksisterende missionshoteller. Hotellet blev indviet den 5. oktober 1904, værelserne blev fyldt med elever fra skolerne, og i salen udfoldede sig et rigt mødeliv. Bestyrer blev som nævnt kromanden Hans Schmidt fra Sottrup, bistået af sin søster og mor. – Af den kreds af Tønders borgere, der kom til møderne i Missionshotellet nævner jeg: Rektor A. Kardel, der også var medstifter af hotellet, skrædder Sommer, skrædder Skov, seminarielærer Otzen, syerskerne frøknerne Damm, der boede hos klosterbageren, broderihandlerske fru Løden, der havde forretning i Storegade, og skræddersvend Nielsen i Uldgade.

Drengemellemskolen i Tønder

Den drengemellemskole, som jeg nu skulle gå i, var sammen med en pigeskole bygget 1870 og lå i Richtsensgade, i den nordlige ende af den nuværende biblioteksbygning. Her gik de drenge, hvis forældre havde råd til at betale skolepengene. De øvrige drenge gik i seminariets øvelsesskole, hvor undervisningen var gratis. I 1904 oprettede en privat forældrekræds en »Höhere Töchterschule«, som ikke eksisterer mere.

Drengemellemskolen blev ledet af rektor Andreas Kardel, en mand, der kom til at stå mig nær. Han havde en række børn, både drenge og piger. Den ældste af drengene, Johannes, blev præst i Adelby ved Flensborg. Rudolf, der var på min alder, fik i 1. verdenskrig en høj orden og blev adlet som »Ritter von Kardel« og faldt i 1917. Harboe, der var yngre end jeg, blev redaktør ved den tyske avis i Åbenrå. En yngre søn, Andreas, omkom ved en ulykke ved Manila på Philipinerne i 1934.

Rektor Kardel var en alvorlig kristen personlighed. Han var medstifter af Missionshotellet, lærer i søndagskolen, stiftede et basunkorps, var kantor i Kristkirken og var utrættelig i at række drikkædige en hjælpende hånd. Hans syn på kristendommen var strengt pietistisk. En af hans sønner skriver, at den unødvendigt strenge opdragelse i hjemmet lagde sig hæmmende på hans udviklingstrang. Kortspil kaldte faderen for djævelens salmebog, og teaterbesøg var synd.

De drenge, der gik i mellemskolen, var for det meste sønner af tjenestemændene eller af det velsituerede borgerskab, der havde råd til at betale skolepengene. Nogle af dem gik videre til realskolen i Sønderborg og

tog der realeksamen, der berettigede til en kun etårig militærtjeneste (normalt to år).

Skolen havde også elever fra oplandet, og blandt dem nogle fra danske hjem, i min tid Christian Jepsen fra Rørkær og Ludolph Lytzen fra Østerby. – Når begavede drenge fra mellemskolen ønskede at gå videre til gymnasierne i Flensborg eller Husum, fik de gratis undervisning i latin hos rektor om morgenen mellem kl. 7 og 8.

I skolen taltes der selvfølgelig tysk, uden for skolen begge sprog. Men skolen lededes i tysk ånd. Ikke udfordrende og udæskende mod de danske og det danske, men visende en tysk national optræden. Det kunne dog ske, at en eller anden dreng i kådhed råbte nogle hånende ord efter redaktør P. Skovrøy (Holzkönig), danskernes ypperste repræsentant, der boede lige over for skolen. – Og gik klassen en sommerdag med fløjter i spidsen til Møgeltønder og ikke undså sig for at gå Slotsparken rundt, spillende »Schleswig-Holstein meerumschlungen«, kunne det ske, at der kom bud fra greven om, at den skulle forlade parken. Til drenge fra Møgeltønder, der alle var danske, stod vi i et ikke just fredeligt forhold.

Rektor Kardel havde i skolen en række ikke mere helt unge lærere som medarbejdere. Den mest afholdte af disse var fransklæreren Friedrich Tönsfeldt, der havde levet flere år i Schweiz, og som her i Tønder mellemskole gav en fortræffelig undervisning i det franske sprog. Ved sin afgang i 1910 fejredes han med et fakkeltog og tilsluttende festlighed i Tonhalle. Her holdt han en tale, hvori han ikke kunne lade være med at sigte til de dansksindede elever med følgende salut: »Wir hatten auch Schüler unter uns, die gar keine Mittelschüler waren. Die waren nur Hospitanten«.

Tønder Drengemellemskole var en god skole. Uden

det grundlag, jeg her fik, ville jeg aldrig have kunnet klare det, som jeg senere ved selvstudium har måttet til-egne mig.

Jeg kom til skolen efter en god forberedelse i fransk hos pastor Burmester i Bylderup. Fransk var efter tysk skolens vigtigste fag. Man sigtede meget efter, at eleverne, der forlod skolen, var langt fremme i brugen af det franske. Jeg fik ved min afgang prædikatet »Fast sehr gut«, og det hændte adskillige gange, at lærer Tønsfeldt anbefalede en svag elev at tage et kursus i fransk hos præsten i Bylderup. Jeg fik dog senere kun liden brug for fransk.

Stor vægt lagde skolen selvfølgelig også på tysk. Det var rektors fag, og hans undervisning måtte ligge – og lå også – på et betydeligt højere niveau end hjemme i Bylderup.

Og så var der regning, geometri og aritmetik, de to sidste for mig hidtil helt ukendte fag, der førte mig ind i et nyt område og havde min store interesse. Dette og meget andet var med til at skabe det grundlag, der kunne hjælpe mig videre i min stræben efter en stilling i livet.

At mit liv så, da jeg var færdig på skolen, blev ledet ind i andre baner, end jeg havde tænkt mig, er ikke skolens skyld. Rektor Kardel gjorde sit yderste for at få mig anbragt i en anden situation.

Men Drengemellemskolen sang efterhånden på sit sidste vers. Man ønskede nu en realskole, og Mellem-skolen lukkede i 1910 sine porte. Rektor Kardel virkede indtil sin død i 1917 i den nye realskole.

Vraget som postelev

Jeg boede godt på Tønder Missionshotel og følte mig hørende hjemme både i missionshotellet og på skolen. Men i skolen var der alligevel en ting, der hurtigt kom til at genere mig. Jeg stammede. – Rektor Kardel sørgede for, at jeg fik et kursus hos en lærer Nahnsen, der skulle afhjælpe dette. Men det hjalp ikke meget. Noget senere fik jeg et kursus hos en dame fra et institut i Lybæk. Det hjalp bedre. Men helt forsvandt min stam- men dog først senere.

Jeg fik en række gode venner på skolen. Jeg tænker på Karl Brink (som senere kom til katastervæsenet i Tyskland), Carsten Lorenzen (søn af købmand Lorenzen i Vestergade), Ernst Timpe (søn af en ansat ved det tyske amtsvejevæsen), Heinrich Johannsen (senere præst i Svesing), Aksel Matthiesen (lærer i Daler, efter 1920 i Nibøl), Friedrich Andresen (senere invalidekon- sulent), Klaus Rickert og andre.

Men de glade skoledage i Tønder gik hurtigt. Den tid nærmede sig, da jeg skulle fremsende min ansøgning om optagelse som elev ved postvæsenet. Tønder hørte under »Oberpostdirektion Kiel«, og derhen skulle ansøg- ningen sendes sammen med en af kredslægen udstedt sundhedsattest. Kredslægen, Medizinalrat Dr. Horn, var en ældre fornem herre, der på kejserens fødsels- dag og på andre nationale festdage optrådte i officers- uniform. Han boede på Slots- og Frigrunden, og der måtte jeg hen. Undersøgelsen gik til at begynde med godt. Men da tilsidst øjnene skulle undersøges, skete der noget, som kom til at lede mit liv ind i andre baner, end jeg havde tænkt mig. Fysikus tog op af en skuffe nogle forskelligt farvede garnrester, og jeg skulle så nævne deres farver én for én. Det kunne jeg ikke, jeg

kunne for de flestes vedkommende kun gætte. Det viste sig, at jeg var farveblind, og jeg hører endnu lægens skuffede spørgsmål: »Junger Mann, wo haben Sie denn Ihre Farben gelernt?« Han sendte mig så hen til postmesteren med spørgsmålet, om postmesteren mente, at jeg som farveblind kunne blive ansat ved postvæsenet. Og det mente denne jo ikke, jeg kunne.

Hvad nu? Jeg var ulykkelig. – Men min onkel Christian i Smedager vidste råd. Han kørte sammen med mig til kredslægen i Flensborg, og her fik jeg uden vanskelighed en sundhedsattest. Lægen undersøgte slet ikke mine øjne med hensyn til farveblindhed. Og så sendte jeg frimodigt min ansøgning til overpostdirektionen i Hamborg, da man i Kiel på dette tidspunkt ikke havde brug for flere elever. Mine kammerater Theodor Jürgensen og Hans Blume sendte samtidig deres ansøgninger til Hamborg. Men ulykkeligvis blev alle vore ansøgninger sendt tilbage til postmesteren i Tønder til udtalelse, hvor min ansøgning fik en påtegning om, at postmesteren var vidende om, at jeg var farveblind, hvilket så resulterede i, at min ansøgning ikke kunne imødekommes, medens mine to kammerater blev antaget som elever og senere ansat ved postvæsenet i Hamborg.

Dette var et hårdt slag for mor og mig. Vi vidste ikke vore levende råd. Men mine lærere – særlig rektor Kardel – gav mig nyt mod. De lovede mig, at de nok skulle prøve på at finde en stilling til mig på et af byens kontorer. Og det lykkedes. Katasteramtet havde brug for en elev, og jeg blev antaget. Jeg vidste ikke meget om, hvad det var for et kontor, og hvad det beskæftigede sig med, og dets chef, kastasterkontrollør Schatz, kendte jeg slet ikke. Det kan derfor være rimeligt her at fortælle lidt om det tyske kataster.

Det tyske kataster

Den 1. april 1906 begyndte jeg min tjeneste ved katasteramtet. Det er kort sagt et kontor, der inden for et vist distrikt registrerer områdets jorder med hensyn til disses ejendomsforhold, størrelse og kvalitet og meget andet. Her kan enhver ejer af jord komme og i kort og bøger få oplysning om ejendommens beliggenhed, størrelse og grænser m.m. Og her står man til rådighed med at foretage nødvendige opmålinger ved udstyknings-, landevejs- og kanal anlæg og andre forandringer af ejendomsforholdene. Et kataster er altså et register over distriktets jorder, på dansk kaldet matrikel, og kontoret kaldes nu amtslandinspektørkontoret. Den nugældende matrikel (det tyske kataster) er opmålt og udarbejdet i begyndelsen af 1870'erne og taget i brug 1876.

Det tyske kataster var altså i 1906 kun 30 år gammelt. Vi unge syntes, at det var en lang tid. Kortene viste mange ting, som slet ikke eksisterede mere. Men hvad et kataster egentlig var, hvad nytte det gjorde, hvordan det var opstået, det gjorde vi os ikke mange tanker om. Vi havde nok at gøre med alt det nye, som vi her mødte. Først efterhånden opstod ønsket om at vide lidt mere om katasteret end det vi til daglig arbejdede med, og dette ønske blev for mit vedkommende stærkere, da jeg senere kom til regeringskontoret i Slesvig, hvor alle originaler til de kopier, katasterkontorerne sad inde med, og mange andre protokoller var anbragt.

Den helt afgørende årsag til, at det nuværende kataster opstod, var jo den tabte krig i 1864, hvor hertugdømmerne fraskiltes Danmark og som tysk provins Slesvig-Holsten indlemmedes i kongeriget Preussen. En sekundær årsag var vel også nok et almindeligt ønske i

Prøjsen om at modernisere de meget forskellige kataster i de forskellige provinser og i forbindelse hermed at hidføre en vis ensartethed.

Ved lov af 11. februar 1870 kom bestemmelsen om, at der i de i Prøjsen indlemmede provinser, nemlig Slesvig-Holsten, Hannover, Hessen-Nassau, samt i kredsen Meisenheim, fra 1. januar 1875 at regne tilsammen skulle ydes en grundskat på ialt 3.200.000 Taler årligt til staten. Dette beløb skulle fordeles ligeligt på de enkelte lande – og i de enkelte lande på de enkelte ejere af skattepligtige jorder – i forhold til det »Reinertrag«, der skulle fastsættes efter bestemte regler. Som »Reinertrag« skulle anses jordernes »rene indtægt«, altså det overskud, der blev tilbage, når man fra den skønnede indtægt fratrak de formodede udgifter. Man regnede her med en gennemsnitlig bonitet.

For at kunne gennemføre dette, måtte der tilvejebringes et pålideligt grundlag, et kataster, der viste enhver grundejers skattepligtige jorder med arealangivelse og »Reinertrag«, hvorefter skatten kunne udregnes. Der måtte fremskaffes en skattematrikel, andet og mere var ikke tilsigtet. – Vil man ud fra vor tid og dens behov fælde en dom over denne matrikel, så vidt som vi nu kender den, så må man retfærdigvis ikke forbigå, hvad der har været målet og hensigten med den, og hvordan den er opstået. Om dette sidste skal jeg nu prøve at sige noget.

Der blev i Slesvig-Holsten ansat en kommissær, Oberregierungsrat Pfahl, der over for finansministeren i Berlin var ansvarlig for arbejdet. Han fik tildelt to katasterinspektører, én for Slesvig og én for Holsten, der på nærmere hold skulle lede og føre tilsyn med arbejdet og gribe ind, når det behøvedes.

Der skulle først tilvejebringes kort. Hvor der allerede forefandtes kort, der kunne bruges, skulle disse

kopieres og bruges som fremtidige katasterkort, om muligt i deres oprindelige målestoksforhold.

Katasterkortene skulle vise alle kulturarters grænser, alle veje, jernbaner, åer og floder og så mange punkter og linier (milesten, andre store sten, kors, broer, enkelte træer, advarselstavler m.m.) som muligt. De kunne så senere være holdepunkter ved en mere skønsmæssig indtegning af klassegrænser (skattemæssigt sigte). I øvrigt skulle alle kort vise alle ejendomsgrænser, grænser for skattefrie jorder, herunder også grænserne for gårdspladser og haver.

Men overalt, hvor der ikke fandtes brugbare kort, og det var i langt de fleste tilfælde, skulle der måles fra grunden af. Det var et kæmpearbejde, og det skulle udføres inden for et ret kort åremål. Det var umuligt at få fuldt kvalificerede arbejdskræfter i tilstrækkeligt antal, og man måtte tage, hvad man kunne få, og hvad der tilbød sig. Disse folk blev uddannet overfladisk inden for et enkelt arbejdsfelt, og mange af dem virkede som en slags maskiner i en industrivirksomhed. Lidt senere, efter at den tysk-franske krig 1870/71 var endt, strømmede en del afskedigede officerer til, og nogle af dem blev også beskæftiget ved nymålingerne.

Efter at polygonpunkterne var anbragt, kunne landmålerne begynde med detailmålingen. Herved var lods-ejerne pligtige til at bevidne deres ejendomsgrænser. I øvrigt havde landmålerne ret til at antage og uddanne medhjælpere, der så arbejdede under landmålerens ansvar. Personaleforstanderen skulle hyppigt kontrollere og revidere markarbejderne på stedet, om nødvendigt bilægge opståede stridigheder. Målekæderne skulle kontrolleres regelmæssigt, mindst efter to dages brug. Det skete ved hjælp af 2 m lange stave.

Landmålerne afleverede deres resultater fra mark-

arbejdet på deres respektive opmålingskontor, hvor der efter de i marken førte manualer lavedes de kendte målerids, og hvor de blev viderebehandlet i regne- og tegnestuer eller sendt videre til hovedkontoret i Slesvig.

Arbejderne begyndte i Holsten og gør også indtryk af at være begynderarbejder. Da man kom til Slesvig med nymålingerne, havde man i Holsten fået uddannet en række kvalificerede kræfter, der nu kunne indsættes i Slesvig enten som landmålere eller disses medhjælpere eller i kontorerne til tegne- og beregningsarbejder. I øvrigt nåede nogle af dem, der begyndte som medhjælpere, op i ledende stillinger. Den første katasterkontrollør i Tønder, Vollquardsen, en bondesøn fra den frisiske marsk, begyndte f.eks. som medhjælper, blev senere personaleforstander for opmålingskontoret i Tønder og senere katasterkontrollør på det nyoprettede katasteramt i Tønder. Notater om køb og salg af stude i en af hans målebøger i kontorets akter lader formode, at han ikke helt havde afbrudt sine forbindelser med landbruget. – Af slægten Boysen fra Ulstrup ved Løgumkloster blev en, der begyndte som medhjælper ved opmålingen, senere katasterkontrollør i Haderslev, og en anden fra slægten Adolph i Nolde fik ligeledes en ledende stilling.

Mange fra Nordslesvig synes at have fået beskæftigelse særlig ved målearbejdet. Man finder mange sennavne, som Jensen, Hansen og Petersen XI. Personlig har jeg kendt Nissen VIII, som arbejdede på katasteramtet i Tønder de første år efter dets oprettelse. Han havde arbejdet som medhjælper ved nymålingen. Senere nedsatte han sig i Tønder som »Hypothekenvermittler« og ydede folk hjælp på forskellig måde. Han var en kendt mand i amtet under navnet »geometer«

Nissen. Jeg arvede alle hans kontorredskaber – også et planimeter* – som han havde brugt ved nymålingen.

Men i øvrigt var det et meget broget selskab af mennesker, der blev beskæftiget ved nymålingerne. De var tit i længere perioder ude på markarbejde i meget afsides egne. Man kaldte dem nogle steder for »hægter og maller«, fordi de ofte sås med hinanden under armen. Men selv med en meget ringe uddannelse blev mange af disse folk rutinerede opmålingsfolk.

Til kontorarbejdet måtte der tit antages folk med meget ringe skoleuddannelse. De blev mekanisk indøvet til at udføre ganske bestemte opgaver, uden at de var fortrolige med sagens væsen i det hele taget. Det skete, at mange af dem, der var blevet uddannet til at regne med planimeter, ikke anede, at en trekants areal kunne udregnes hurtigere og nøjere ved at gange grundlinien med den halve højde, end ved at køre rundt om den med et planimeter.– I konstruktionskontoret i Slesvig var der på et vist tidspunkt ansat 50 personer. Men deraf var der kun 6, der ville fortsætte ved faget og blive landmålere. De fleste var arbejdsløse folk af enhver slags, købmand, afskedigede officerer, mislykkede studenter, håndlangere o.s.v. Den, der ikke havde været straffet, blev antaget og overfladisk uddannet til et bestemt arbejde.

Al slags arbejde – både markarbejde og kontorarbejde – blev betalt som akkordarbejde. Der var et utal af takster: for etablering af trekantspunkter, polygonpunkter, måling af polygonsider o.s.v., alt eftersom arbejdet på grund af terrænvanskeligheder skulle regnes til I., II. eller III. kategori. Ligeledes var der takster for al slags konstruktions- og beregningsarbejde og andet kontorarbejde. Kunne en eller anden ikke opnå en

* Instrument til mekanisk bestemmelse af plane fladers areal.

rimelig fortjeneste med disse takster, gik han sin vej og søgte at finde en mere lønnende beskæftigelse.

Landmålerne skulle i samarbejde med lodsejernes repræsentanter notere parcellernes marknavne. Dette kunne somme tider volde vanskeligheder, især når en kun tysk talende landmåler ikke forstod de danske navne og ikke kendte deres skrivemåde. Det førte ofte til humoristiske fejltagelser, f.eks. har en parcel, der kaldes »Skidenøst« fået det tyske navn »Faule-Ars-Lücke«.

Katasterkortene konstrueredes og tegnedes i land-distrikterne som regel i målestoksforhold 1:2000 og i købstæderne normalt i 1:500. – Når arbejdet ude i de enkelte kommuner, samt beregningen i hovedkontoret var færdiggjort, blev resultaterne samlet i parcelbogen (Flurbuch). Men inden det hele kunne tages i brug og publiceres, skulle der først gives grundejere og kommuner lejlighed til reklamation. Der blev gennem kommunerne tilstillet hver ejer en udskrift (Güterauszug), indeholdende vedkommendes jorder med angivelse af størrelse, kulturart og bonitetsklasse for hver parcel. Samtidig blev parcelbogen og kopier af kortene i 6 uger fremlagt mindst to dage i hver uge til eftersyn forskellige steder i amtet. En teknisk embedsmand, så vidt muligt personaleforstanderen, skulle disse dage være til stede og give ønskede oplysninger og yde de interesserede hjælp ved affattelse af mulige reklamationer. Der kunne reklameres mod åbenlyse fejl i ejendomsforhold, mod formodede fejl i arealberegningen, fejl-agtig angivelse af kulturart og urigtig placering i de enkelte klasser samt uligelig bonitering i forhold til andre nærmere betegnede grundstykker.

Når reklamationerne var behandlet, kom det tidspunkt, hvor katasteret kunne etableres. Der blev nu lavet parcelbøger, og ved hjælp af disse artikelbøger

med artikelfortegnelse, og der blev lavet kopier af de originale kort. Dette materiale anbragtes så på de nyoprettede katasterkontorer, der skulle stå til rådighed for befolkningen med oplysninger og udstedelse af udskrifter af katasterets bøger og kort samt med udstykningsmålinger m.m. Hvert katasterkontor fik en katasterkontrollør som leder, der efter et vist åremål fik benævnelsen »Steuerinspektor«. Disse katasterkontorer underlagdes regeringskontoret i Slesvig, i hvis arkiv alle originale parcelbøger, kort, målerids og beregninger var anbragt. Mange af de folk, der i marken havde deltaget i nymålingen, fik stillinger i regeringskontoret eller på kontorer i provinsen. Katastervæsenet hørte i Slesvig under afdeling III, »Abteilung für direkte Steuern, Domänen und Forsten«.

I Nordslesvig var der egne, hvor der forefandtes ældre kort i 1:4000, der kunne bruges som katasterkort, og hvor der ikke fandt nymåling sted. Det var de kongerigske enklaver ude vestpå. Desuden var der i Ny Frederikskog i Tønder amt et katasterkort i målestoksforhold 1:4564, der ikke blev nymålt.

I det store og hele må det hævdes, at katasteret var af en kvalitet, der godt kunne lade sig se, og som der i hvert fald kunne arbejdes videre med. Det fik også i befolkningen – hvad der dog ikke er helt uvæsentligt – en enestående autoritet.

Katasteramtet i Tønder

Sådan var altså det kataster, jeg kom til at beskæftige mig med på kontoret i Tønder. Chefen var katasterkontrollør Schatz, som stammede fra Brandenburg. Han var en ret stor og kraftig herre, havde tjent ved

artilleriet og var en omgængelig mand, der var anset og vel lidt af den del af befolkningen, som han tjenstligt kom i berøring med. Fru Schatz var fra Kassel, hvorfra hun altid hentede sine tjenestepiger. Hun havde sværere ved at falde til heroppe og stod i perioder i en slags kampstilling over for kontorets personale.

Vicechef på kontoret var Katasterzeichner Weiss. Under chefens opmålingsarbejde, der somme tider varede flere dage, når han f.eks. var på Sild eller Rømø, fungerede Weiss som kontorets chef. Han var i hele sin optræden en typisk prøjsisk »mittlerer Beamter«. Han var høj og slank og havde tjent som soldat ved garden i Berlin, hvad han var meget stolt af.

Den ældste af mine kolleger var Karsten Thomsen fra Lindskov mølle ved Gallehus. Han boede hjemme i møllen og gik hver dag både sommer og vinter – og morgen og aften – den ca. 5 km lange vej fra Lindskov mølle over Gallehus til Tønder. Han var dygtig på kontoret og blev på en måde mit forbillede. Især prøvede jeg efter evne at efterligne hans smukke håndskrift. Thomsen, der kom fra landsbyskolen, blev efter en række år i Tønder forflyttet til regeringen i Slesvig, hvor han ved selvstudium og ihærdigt arbejde forberedte sig til optagelse på læreanstalten for landmålere. Her tog han landmålereksamen og blev også ansat som landmåler ved katastervæsenet. – Men så kom 1. verdenskrig, som Thomsen deltog i som officer, og krigen tog hårdt på ham. Han kom ikke tilbage til katastervæsenet og syntes heller ikke ved genforeningen at kunne gå over i dansk tjeneste på de betingelser, der krævedes af ham. Han besøgte mig i 1923 på kontoret i Tønder, men han gjorde indtryk af at være en nedbrudt og skuffet mand.

Mens jeg arbejdede i Tønder, boede jeg hjemme hos mor, først i Lendemark og senere i Bylderup-Bov. Jeg

rejste med tog på månedskort, og det kostede ikke meget. Morgentoget var i Tønder et kvarter i 8, og tjenesten på kontoret var alle ugedage – også lørdage – fra 8 til 12 og 14 til 18. Da aftentoget kørte fra Tønder kl. 17,30, fik jeg det sådan indrettet, at jeg havde middagspause fra 12 til 13 og eftermiddagstjeneste fra 13 til 17. For mit arbejde på kontoret modtog jeg kun en beskeden godtgørelse. Det første år 10 mark om måneden, det andet år 20, og det tredje år 30 mark, men da jeg boede hjemme havde jeg ikke brug for mange penge.

Kontoret i Tønder, som lå på Slots- og Frigrunden i samme bygning som amtstuen, var et stort og lyst og noget spartansk udstyret lokale med store vinduer. Væggene dækkedes af store skabe, fyldte med bøger og store og mindre kort. Foran de nederste ruder i vinduerne var der anbragt mat glas, hvis formål øjensynlig var at skjule udsigten til gaden og til, hvad der skete der. Kontoret blev opvarmet af en stor kakkellovn, der mærkeligt nok stod lige op ad et stort træskab, fyldt med værdifulde kort. Belysningen fik vi de første år endnu ved gas; telefon var der ikke, skrive- og regnemaskine heller ikke. Der var foruden en dør ind til chefens kontor også et lille vindue i muren i nærheden af hans skrivebordsstol, hvori han kunne lægge sager til videre behandling i det store kontor, og hvorfra han eventuelt kunne få et overblik over, hvad der skete eller slet ikke skete i det store kontor.

Katasterkontrollør Schatz blev barberet hver dag. Barberingen udførtes af en ældre tandtekniker, Suder, i chefens kontor. Tit var Schatz dog allerede taget ud på opmålingsarbejde i amtet, når Suder kom. Så skete det, at denne kiggede ind i det store kontor til os og fik en snak med Katasterzeichner Weiss. De talte for det meste om militæret og kom altid i strid med hinanden. Weiss følte sig højt hævet over Suder, der kun havde

været almindelig infanterist ved et linieregiment i provinsen. Dette forhold kunne afføde højroastede debatter.

Når Schatz var hjemme om formiddagen, gik han ved ellevetiden hen i Tonhalle til »Frühschoppen*«, hvor dagens og tidens begivenheder blev drøftet sammen med andre af byens honoratiores over et glas øl »vom Fass«.

Hverken Schatz eller Weiss kunne tale eller forstå dansk. Men medens Schatz i hele sin optræden var forstående over for det danske, han mødte, kunne Weiss lejlighedsvis være ret udæskende. Da en ældre mand fra landet engang kom op på kontoret for at få nogle oplysninger og beholdt sin hat på, overfusede Weiss ham med ordene: »Nehmen Sie gefälligst den Hut ab!« Men bortset fra småepisoder var tonen på kontoret ret fordragelig.

Det var min opgave at ekspedere de folk, der kom på kontoret for at få oplysninger eller andet. Jeg talte selvfølgelig dansk med alle, der benyttede det danske sprog. En dag kom Hans Brink fra Rørkær, formand for de danske ungdomsforeninger. Jeg kendte ham personligt, og vi talte selvfølgelig dansk sammen. Da han var gået, kom Schatz hen til mig – åbenbart foranlediget af Weiss – og forklarede, at dette kontor her jo var et tysk kontor, hvor der selvfølgelig burde tales tysk, og at det var hans ønske, at jeg benyttede det tyske sprog ved mine samtaler med kontorets kunder. Hertil svarede jeg, at jeg under disse forhold bad mig fritaget for dette hverv, da jeg ikke ønskede at gøre mig latterlig ved at tale tysk med mine landsmænd, som jeg uden for kontoret talte vort fælles modersmål med. »Nå, gør

* »morgenbajer«.

hvad De vil«, sagde chefen så, og der blev aldrig mere talt om det.

Fyringen om vinteren skulle chefen betale. En vintermorgen, da det var ret koldt på kontoret, besværede Weiss sig over dette hos chefen og fik det svar: »Arbeiten Sie sich doch warm!« Værre var det dog, at Weiss og fru Schatz ikke kunne tåle at se hinanden. Og det var de sørgelige toiletforhold, der var skyld i denne konflikt. Vort gammeldags »vandhus« lå nede i den yderste ende af ejendommens have. Der var i dette indrettet to små bitte rum, uden håndvask eller lignende. Det ene rum var forbeholdt amtsforvalterens familie og amtsstuens personale, og det andet katasterkontrollørens familie og kontorets personale. Skulle vi på toilettet, måtte vi ned ad trappen, hen ad en lang gang gennem amtsforvalterens lejlighed, ud i haven og forbi en række vinduer i amtsforvalterens bolig og endelig ned i den yderste ende af haven. Men alt dette kunne endda gå. Det værste var, at fru Schatz en overgang ikke ville sidde på samme bræt i toilettet, som Weiss sad på. Hun fik anskaffet et ekstra bræt for sig selv. Det fastgjordes med kæde og lås til loftet i det i forvejen ret lave toilet-rum og kunne efter behov af fru Schatz nedtages til privat afbenyttelse. Disse forhold blev dog efter nogle år bedret.

Chefen var tit flere dage borte. Foruden det ret store nordre Tønder amt hørte både øerne Rømø og Sild med til vort område. Engang var jeg en hel uge med chefen i Westerland, hvor han udførte målinger og jeg i anledning af en boligskat foretog beskrivelse af nye bygninger. I hotellet, hvor vi boede, var der elektrisk belysning. Det kendte vi endnu ikke i Tønder, så den første nat afprøvede jeg det adskillige gange.

I øvrigt var årene 1906-1912 en lykkelig tid. Mine dage gik med et urværks præcision, fra Lendemark til

Tønder om morgenen og retur om aftenen. Om morgenen stod Christine Carstensen i Bylderup-Bov på balkonen og vinkede til mig, og om aftenen fulgte min ven Bonnik Simonsen fra Bylderup-Bov mig ofte hjem til Lendemark og blev hele aftenen hos os, efter at han havde fået en portion boghvedegrød sammen med mig. Tit kom så også en af kromandens piger, min bror eller andre venner, og det blev til sang og musik og munterhed. Jeg synes, det var en forunderlig tid.

Der var bare en ting, der generede mig ved disse pendulfarter til Tønder. Folk begyndte nemlig at bede mig om at forrette et eller andet ærinde for dem i Tønder. Og det benyttede de sig af i stor udstrækning. Det er nok dette, der har givet mig en udpræget modvilje mod at gå i butikker. Værst var det, når frøken Mynster, pastor Brarens husbestyrerinde, havde været i Tønder. Så var der altid noget, der næste dag skulle byttes, eller jeg måtte løbe rundt i forretningerne for at finde ud af, hvor hun havde glemt sin paraply eller en anden ting.

Men tilbage til katasterkontoret i Tønder. Mange unge mennesker har jeg lært at kende. Blandt andre kom her også min kammerat fra mellemskolen, Karl Brink, sammen med A. Petersen, søn af præsten i Daler, for efter deres studentereksamen her at udføre de praktiske øvelser og opgaver, der skulle give dem adgang til landmålerstudiet ved universiteterne i Berlin eller Bonn. På samme tid fik kontoret her en ung landmåler til udhjælp. Det var Jes Callesen fra Gerrebæk. Han var bondesøn, og det vidnede hans optræden i nogen grad om. Ydermere hørte han ret dårligt, og de unge, K. Brink og A. Petersen, prøvede på at lave sjov med ham. Dette kulminerede engang, da de to havde besøg af en ung student. Denne gav en aften under et ordskifte Callesen en lussing. Dette resulterede i, at

Callesen krævede satisfaktion, hvad der indbragte ham et sabelhug i den ene skulder. Den slags æresoprejsninger var officielt forbudte, men kunne dog ikke helt forhindres. – Jeg kom senere til at arbejde et stykke tid sammen med Callesen i Meldorf.

Engang besøgte jeg i nogle dage mine kammerater fra mellemskolen, Th. Jürgensen og H. Blume i Hamborg. De havde levet sig godt ind i og følte sig veltilpas i storbyens postale og andre forhold. Jeg fik set mange af byens seværdigheder, men det imponerede mig ikke så voldsomt, så jeg var glad for at kunne tage hjem til Tønder og fortrød ikke, at jeg i sin tid ikke var kommet til Hamborg sammen med mine kammerater.

Der kom på katasterkontoret én gang om året revision fra regeringen i Slesvig. Den varede to dage. Den ene dag revideredes kontorets indre arbejde og den anden dag de i årets løb udførte opmålinger i marken. Det var de første år Steuerrat Helmer fra Slesvig, der foretog denne revision. Han var meget interesseret i en nu nedrevet villa ved Tønder Øst og bad mig engang om at lave ham en genpart af tegningerne over villaen, som jeg nok kunne låne på byens byggekantor. Det gjorde jeg så og sendte ham tegningen. Kort tid derefter fik jeg en anmodning fra ham om at fremsende en ansøgning om at blive ansat ved regeringens katasterbureau i Slesvig. Det passede mig slet ikke, men jeg kunne jo ikke godt lade være, og jeg indsendte ansøgningen. Jeg fik dog ret omgående meddelelse om, at min ansøgning på daværende tidspunkt ikke kunne imødekommes. Regeringens personalechef havde nok ikke villet imødekomme Steuerrat Helmers ønske. Og det var jeg slet ikke ked af. Jeg havde det dejligt både hjemme i Bylderup-Bov og på kontoret i Tønder.

Meldorf

Men en dag kom der som et lyn fra en skyfri himmel et brev til mig fra regeringen i Slesvig med besked om at melde mig på katasterkontoret i Meldorf den 1. april 1912 til videre beskæftigelse der. Denne anmodning måtte jeg jo efterkomme. Dagen før min afrejse var jeg omme i Lendemark for at sige farvel. Sidde – en af kromandens døtre – sagde: »Jeg vil komme til at savne dig!« Det lød jo forjættende, som et løfte om noget mere. Men ellers var jeg ikke i den allerbedste stemning. Hvad jeg havde her, det vidste og kendte jeg, men hvad der forestod mig i Meldorf, kunne jeg ikke vide noget om. I øvrigt var det nok nærmest det hjemlige miljø, som jeg troede at ville savne.

Men jeg måtte pakke min rejsekurv. Øverst lagde jeg mit vækkeur, som jeg havde fået af min bror Anton til jul. Det kunne spille et par stykker, deriblandt »Schier 30 Jahre bist du alt...«

Når man som nordslesviger er kørt over Ejderen nordfra får man uvilkårligt det indtryk, at nu er man i det fremmede, nu er man i Holsten, og nu er man ikke hjemme. Landskabet er ganske vist ikke meget anderledes end landskabet omkring Tønder. Meldorf ligger om ikke helt ude i marsken så dog der, hvor gest og marsk mødes. Ud til havdiget er der fra Meldorf kun $\frac{1}{2}$ times gang. Men så er der jo sproget. I Meldorf, og i øvrigt hele Ditmarsken, talte man plattysk. Det lyder noget fremmed i begyndelsen, men det lærer man hurtigt.

Men jeg nærmede mig Meldorf og spejdede efter et kendetegn, der på afstand kunne give mig et indtryk af byens beliggenhed. Jeg så ingen fabrikker omkring byen; der var næsten kun kirkens høje spir, der sås

langvejs fra, og hvorefter søfarere kunne regulere deres kurs. – Kontoret i Meldorf havde lejet værelse til mig. Jeg skulle bo hos fru Bubbers, »An den Anlagen 2«, et dejligt sted med udsigt til kirkegård og anlæg og en åben plads. Jeg fik anvist mit værelse, åbnede min kuffert og pakkede mine sager ud og satte mit ur med spilledåse igang. Og så begyndte det at blive lidt hjemligt.

Fru Bubbers var enke. Da hendes mand levede, drev de en slagterbutik i huset, men nu boede hun sammen med en datter og svigersøn, hr. og fru Klies, og havde foruden mit værelse to andre stuer til udlejning.

Katasterkontoret havde i begyndelsen til huse i byens næst efter kirken ældste hus. Her skulle man i sin tid have hentet reformatoren Heinrich von Zytphen og ført ham til retterstedet. Der var i huset foruden katasterkontoret museum og læsesal. I læsesalens forstue stod et legemsstort skelet, som jeg måtte passere hver aften jeg besøgte læsesalen.

Selve kontoret var næsten som i Tønder, dog uden mat glas for vinduerne, der her vendte ud mod haven. Men »vandhuset« var også her ukomfortabelt, det lå i et hjørne af haven. Vi skiftede dog kontor i løbet af 1913.

Der kom sammen med mig en ny katasterkontrollør på kontoret, Krüger. Han var et prægtigt menneske, og jeg kom til at stå i et meget godt forhold til ham. Den ældste af kontorets personale var Katasterzeichner Gagelmann. Han ejede en villa og var en ivrig biavler. Han bedømte altid vejret efter, om det var godt for bierne eller ikke. En hyppig bemærkning, når han efter middagspausen kom på kontoret, lød: »Hüt is gut Wetter für de Immen!« (bierne). Gagelmann var ingen ynder af forskrifter; dem tog han det ikke så nøje med. Han forstod at få sagerne fra hånden. Kom der nogen

på kontoret og skulle have udskrifter eller kort af kontorets dokumenter, så fik de dem tit ret omgående. Der skulle ikke ventes dage eller uger på småting. – Desuden var der på kontoret den gamle Gosch, en rigtig gammeldags skriver, der kun lavede almindeligt skrivearbejde.

Arbejdet på kontoret forløb upåklageligt, der har ikke været episoder af nogen art. Den pensionerede hidtidige chef på kontoret kom ret hyppigt og underholdt sig med os. Han ejede en villa i byens udkant. Han var opstillet som kandidat ved landdagsvalget til den prøjsiske landdag. På valgdagen kom han ind på kontoret, og i samtalens løb sagde jeg noget om, at det var første gang, at jeg kunne vælge. Så kan vi jo følges ad, sagde han, og vi gik altså sammen til valg. Nu var valget til landdagen dengang endnu ikke hemmeligt. Man skulle offentligt træde hen til et bord og nævne, hvem der skulle have ens stemme. Og jeg måtte jo selvfølgelig stemme på kontorets emeritus. Det kunne jeg også roligt gøre; han hørte til det frikonservative parti. – Denne gamle venlige og rare tidligere chef kom i øvrigt ulykkeligt af dage. Han var ligesom Gagelmann »Imker«, altså biavler, og sagde engang til mig: »Werden Sie Imker, dann werden Sie alt!« En tidlig morgenstund stod han op for at hente en bisværm ned fra et træ i haven, hvor den aftenen før havde sat sig fast. Han satte en stige op mod træet, men medens han kravlede op væltede stigen og rev ham og alle bierne med sig ned. Og bierne stak deres gode ven ihjel.

Den første måned jeg var i Meldorf, skete der en begivenhed, der rystede store dele af verden. Natten mellem den 14. og 15. april sank luksUSDamperen Titanic, der var afsejlet fra Southampton på sin jomfrurejse til New York og undervejs stødte på et isbjerg. Over 1500 mennesker omkom, og kun godt 700 blev reddet.

Denne kæmpekatastrofe gjorde et stærkt indtryk på samtidens mennesker.

Jeg kom næsten hele Sønderditmarsken rundt og elskede turen ud til havet og turen langs med havdiget. Sammen med hr. og fru Kliess har jeg cyklet og gået vidunderlige ture i Meldorfs omegn og udover Ditmarsken. Og der skete noget i disse år. En dag var vi i Itzehoe, hvor der landede en zeppelin. En anden gang var vi i Heide for at se nogle flyvere, der på en flyvning i etaper Slesvig-Holsten rundt bl.a. landede både i Tønder og i Heide. – En søndag var jeg cyklende til en regatta i Büsum sammen med hr. Kliess.

Men også arbejdet skulle passes. I 1914 skulle jeg op til eksamen. Til denne skulle jeg udføre en række arbejder og beregninger, der forinden skulle indsendes til eksamenskommissionen. Disse arbejder optog en stor del af min fritid.

Sidde og jeg blev i 1912 ringforlovet uden større festivitas, og i denne anledning var jeg hjemme en week-end.

Jeg gik ret hyppigt i kirke i byens store kirke. Der kom kun få til gudstjenesterne, og det hjalp kun meget lidt, at provsten formanede dem, der kom, til at være tro mod deres gamle kirke og det, den stod for, for Gud kunne måske sende mørke tider over folket. Dette sidste kom jo ret hurtigt til at blive til virkelighed.

I Meldorf fik katastrofekontrollør Krüger det ikke ret godt i 1913. Han kunne ikke tåle klimaet og tænkte på at lade sig forflytte sydpå. Med denne mulighed for øje og følgende mit hjertes trang fik jeg det ordnet således, at jeg den 1. december 1913 blev forflyttet til katastrofkontoret i Tønder.

Tilbage til Tønder

Den 30. nov. 1913 forlod jeg så Meldorf. Katasterkontrollør Schatz var endnu chef på kontoret i Tønder, og jeg boede atter hjemme hos mor i Bylderup-Bov og rejste igen som før hver dag frem og tilbage med toget. Der kom stadig mange unge hos os om aftenen, og vejen fra Bylderup-Bov til Lendemark kro og omvendt blev flittigt benyttet. Anton var nu soldat i Sønderborg, og jeg måtte passe mine eksamensarbejder. Det kostede mig en del nattesøvn. Men jeg nød at være hjemme igen. En enkelt gang besøgte jeg Anton i Sønderborg og så lidt af soldaterlivet der.

Min eksamen blev fastsat til d. 24. og 25. april 1914. Den skulle afholdes i »Frankfurt an der Oder«. Det var en lang rejse. Jeg købte en »Gehrock« hos manufakturhandler Ernst Vogt i Tønder. Den kostede 25 mark. Af indviende fik jeg at vide, at man mødte i »cylinder«. Den ville jeg dog helst spare. Jeg mente, at alt skulle foregå indendørs, og der plejede man jo at komme uden hat. Det endte dog med, at jeg alligevel købte mig en »cylinder« i Frankfurt, »in der Judengasse«. Den har jeg siden brugt hjemme ved begravelser i mange år.

Man havde anbefalet os et hotel, hvor vi kunne bo, og selve eksamen blev holdt i regeringsbygningen i Frankfurt an der Oder. Her mødtes eksaminander fra alle egne af Prøjsen. Jeg har ikke fået noget varigt indtryk fra disse dage. Det skulle da lige være de mange officerer på hotellet og de mange marcherende soldaterafdelinger i byens gader. De generede mig; de mindede mig om provsten i Meldorf. Det lugtede af krig.

Men jeg bestod min eksamen og måtte hen i et posthus og telegraferer hjem. »Alt godt!« telegraferede jeg. På

hjemrejsen blev jeg en dag i Berlin. Den dag, man ventede mig, foretog Schatz en opmåling i Bylderup-Bov for som en af de første at kunne ønske mig til lykke hjemme. Men han kom for sent, jeg var allerede taget til Tønder og sad der på kontoret. Så lod han alt ligge i Bylderup-Bov og rejste omgående tilbage til Tønder for at kunne hilse på mig.

Jeg håbede nu, med så mange andre, på en skøn og rolig tid. Men det var jo, og blev det mere og mere, en tid med mangeartede spændinger. Der var vort nationale spørgsmål, der var stormagternes magtspørgsmål og meget andet, som midt i al ydre fremskridt og opgang spredte uhygge og bekymring.

Den 5. juni 1914 fejrede min ven Bonnik Simonsen bryllup med Cecilie Damgaard. Brylluppet holdtes i Bylderup-Bov, og mor og Sidde og jeg var med. Anton var også med, i tysk uniform. Det var en dejlig fest, vejret var strålende, og vi unge legede udenfor. Alt var lykkeligt og godt.

Men en eftermiddag kort tid derefter sad jeg på kontoret i Tønder og hørte, at man nede på gaden spredte et »Extrablatt«. Jeg skyndte mig ned for at se, hvad der var sket. Det viste sig at være meddelelse om attentatet på det østrigske tronfølgerpar i Sarajevo i Serbien. Alle følte, at faren for en krig nu var overhængende. Hvad dette ville føre med sig, kunne ingen overse. Og selv om mange kloge folk mente, at en krig under de daværende forhold og med den moderne tekniske udvikling kun ville kunne vare i kort tid, så alle med bekymring den kommende tid i møde.

Den 1. august 1914 blev krigen erklæret, og inden årets udgang havde den krævet to af de glade bryllups-gæster fra brylluppet i Bylderup-Bov den 5. juni, nemlig selve brudgommen Bonnik Simonsen og min bror Anton, som offer.

Pastor Jürgen Braren

Den præst, der i min ungdom har haft størst betydning for mig, er Jürgen Braren. Han var født i Utersum på Før. Hans far var lærer og havde fået sin uddannelse på Skaarup seminarium.

Braren kom til Bylderup i 1907. Jeg var dengang 18 år. Han var ugift, da han kom, og han søgte derfor, sådan fortalte han mig engang, en husbestyrerinde. Han fik to tilbud. Den ene, der søgte, var en dame fra Holsten, den anden var fra København. Braren spurgte sin mor om, hvem af de to hun syntes han skulle tage som husbestyrerinde. Og hun anbefalede ham at tage damen fra København, for hun kunne da ikke tænkes at ville gifte sig med ham.

Og sådan blev det så; frøken Elisabeth Mynster blev hans husbestyrerinde. Hendes far havde været præst i Ladelund i Sydslesvig og var en af de præster, der efter 1864 blev afsat fra deres embeder, og som måtte forlade landet. Denne begivenhed havde sat sit præg på frøken Mynster; hun var ingen ven af tyskerne.

Der var ingen andre end Braren, der i sin tid søgte embedet i Bylderup. Han blev indstillet af provstiudvalget og udnævnt af konsistoriet. Der var dengang stor præstemangel, og det var dette, som foranledigede ham til at søge embedet i Bylderup og blive i Nordslesvig. Braren holdt sin »opstillingsprædiken« den 1. januar 1907 over teksten »Jeg er det livsens brød«, og han blev indsat af provst Kier, som talte over Apostl. Gern. 10,33 »Det var godt, at du kom«.

Braren fik en god indgang i Bylderup sogn. På en måde var Bylderup omkring 1907 et ret vanskeligt sogn. Det nationale spillede en stor rolle. I Bylderup var der endnu intet forsamlingshus. De danske samle-

des til deres nationale møder i kroen og i hjemmene, og andre steder i sognet festede tyskerne. Den unge præst skulle være præst for dem alle, og det lykkedes stort set for ham. Han fik venner i begge nationale lejre, både blandt danske og tyske. Og lejlighedsvis skete det, at han påtalte de tyske lokale myndigheders foranstaltninger, når de gik danskernes interesser imod. – Tyskerne havde kun én eftermiddagsgudstjeneste om måneden, der ikke blev ret godt besøgt. De dansksprogede gudstjenester blev derimod mere og mere besøgt, ikke mindst af unge.

Blandt andet startede pastor Braren et lille kirkekor, som bragte os deltagere – allerflest danske – megen glæde. Han indøvede danske salmer med os i konfirmandsalen, og enkelte af dem sang vi så i kirken. Den af sangerne, som jeg husker bedst, er gårdejer Matthias Matthiesen i Sønder Bylderup. En lørdag aften, da vi følte os lidt usikre i en salme, som vi skulle synges flerstemmigt i kirken næste dag, sagde Matth. Matthiesen frimodigt: »Det skal nok gå! Vi holder os til prøjsernes 11. bud: Du sollst dich nicht verblüffen lassen!«

Braren regnede sig ikke som hørende til Indre Mission, men stod den ret nær. Han skrev dog aldrig nogen artikel til dens blad »Sædekornet«, og medvirkede kun efter opfordring ved missionsmøder. Men om nogle navngivne ældre missionsmænd i Sottrup sagde han, at de repræsenterede en ret anden type end den, han kendte fra Breklum-egnen. Men de blev ham dog kærere og kærere. »Jeg har haft nogle gode år i Bylderup, dem ser jeg med tak tilbage på«, skrev han senere i et privatbrev.

I 1912 flyttede Braren til Åstrup, fra et sogn med både national og kirkelig levende strid til et næsten rent dansk sogn uden større interesse for kirken. Her blev han gift med sin 16 år ældre husbestyrerinde Elisabeth

Marie Mynster. De adopterede en lille pige, Johanne, den pige, som kongen ved riddet over grænsen i 1920, tog op til sig på sin hest.

I en række år hørte jeg ikke mere fra pastor Braren. Men i maj 1915, da jeg en dag gik en tur på Lollfuss i Slesvig by, hvor jeg da var kommet hen, så jeg i et boghandlervindue et lille hæfte med titlen »Der Krieg und das Evangelium Jesu«, (Krigen og Jesu evangelium), skrevet af J. Braren, præst i Åstrup. Jeg købte det omgående og læste det med stor interesse. Skriftet var udgivet julen 1914 og var en noget udvidet gengivelse af en tale, som Braren havde holdt i en forsamling »des Evangelischen Bundes« i Haderslev. Han skriver, at han har tænkt sig det som en håndsrækning til alle de mange kristne mennesker, som ikke kunne få denne grufulde krig til at harmonere med Jesu klare ord, – og sådan havde jeg det også.

Braren begynder på sit foredrag med følgende sætning: »Ved vort problems uhyre komplikation gælder det først og fremmest om at stå fast på det, der ved nøgtern og dyb tænkning må være indlysende for alle kristne: krigen og evangeliet – begge er grundkendsgerninger i vor historie og derfor, så uforenelige de end synes at være, dog nødvendigheder for os«.

Og han fortsætter: »For at kunne måle vort problems hele skarphed må vi ikke kun opfatte krigen som værende en indskrænket kendsgerning i vor menneskehistorie og, kristeligt forstået, anse den for at være en følge af synden, nej, vi må betragte den ud fra en videre synsvinkel, anse den som det, den er, ikke bare en historisk kendsgerning, sammenhængende med menneskets synd, men en almen naturkendsgerning, alt naturligt livs »Urdatum«. Så vidt som det levende kæmper for sin eksistens, ja selv ind i det ubevidstes dybder, når denne kendsgernings rækkevidde«.

Og Braren slutter bl.a. med at skrive: »Krigen er en kendsgerning, en nødvendighed; denne krig er for os »ein höheres *Muss*«. Og sådan følt, kan den forædle vore tanker og følelser og bestå sammen med evangeliets tanker.

Jeg læste skriftet med interesse, men jeg havde kun lidt tid til at fordybe mig i det. Og krigen gik videre. Men jeg satte en streg under det lille ord »*Muss*«. At Tyskland kunne føle denne krig som et »*Muss*«, kunne jeg muligvis forstå. Men hvad så med det neutrale Belgien? Jeg kunne ikke finde til bunds i dette.

Men problemet forfulgte mig. Jeg blev indkaldt til soldat i 1916, og i 1917 var vor afdeling attacheret »Garde-Kavalleri-Divisionen«, der havde kvarter i Pinsk i Rusland. Dens divisionspræst var hofpræst dr. Vogel. I den første prædiken, jeg hørte af ham, sagde han, at han kort før krigens begyndelse havde været til et møde i Berlin, hvor den frikonservative greve Westarp havde talt om det tyske folks afnationalisering og manglende gudstro og havde sagt, at hvis dette ikke ændredes, ville Gud være nødt til at sende en ny krig over Tyskland. »Men en *sejrrig* krig«, var der en i salen, der havde råbt. *Nej*, havde grev Westarp svaret, en *tabt* krig. Dette sagdes i 1917, og den tabte krig var undervejs.

Men nu tilbage til Braren. Da pastor Rolfs i Højer i 1926 fik sin afsked på grund af alder, var der tale om et vanskeligt præsteskifte. Her fandtes et tysk flertal og et dansk mindretal, og man ønskede at tage rimeligt hensyn til begge parter. Der var tale om pastor Jürgen Braren i Åstrup til dette embede. Han havde et godt navn både i danske og tyske kredse. Og han blev valgt og derefter indsat.

Desværre kom Braren på indsættelsesdagen i sin tyske præstedragt og fortsatte med det. Det irriterede de

mest bevidste danske og førte til besværligheder. Braren gjorde alt, hvad han formåede, men nogle blev ved med at være utilfredse. Det mandede efterhånden ud i kravet om en særlig dansk præst. Dette krav blev imødekømt på den måde, at der i 1935 oprettedes et residerende kapellani for Højer med forpligtelse til betjening i andre sogne, hvor dette ønskedes. Embedet fik pastor N. P. Nielsen, tidligere Vedsted. Denne ordning ramte særlig pastor Braren, men også de tysk uddannede sognepræster og synet på sognepræsten som *hele* sognets præst. Braren blev en bitter mand, lod sig pensionere og flyttede til Tønder, hvor han havde bygget hus.

I Tønder, hvor vi nu begge var blevet borgere, mødtes vi en gang imellem. Jeg spurgte ham en dag, hvordan han nu, næsten 50 år senere og under helt andre forhold, så på det foredrag, han i 1914 havde holdt i Haderslev. Han huskede ikke mere, hvad han havde sagt i foredraget, men han mente dog ikke at have forandret sig siden da. Om han har kunnet fastholde sine tanker fra 1914 også under 2. verdenskrig, skal jeg ikke kunne sige.

Braren fulgte med i begivenhederne i min familie, og han gik til højmesse hver søndag, hvad enten der var dansk eller tysk gudstjeneste. Men så han f.eks. F.D.F. med faner undervejs til kirke, så vendte han om og gik hjem. Dette ville han ikke overvære i Guds hus. Også tilspørgelsen ved dåben, hvor forældrene eller faddere svarer »ja« til spørgsmålene på barnets vegne, var ham imod.

Braren spurgte mig engang, hvorfor jeg aldrig gik til tysk gudstjeneste, for jeg forstod dog lige så godt tysk som han. Jeg svarede, at jeg jo var medlem af den danske menighed; der hørte jeg hjemme, der havde jeg mit arbejde i søndagsskole og andet. Svaret tilfredsstillende

ham nok ikke. Han var helt igennem »helsognspræsten«; det nationale måtte ikke skille i kirken. – Da Anton, min ældste søn, var blevet taget af Gestapo, var han helt ude af sig selv og sagde blandt andet, om jeg da ikke havde forbudt ham at tage del i modstanden mod besættelsen. Jeg svarede, at det havde jeg egentlig ikke, vi ældre bøjede os jo for magten og uretten; det kunne de unge ikke nøjes med.

Pastor Braren var vel nok stejl og noget kantet. På hans gravsten – han døde 1964 – står: »Nicht mitzuhasen, mitzulieben sind wir da« (Ikke for at hade, for at elske lever vi). Dette har han prøvet på at efterleve i en somme tider af nationale lidenskaber opdelt befolkning.

Kærlighed i grænselandet

Tidligere har jeg fortalt om de tre piger fra Lendemark kro. Marie var den ældste. Efter konfirmationen tjente hun i adskillige pladser. Hun var først hos Niels Brinks i Rørkær, tjente en overgang hos gæstgiver Johannsens i Bredevad og var i vinteren 1908/09 på Silkeborg husholdningsskole. Derefter kom hun hjem for at forestå husholdningen i den gamle kro et stykke tid.

Marie var en køn og statelig pige. Hun var ret omsværmet og tog livligt del i det danske liv, sådan som det dengang udfoldede sig i vor snævrere hjemstavn. Min ven, Bonnik Simonsen, friede engang til hende. Men han fik afslag. Og i et svar på afslaget skriver Bonnik: »Et beder jeg dig om, tag ingen tysker!«

Der kom imidlertid en dag et brev med følgende adresse: »An die Tochter des Gastwirts Jes Christian Christensen in Lendemark«. Nu var både Marie og

Sidde hjemme i kroen dengang, og de vidste ikke, hvem af dem brevet var rettet til. Det viste sig dog at være til Marie, og afsenderen var Christian Sørensen fra Tep-toft. Han havde en aften fået lidt vand til sin karbidlygte af Marie og var blevet forelsket i hende. Han kom fra den tyske side.

Den historie kom der nu ikke noget ud af, men Marie blev alligevel et eksempel på, hvordan sammenstød mellem unge menneskers kærlighed og det nationale skel kunne skabe dybe konflikter.

Der var i al hemmelighed blevet knyttet en forbindelse tværs over den nationale skillelinie mellem Marie og den 4 år yngre Christian Hansen i Hajstrup. Dette udviklede sig til en dyb kærlighed og førte til en hemmelig brevveksling mellem de to. Christian var vokset op i et tysksindet hjem, hvor også hans morfar, en pensioneret lærer, boede. Denne har blandt andet undervist Christian i enkelte fag, der hjalp ham til efter sin skolegang i Bylderup at blive optaget på gymnasiet i Flensborg. Han var velbegavet og havde højtflyvende tanker, der kredsede om det, der var ædelt og skønt og godt.

En dag fik Marie et brev fra Christian, hvori han skrev, at hans mor havde fået kendskab til, at de skrev sammen, og han mente, at dette nu måtte høre op, og han returnerede Maries billede. Marie svarede: »Du skriver, at jeg skal være stærk, og det vil jeg være... Men glemme dig, min ædle ven, det vil jeg aldrig, altid skal du leve i mit minde som en god ungdomsven«.

Og så kom Marie d. 1. november 1909 til Rosinfelt ved Tønder til Hans og Jane Linnet som husjomfru. Der krævedes meget i denne plads, arbejdsdagen var lang og der måtte arbejdes strengt. En stor del af året stod man op kl. 4,15. Til middag skulle der somme tider laves mad til 22 personer. Folkene fik 3 gange om dagen

belagt brød; der brugtes hver uge ca. 30 rugbrød og 24 hvedebrød. I et brev hjem skriver hun: »Nu vejer jeg kun 132 pund, det går nedad«. Men Marie var ikke ked af at være på Rosinfelt. Hans Linnet og Jane var et meget forskelligt par. Hans var robust, og Jane var en fin og sart kvinde. Men Marie holdt af dem begge.

Der kom imidlertid igen en brevveksling igang mellem Marie og Christian. Den 1. januar 1911 skrev Marie til ham og takkede for de breve, Christian havde skrevet til hende. I et brev fra marts 1911 skrev Marie, at hun sidste søndag havde været hjemme, og at hun om aftenen havde været i forsamlingshuset i Jejsing. »Vi havde en dejlig aften der«, skriver hun... »Jeg ville ønske, at du kunne overvære et sådant møde. Du ville nok indrømme, at der hersker en god ånd... Vær forsigtig, ingen bør vide, at du har en veninde i mig, og at vi stadig veksler breve«.

Og så mødtes de en søndag, da Marie var hjemme. Christian kom cyklende forbi kroen ad Nymølle til og Marie, der havde set ham cykle forbi, gik så en tur i samme retning. »Det var en dejlig time«, skriver Marie, »for mere end en times tid var vi vel ikke sammen. Men Sidde drillede mig, for hun havde set dig cykle forbi«.

Men Maries følelser kunne også være langt nede. I juni 1911 skrev hun: »Jeg er ikke din ros værd; det, du roser mig for, bør enhver nordisk kvinde være i besiddelse af... I morgen rejser jeg hjem, der skal være ungdomsstævne i Bylderup forsamlingshus. O, gid du kunne komme der. Det ønske støder dig jo nok, kære ven«.

Så skrev Marie d. 27. juli 1911 et meget langt brev til Christian. Hun skrev blandt meget andet, at nu stod de næsten på samme punkt, som for omtrent to år siden. »Det første brev, som du fik fra mig, indeholdt noget af

det samme, som det brev, jeg fik fra dig igår. Du har ret, Christian, når du skriver, at jeg vist også har anet, at det engang måtte komme således. Jeg har haft en anelse hele tiden, trods dine kære breve. Hvis ikke før, så ville det ske, når du nu næste år skulle rejse sydpå for at fortsætte dine studier. Der ville du komme i berøring med den finere verden og træffe unge piger, lysende stjerner, der jo langt overgik mig. De ville fordunkle min tilværelse heroppe i Slesvig, i din hjemegn, og så ville mit billede træde tilbage i skyggen...«

I et senere brev skrev Marie: »Nu nærmer tiden sig, da jeg skal herfra, om godt 8 dage er den tid forbi her på det fredelige Rosinfelt, og jeg forstår næsten ikke, hvor den er blevet af. Men meget har tiden lært mig, både af godt og ondt«. I vel nok det sidste brev til Christian skriver Marie, at de ikke bør være bange for at mødes. »Mig kan du dristigt træffe på, hvor det så end er. Jeg ville glæde mig, når jeg traf dig. Lad os ikke blive sky for hinanden. Mødes vi, vil det kun være mig til glæde«.

De synes efterhånden begge at være blevet klar over, at deres kærlighed næppe ville være stor nok til at slå bro fra de højder, den akademiske ungdom i førkrigstidens wilhelmske Tyskland bevægede sig i, ned til den danske pige fra det lille Lendemark, der elskede dansk livs- og naturnær poesi og dansk folkelig kultur og åndsliv.

Det måtte komme, som det kom. Dermed er dog ikke sagt, at begge ikke følte det smerteligt.

Tuberkulosens spøgelse

Marie kom nu hjem. Men hun var mærket af sygdom. Hun havde jo på Rosinfelt haft en meget krævende og streng plads, men ingen kunne dog sige, om pladsen havde været for streng for hende. Hun havde jo mange kræfter. Engang vandt hun f.eks. et væddemål ved at løfte en sæk med 200 pund korn i.

Marie var glad for nu at være hjemme igen. Men hun blev mere og mere træt, det var, som om hendes kræfter langsomt ebbede ud, og der viste sig tegn på, at hun havde tuberkulose, »svindsot«. Det blev derfor besluttet, at Marie skulle tage på et tuberkulosesanatorium i Danmark.

Omkring 1. december 1911 tog hun til Vejle Fjord Sanatorium, og det var på høje tid. Hendes breve fra den tid giver et levende indtryk af livet på sanatoriet, men især dog af hendes egen tilstand.

Vinteren gik og Marie glædede sig over foråret. Fuglene sang, så det var en lyst, og skovmærkerne tittede frem af skovbunden, men hendes hår faldt af. »Gid jeg dog kunne rejse hjem nu til foråret«, skrev hun.

Marie skulle nu træne sig op til at gå ture. Hun elskede naturen og havde megen glæde af disse ture. Men ind imellem var der dage med for høj temperatur, hvor hun måtte holde sengen. Det gik dog fremad, og Marie håbede at komme hjem til juni.

Den 19. juni fik Marie en samtale med professoren. Hun sagde til ham, at hun ville rejse straks efter næste undersøgelse; hendes far havde ikke råd til at holde hende der længere, og nu til sommer kunne hun da holde kur hjemme. Dette ville professoren ikke gå med til; det ville være helt uforsvarligt. Hun havde jo ikke

råd til at blive syg igen. »O, hvor er jeg ked af det« skriver hun, »og der er så langt hjem, jeg har ingen af jer i nærheden, som jeg kunne have talt med«.

Omkring 1. august kom Marie hjem. I hendes glæde over igen at være hjemme blandede sig dog også bekymringer for, hvordan det skulle gå. Marie skulle holde kur, streng kur, og alle forskrifter skulle holdes til punkt og prikke. Hun delte værelse med Sidde, og vinduerne stod altid åbne. De timer, hun skulle opholde sig ude i frisk luft, blev nøje overholdt. Hun fik ingen veranda, hvor hun kunne ligge, men dog et lille lysthus, hvor hun kunne være i dårligt vejr. Og så fik hun en stor fåreskindspose, som hun kunne ligge i, og en liggestol.

Men det gik kun langsomt fremad med kræfterne. Hun var for sløj til at kunne arbejde, og hun syntes ikke at være syg nok til at ligge uvirksom hen. Det tilfredsstillende ikke hendes virketrang, og det skete, at hun somme tider blev mismodig. Hun fik nogen undervisning i knipling hos Lisette Dyhrberg i Rørkær, men det blev ikke helt tilfredsstillende.

Hun læste meget, dog ikke hvad som helst. Hun læste, hvad godt og skønt der fandtes i dansk litteratur. Det bedste af det, hun læste, det, der havde beriget hende, og som kunne være hende til trøst og hjælp, skrev hun ned. I 1913 anskaffede hun sig en bog, som hun kaldte »Tankebog«. Heri har hun nedskrevet udpluk og vers af det, hun læste.

Tiden gik og det blev til oktober 1915. Marie var på Julemærkesanatoriet ved Kolding. Her fik hun at vide, at Christian var falden. Han havde, siden de skiltes, fortsat sine studier i Tyskland og havde vel, som de fleste studenter, meldt sig frivillig til krigstjeneste, da krigen brød ud. I mellemtiden var han også blevet forlovet

med Luise Karstensen, degnens datter i Bylderup. Og nu var Christian falden; og hans kæreste, Luise Karstensen, døde d. 27. januar 1920, kun 29 år gammel.

Men hvordan gik det så Marie, efter hun igen kom hjem fra Julemærkesanatoriet. Hun holdt streng kur. Hun vidste, hvad der afhang af dette. Intet blev forsømt. Somme tider havde hun det også bedre, og så begyndte hun igen at fatte mod. Hendes yndlingstanke om at blive sygeplejerske optog hende mere og mere. Hun blev da også i 1915 antaget som sygeplejeelev ved Julemærkesanatoriet ved Kolding og gik både med glæde og interesse og kærlighed op i arbejdet. Men pludselig fik hun blodstyrning, og det hele var forbi. Hun genvandt aldrig mere sine kræfter, hendes vinger var stækkede, og hendes mod sank. Hver gang hun prøvede på at optage en gerning, satte sygdommen en stopper for hendes virke.

Efter genforeningen i 1920 tog mange tuberkulose-syge fra Nordslesvig på kurophold ved tyske kursteder. Inflationen i Tyskland havde gjort dette økonomisk overkommeligt for danske statsborgere. I efteråret 1921 anbefalede man Marie meget at prøve et kurophold i Lippspringe i Westfalen. Her var der en række nordslesvigere, der havde fået hjælp. Det var ikke med store forventninger, Marie tog derned; men alt skulle jo prøves. Sidde bad mig om at tage med Marie til Lippspringe. Vi overnattede i Altona, Marie hos bekendte og jeg på hotel. Næste morgen kørte vi så videre sydpå. Turen gik gennem skønne landskaber, som vi i fællesskab glædede os over. Henimod aften kom vi til Paderborn, hvorfra vi med en sidebane nåede Lippspringe efter mørkets frembrud. – Det første indtryk var noget skuffende. Vi hørte ret larmende musik og sang og dans fra en del restauranter. Vi fandt vores pensionat, hvor Marie skulle bo, medens jeg boede på hotel.

På kurstedet var alt rent og pænt og godt, og alle var venlige og rare, men der var en mærkelig atmosfære blandt mange af kurgæsterne, af hvilke mange gik med døden i kroppen. De kastede sig ud i forlystelser af al slags, måske for at glemme deres virkelige tilstand eller for endnu at få så meget som muligt ud af livet.

I alt dette har Marie følt sig ensom. Rigtignok var der også nordslesvigere der. Der var Lene Rasch fra Lund, der var den gamle Hansen fra Solderupmark (en bror til kunstmaleren Emil Nolde), en frøken Tjellesen fra Ravsted, en Jørgensen fra Alslev og nogle andre. Men de kom ikke fra de kredse, hvis tanker og livsholdning Marie delte, og hun formåede ikke at finde den rytme, der kunne have været gavnlig for hende. Måske følte Marie også mere og mere, at selv Lipp-springes helsebringende vand ikke kunne standse dødens nedbrydende kræfter. I hvert fald kom hun hjem før tiden. Og mig overraskede det ikke.

Mellem jul og nytår 1922 kunne Marie få rejseledsagelse hjem fra Lipp-springe, og hun besluttede at benytte denne lejlighed. Hun ankom helt uventet, men var glad ved at være hjemme igen. Det blev besluttet, at hun skulle bo hos sin søster Johanne i Hajstrup. Den næste morgen ville hun helst blive i sengen. Reaktionen efter rejsen og glæden ved at være hjemme igen havde vel tilsammen taget hårdt på kræfterne. Hun kom ikke op mere, men måtte holde sengen, indtil en blodstørning d. 11. februar 1922 gjorde ende på denne kærlige og varmhjertede danske nordslesvigske piges unge liv.

Det første krigsår

Men nu tilbage til krigsårene. Min bror Anton blev indkaldt som soldat den 1. oktober 1913. Han skulle melde sig i Sønderborg ved Regiment 86 og blev tildelt 10. kompagni. Der var kun få sønderjyder ved kompagniet; de fleste var fra Prøjsens østlige provinser. Hans underofficer, Jegsen fra Jels, var meget venlig mod ham, men tjenesten var hård og streng, og i maj 1914 lå Anton en uges tid på lazarettet med betændelse i det højre knæ som følge af de anstrengende marcher.

I anledning af 50 års dagen for stormen på Dybbøl skanse den 18. april 1864 blev der den 18. april 1914 afholdt store festligheder i Sønderborg med deltagelse af høje militære og civile personligheder, og hvor kejserens broder, prins Heinrich af Prøjsen, i en tale fastslog, at hvad den prøjsiske ørn havde slået sin klo i, ville den aldrig slippe.

Men det kom ret hurtigt til at gå anderledes. Den 1. august 1914 brød krigen ud. Den 2. august, en søndag, rejste jeg til Sønderborg for at tage afsked med Anton. Vi regnede med, at hans regiment ret hurtigt ville blive sendt til fronten. Togene var overfyldte, og kasernen i Sønderborgs gamle slot var som en sydende kedel. Reservister fra alle egne af landet skulle mødes her. Anton havde efter den sidste tids marcher igen fået betændelse og havde ligget på sygestuen i nogle dage, men var nu blevet udskrevet.

Vi undgik så vidt muligt al tummel og talte roligt og alvorligt sammen vel vidende, at det muligvis var sidste gang, vi kunne være sammen her i livet. Det var en varm sommerdag. Vi stod et stykke tid nede bag slottet og så ud over vandet, hvor en torpedobåd skar gennem vandet med retning mod Flensborg. Vi bad sammen og

lagde vort liv i Guds hånd, og jeg rejste igen hjem til Bylderup-Bov.

Den 8. august afrejste regiment 86 til kampområdet. Det første foreløbige mål var Aachen. Her gennemførtes nogle anstrengende marcher, der skulle træne soldaterne til de krævende opgaver, der ventede dem. Her traf Anton to bekendte fra Bylderup-Bov, malermester Karl Klemmensen, der var i regimentets sanitetskorps, og sin gode ven Bonnik Simonsen, der var ved regimentets 6. kompagni.

Tirsdag d. 11. august 1914 stod regimentet parat til at marchere ind i Belgien. Sammen med hele det 9. armékorps var det tildelt den tyske 1. armé, der stod på yderste højre fløj af den mod Frankrig opmarcherede stridsmagt. Den skulle ved en lynhurtigt gennemført omgående bevægelse gennem Belgien og Nordfrankrig få franskmændenes venstre flanke til at vakle og om muligt nå Paris. Dette betød uhyre strabadser for troppeperne.

I Belgien mødte de krigens gru. De kæmpede ved Liège, Tirlemont og Mons med tab af døde og sårede. Så kom der en tid med hårde dag- og natmarcher ind i Frankrig, med opkastning af skyttegrave, og der kom mange nætter uden søvn og dage uden mad i rette tid. Mange blev liggende undervejs og kunne ikke mere. Sløve og apatiske slæbte soldaterne sig fremad, samtalerne gik i stå under marcherne, piberne gik ud og nogle gik automatisk i søvne.

Og så kom den 6. september 1914, regimentets sorte dag. Det skulle have været en hviledag – siden Aachen havde de ikke haft en eneste hviledag. Det var i øvrigt søndag, og dagen begyndte med strålende solskin over det skønne landskab. Det fine franskbrød smagte dejligt til den tidlige morgenkaffe. Alt tegnede godt.

Men ved ottetiden blev kompagnierne sat i alarmbe-

redskab. Franskmændene angreb med stærke styrker, og nu begyndte det store Marneslag, der standsede tyskernes fremrykning. Den forventede hviledag endte i en sky af krudtdunst, og fra skove, lavninger og grøfter hørtes stønnen og skrig og råb efter sygebærere. Lige efter mørkets frembrud kom befalingen til tilbagetog, der ydermere øgede strabadserne.

Under de lange marcher dag for dag fra Aachen indtil Marnefloden havde Anton ikke haft det godt med sine fødder. Det varede ikke længe, inden der kom vabler og hudløse steder. Et par gange forbandt Karl Klemmensen hans fødder, men det hjalp kun en kort overgang, og lidt efter lidt begyndte hans højre knæ igen at smerte, men Anton blev trods smerterne ved med at slæbe sig med. Endelig, d. 10. september, kunne han ikke mere og meldte sig syg. Stabslægen skar straks i knæet og forbandt det og overviste ham til et opsamlingssted for sårede. Han kom derefter på et lazaret i Haspe i Westfalen, hvor han blev i 3 uger, og blev derefter overflyttet til sin stambataljon i Flensborg. Her traf han straks Nis og Peter og den gamle Toft fra Kværnholt. Sønnerne havde ikke været ved fronten endnu og havde netop besøg af deres far.

Vi håbede at få Anton hjem på sygeorlov. Det varede dog lidt, inden han kom, idet han blev afkommanderet til Lockstedt en uges tid. Men den 13. oktober 1914 kom han endelig hjem i en hel uge. Vi fejrede hans fødselsdag og havde besøg af og besøgte slægt og venner. Men Anton var ikke mere den samme; han var præget af det, han havde oplevet. Det var ikke mere den lystige Anton fra før. Tanken om, at han muligvis snart skulle ud til fronten igen trykkede ham mærkbart.

Søndag d. 1. november var jeg i Flensborg for igen at tage afsked med Anton. Man forventede en ny udsendelse til fronten om mandagen. Denne gang var afske-

den om muligt tungere end sidst. Ingen troede, som i august, på en snarlig fred. Men afskeden måtte tages, og vi lagde vort liv og vor fremtid i Guds hånd. Vi var på Flensborg banegård, jeg stod i toget ved det åbne vindue og Anton i en silende regn udenfor. Jeg vidste kun at sige: Vær Gud befalet, kære bror.

Den 2. november 1914 om morgenen rejste Anton så sammen med mange andre over Altona, og denne gang mod øst, over Kattowitz til Zarki i Polen. De første dage mærkede de ikke meget til større kamphandlinger. Men fyrene i det regiment, de var tildelt, syntes Anton ikke om. »De er ikke som vi nordslesvigere«, skrev han. Og nætterne i skyttegravene var kolde; han kunne næsten ikke skrive med sine stive fingre. Det varede længe, inden han hørte fra os herhjemme. Han ønskede en pibe, lidt pebermynte, chokolade og kakao, men ikke alt for megen tobak. Ville de koge te, skrev han, måtte de først samle sne sammen, da der ikke fandtes vand. Fødderne var altid som is; de lå dag og nat i skyttegraven, og det var næsten ikke til at holde ud. – Omsider fik han pakker og breve hjemmefra, som han var meget glad for. Men kampene blev hårdere; hver dag og nat var der døde og sårede kammerater.

»Det trækker op til et større opgør«, mente Anton. »Bare vi dog kunne komme hjem til jul«, skrev han næsten hver gang. – Han havde to venner i sit korporalskab, og de holdt troligt sammen. Den ene var Christen Nielsen fra Hørup på Als, og den anden var Theodor Lenger fra Nørre Smedeby. »I kan tro, det er rart at have nogle gode venner herude«, skrev han. »Men om dagen suser granaterne gennem luften, og næsten hver nat prøver russerne at bryde igennem. For et par nætter siden måtte et russisk angreb slås tilbage ved bajonetkamp. Og ved et større angreb blev bataljonen næsten fuldstændig omringet af russerne og måtte slå sig

igennem under hård kamp«. Dette er nogle udpluk fra hans breve og kort.

Vi havde hjemme et stykke tid omtrent hver anden dag fået et livstegn fra Anton, men i december hørte det pludselig op. Det kunne have naturlige årsager, men dagene gik, og der kom ingen post, og julen stod for døren. Vi sendte dog breve og pakker afsted til ham, men vi gik med bange anelser. Juleaften fejrede mor og jeg sammen med Sidde, min kæreste. Vore tanker gik vel mere til Polens sne- og isbelagte sletter end til stalden i Bethlehem og hyrderne på marken.

Juledags morgen, mens mor og jeg sad ved morgenkaffen, bragte postbudet det triste budskab, at Anton allerede var faldet den 8. december 1914. Og det blev en trist jul, den første krigsjul. Meddelelsen kom på et kort fra Antons underofficer. Et par dage senere kom der også et kort fra Antons venner, Nielsen og Lenger. De skrev lidt om Antons død og lovede, at om det måtte blive dem forundt at komme hjem, så ville de besøge os og fortælle os om Anton. De kom dog aldrig. De faldt begge to i Frankrig i september 1916 med få dages mellemrum.

1915

Vi havde i 1914 en trist jul, den første krigsjul. Smerten over Antons død pinte os.

Hjemme havde jeg været til session. Jeg havde ikke været aktiv soldat og blev nu tildelt landstormen, men blev foreløbig erklæret for »unabkömmlich«.

Den 29. december 1914 fik jeg et brev fra regeringen i Slesvig, der beordrede mig til at tage til Hohenwestedt d. 4. januar 1915 og der forbigående optage arbejdet på

katasterkontoret. Dagen forinden fik vi afholdt en mindehøjtidelighed for Anton i Bylderup kirke, selv om vi nu boede i Bylderup-Bov, der hørte til Burkal sogn. Pastor v. Helmolt i Bylderup var meget venlig og imødekommende, da jeg aftalte denne ordning med ham, men han sagde dog: »Højtideligheden skal vel holdes på tysk?« »Nej«, svarede jeg, »Vi ønsker den holdt på dansk«. »Deres bror er dog falden som tysk soldat«, mente v. Helmolt. »Ja, men vi ønsker alligevel, at der skal tales dansk«, svarede jeg. Og sådan blev det. – Vore slægtninge og mange af vore venner og bekendte var kommet til mindehøjtideligheden, og nogle af dem samledes med os bagefter.

Dagen derpå rejste jeg til Hohenwestedt. Det gjorde mig ondt, at jeg nu skulle lade mor blive alene tilbage. Hohenwestedt ligger ved jernbanelinien mellem Heide og Neumünster. Byen ligger ikke ved de store færdselsårer og ligner meget vore hjemlige flækker i Nordslesvig. Der var i byen foruden katasterkontoret en landbrugsskole, dommerkontor og nogle mindre institutioner. Der var ingen industri i byen.

Katasterkontrolløren var indkaldt til krigstjeneste, og kontoret blev ledet af en i Lauban i Slesien hjemmehørende landmåler Voelcker. Jeg fandt ret hurtigt et dejligt værelse med forplejning hos en fru Jolmes i Kielstrasse, og her fik jeg det meget godt. Der var i værelset foruden seng en sofa, to lænestole, et bord, et skrivebord og et klaver. Fru Jolmes var enke og levede sammen med sin søn og ernærede sig hovedsageligt ved udlejning af værelser. Foruden mig boede der to damer hos hende, den ene en ældre fru Lemcke og den anden fru Gousovius fra Lötzen i Østprøjsen, der tilhørte en vidtforgrenet officersfamilie og, som så mange andre, var flygtet på grund af russernes indrykning i Østprøjsen. Hun var en lille trivelig og meget snakkende dame,

der med levende bevægelser og malende udtryk tit og gerne fortalte om russernes grusomheder.

På kontoret gik det, efter at jeg havde vænnet mig til hr. Voelcker og han sig til mig, ret godt, bedre, end jeg i begyndelsen havde kunnet vente. Voelcker var en ret vanskelig herre. Han var og følte sig nok også selv som et fremmedlegeme i denne plattysk talende bondebefolkning. Da f.eks. et par plattysk talende ældre mænd en dag kom ind på kontoret for at få nogle oplysninger, råbte han til dem: »Sprechen Sie doch deutsch!« Han var ret nervøs og følte sig på en måde lidt afhængig af mig, idet jeg hjalp ham noget med hans eksamensopgaver.

En week-end havde jeg besøg af Sidde. Det livede mig op. Men jeg levede ellers en meget rolig tilværelse, selv om det kostede mig mange aftentimer at få kontoret bragt i orden. Til krigen mærkede jeg udover avisernes beretninger kun lidt, men intet tydede på, at krigen skulle få en ende.

Mit ophold i Hohenwestedt kom foreløbig kun til at vare i tre måneder. Den 1. april 1915 blev jeg overflyttet til regeringen i Slesvig, og jeg forlod Hohenwestedt med den forventning, at hertil ville jeg aldrig komme mere.

Den 1. april 1915 var en skærtorsdag, og derfor traf jeg ingen i regeringsbygningen. Jeg fik dog lejet et værelse på Hesterberg og skyndte mig hjem til Bylderup-Bov, hvor man ikke ventede mig på dette tidspunkt. Langfredag aften tog jeg så tilbage til Slesvig, foretog om lørdagen de nødvendige officielle tiltrædelsesvisiter og tog om aftenen igen hjem og fejrede påskedagene hjemme i Bylderup-Bov og Lendemark.

Efter påsken begyndte jeg for alvor mit arbejde i Slesvig – troede jeg da – men dette blev igen afbrudt. Den 12. april 1915 blev jeg sendt til kontoret i Tønder.

Her var assistenten på kontoret blevet syg, og jeg skulle vikariere under hans sygdom. Det var jeg ikke ked af, jeg kunne bo hos mor, så længe det varede. Arrangementet varede dog kun kort tid; efter en 14 dages tid var assistenten igen rask, og jeg tog tilbage til Slesvig.

I Slesvig begyndte jeg igen, hvor jeg slap, men jeg skulle heller ikke denne gang falde til ro. Det var igen galt i Hohenwestedt. Voelcker kunne ikke arbejde sammen med dem, der havde efterfulgt mig på kontoret. En var rejst bort, og en anden meldte sig syg. Og den 15. juni 1915 sendte regeringen mig så igen til Hohenwestedt.

Fru Jolmes modtog mig igen med åbne arme, og jeg følte mig som hjemme. Fru Gousovius var rejst, men fru Lemcke var der endnu. Knapheden på fødevarer og rationeringen begyndte nu at virke ubehagelig, men det skulle dog blive endnu værre. – Med tjenesten på kontoret gik det meget godt, og Voelcker var øjensynlig glad for, at jeg kom.

Ved en undersøgelse i foråret 1916 blev jeg erklæret for »k.v.« (krigsduelig), og nu vidste jeg, at min time snart ville slå. Så snart militæret kunne frigive en kollega, der ikke mere var »k.v.«, ville jeg blive indkaldt. Og det varede ikke længe, inden min indkaldelse kom. Jeg skulle møde i Rendsborg d. 10. maj 1916.

Det virkede ikke uventet på mig. Jeg havde ikke rørt en finger for at blive erklæret »unabkömmlich«. Men jeg gik alligevel inderst inde med et spørgsmål – og mente også at høre det samme spørgsmål bag venners og bekendtes ytringer – hvorfor jeg egentlig gik fri, medens andre, der var meget ældre end jeg, stod ved fronten. Til alt det kom, at mit arbejde på kontoret ikke helt tilfredsstillede mig. Jeg måtte somme tider slide med noget, hvis nødvendighed, jeg ikke helt kunne anerkende i den tid, vi levede i.

En lille uges tid før jeg skulle møde, rejste jeg hjem for at være sammen med mine kære. Dagene var præget af den forestående afsked. Jeg aflagde småbesøg hos slægtninge og venner, men var så vidt muligt sammen med Sidde og mor. Med hensyn til fremtiden bad vi Gud om at være med os, og vi imødeså det kommende med alvor og ro.

Selvfølgelig drøftede Sidde og jeg også – som vi i øvrigt tit havde gjort – om vi skulle gifte os. Jeg ville af flere grunde helst vente. Jeg var meget bange for, at regeringen – som man somme tider gjorde – ved min forestående faste ansættelse som tjenestemand ville give mig prædikateret »dansk farvet« og give mig embede i en af Prøjsens østlige provinser, altså Østprøjsen eller Posen. Jeg kunne ikke tænke mig den mulighed at være nødsaget til at byde Sidde en sådan omplantning til et for hende fuldkommen fremmed miljø, selv om jeg selvfølgelig omgående ville bede om tilbageflytning til landsdelen. Og dernæst syntes jeg, at Sidde ville stå friere som ugift, hvis jeg efter krigen muligvis skulle komme igen som invalid eller slet ikke komme tilbage.

Til fronten

Det var ikke med højstemte tanker og følelser, at jeg den 10. maj 1916 rejste til Rendsborg for at blive soldat. Det forekom mig at være en tilværelse, der gik på tværs af hele min indstilling som menneske. Ikke sådan at forstå, at jeg inderst inde følte mig som en slags militærnægter eller antimilitarist, slet ikke. Men militærvæsenet som sådant var mig inderligt imod, og jeg ville aldrig blive det, man kalder en god soldat. Men så viste det sig jo alligevel, at jeg kunne bruges.

Det var en broget flok, der den dag mødte i kasernen i Rendsborg. De var alle landstorksfolk – der var ingen ganske unge iblandt. Der var elegant klædte folk fra købstæderne, kontorister, handelsmedhjælpere, håndværkere, landmænd, arbejdsmænd og nogle, der var meget dårligt klædte. Men da vi havde fået udleveret vore uniformsstykker, lignede vi alle hinanden, nu var vi blevet uniformerede. Men der var ingen dansk-talende.

Jeg havde dårlige tænder. Ved en foreløbig undersøgelse bestemte lægen derfor, at jeg ikke måtte spise kaserne-maden – jeg skulle spise ude i byen. Det var både godt og ondt, for jeg havde jo ikke endnu fået lært, hvordan jeg skulle optræde i byen som soldat og i restauranter, hvor der kom foresatte af alle grader. Værre blev det efterhånden, når jeg efter en streng formiddagstjeneste på eksercerpladsen uden for byen eller efter en lang march om middagen kom hjem til kasernen og så skulle til at rense mit tøj, inden jeg kunne gå ud i byen og spise min middagsmad. Så gik næsten hele middagstimen på den måde. Men i det store og hele klarede jeg det.

Efter en 14 dages tid fik jeg en søndag besøg af Sidde. Større ting oplevede jeg ikke under min uddannelse. Jeg hørte dog til et lille kommando, der engang skulle bringe en kvægtransport ud til fronten ved Verdun. Transporten kom med skib fra Danmark og blev i Flensborg læsset om i jernbanevogne. Det var nærmest ældre køer og nogle tyre. Til deres forplejning undervejs blev der tilkoblet toget en jernbanevogn med halm. Under et lidt længere ophold et sted i Ruhrområdet kom der kvinder med spande og bad om at måtte malke køerne, hvad nogle af disse også trængte hårdt til.

Et uforglemmeligt indtryk af krigens alvor fik jeg en dag, da nogle i Kiel stationerede flådeenheder efter del-

tagelse i det store slag ud for Jylland kom gennem Kie-
lerkanalen i en sørgelig forfatning.

Megen uddannelse fik vi ikke, vi lærte kun det aller-
nødvendigste. Men ved fronterne var der brug for
mandskab, og jeg følte hurtigt, at jeg ikke ville blive
længe her. Henimod midten af juli måned blev der truffet
foranstaltninger, der tydede på en snarlig udsen-
delse. Jeg bad Sidde om at komme, om muligt omgå-
ende. Hun kom en week-end, og vi havde held til at
være en del sammen. Men da var også de sidste forbe-
redelser til vor udsendelse i gang. Vi skulle tildeles »2.
Landsturm Infanterie Bataillon Schwerin«, der gjorde
vagtjeneste i Belgien.

Den 20. juli 1916 udsendtes vi og kørte over Køln og
videre over Namur til Mons. Her fik vi at vide, at den
bataljon, som vi skulle tildeles, ikke mere var i Belgien.
Den var blevet overflyttet til østfronten, og ingen vidste
bestemt, hvor den var blevet indsat. Vi kørte så til
Bruxelles, hvor vi overnattede. Den næste morgen
kørte vi videre til Liège og blev der indkvarteret i Lan-
ciernes kaserne, hvor vi skulle blive, indtil vi fik nye
ordrer.

Her fik vi nogle gode dage med kun lidt eksercits og
megen frihed. Vi studerede folkelivet og foretog min-
dre udflugter. Meget forekom os ret mærkeligt, forly-
stelserne florerede, forretningerne var fyldte med
varer, især dog med frugt og blomster, og børnene sad
ved husdørene og spillede kort og røg cigaretter. Hver
dag gav os nye indtryk.

Den 28. juli forlod vi Liège med retning mod Tysk-
land. Vi kørte over Aachen, Berlin, Frankfurt an der
Oder, Posen, Warschau og videre østpå. Vi endte i Iwa-
nowo, der ligger ved jernbanelinien Brest-Litowsk-
Pinsk. Her blev vi indkvarteret i en stor jordbunker i
nogle dage og studerede det russiske folkeliv. Unge

mænd så vi ikke mange af, de var blevet indkaldt. Men ældre mænd, der trods varmen gik i store støvler og tykke frakker, var der mange af. Piger og børn derimod uden undtagelse med bare ben, selv når de havde søndagstøj på. Men både piger og børn kunne vi gøre os forståelige med, de talte et gebrokkent tysk (jiddisch).

Søndag den 6. august, tidligt om morgenen, forlod vi igen Iwanowo og kørte tilbage til Brest-Litowsk. Efter 4 timers ophold her kørte vi sydpå til Kowel, hvor vi ankom kl. 2 om natten og overnattede i banegårdens ventesal. Næste dag kørte vi videre og kom til en lille by – Holoby – hvor vi omsider, altså d. 7. august 1916, kunne melde os ved den bataljon, som vi var tildelt. Den første nat måtte vi tilbringe i en åben lade.

Ved undersøgelsen hos stabslægen næste dag fik jeg trukket 5 af mine dårlige tænder ud. Det ødelagde min mund, så jeg næsten ikke kunne spise noget. Den 10. august blev jeg sammen med et par kammerater beordret til en lille by, Popovitschi, og tildelt bataljonens 1. kompagni der. Vort arbejde bestod i udgravning af nye stillinger. – Men jeg havde stadig besvær med min mund; så fandt jeg på at lave marmelade af nogle umodne æbler, som jeg fandt på et træ, og spiste noget af den. Men det gik galt, og den 14. august fik jeg dysenteri og kom på sygestue. Sygestuen var et sølle hul. Jeg lå på noget halm, der var spredt ud på den bare jord, og det skvulpede under mine fødder, når jeg gik på halmen. En officer, der så mig ligge der, gav mig lidt af sin rødvin. Her lå jeg i 5 dage og blev så kørt til et østrigsk sygeopsamlingssted, hvor der kom masser af syge, da der var udbrudt en større epidemi. Vi lå i et stort, men overfyldt telt, og forholdene var elendige. Mange lå og jamrede. Da en militærlæge af høj rang en aften kom for at inspicere, udbrød han: »Das ist ja die reine Hölle!« Toiletforholdene var under al kritik, der var

kun et lille bitte rum i et elendigt skur. Udenfor stod der tit en lang kø af syge, der råbte og bad om at måtte få adgang. Toiletpapir eksisterede ikke, andet papir var en mangelvare, og i en stor omkreds omkring skuret var græsset som svedet af – det var blevet brugt som erstatning for papir. Det værste var næsten, at vi nætterne igennem kunne høre officerernes råb og skrål og deres »damers« sang fra deres orgier i en nærliggende restaurant.

Endelig blev vi den 21. august overført til et feltlazaret i Kovel. Og herfra gik det så med »Seuchenzug« til Lauban i Slesien, hvor vi ankom d. 26. august og blev indkvarteret i barakker ved kasernen. Her havde vi det godt, men måtte på grund af smittefaren ikke komme i forbindelse med omverdenen. Vi følte os ikke meget syge, men mange af os var meget afmagrede. Den 12. september vejede jeg 53 kilo. Jeg fik dog gode pakker hjemmefra, så det gik jævnt fremad.

Den 9. oktober 1916 blev jeg udskrevet fra lazarettet og rejste til Hamborg, hvor jeg skulle melde mig hos udfyldningsbataljon II Hamborg. Her fik jeg straks 14 dages orlov og rejste hjem til Bylderup-Bov. Jeg husker ikke meget fra de 14 dage hjemme. Jeg var vist noget sløj og medtaget, og meningen var da også, at orloven skulle være en slags rekreation.

Men inden jeg rejste, sendte jeg et brev til min civile fagforening og bad den om at meddele militæret min adresse. På grund af, at opmålingsafdelingerne i høj grad manglede korttegnere, havde foreningen truffet aftale med militæret om at meddele kendte adresser på indkaldte fra katasterkontorerne, der så ville blive overført til opmålingsafdelingerne.

Fra Geesthacht til Berlin

Den 25. oktober 1916 rejste jeg efter endt ferie tilbage til Hamborg og meldte mig ved min bataljon, som overførte mig til »Wachtkommando Geesthacht«. Geesthacht var dengang en mindre by øst for Hamborg ved Elbens nordre bred. I nærheden var der to store ammunitionsfabrikker, Düneberg og Krümmel, som vagtkommandoen gjorde vagttjeneste for. Denne bestod ikke alene i afpatruljering af de kraftigt indhegnede store fabriksarealer, men også i kontroltjeneste ved fabrikkernes indgange, hvor arbejderne og andre om morgenen, når de kom i masser med færges fra den anden side af Elben eller med tog andre steder fra, skulle vise deres identitetskort. Det skete også, at man en nat som ene mand fik nattevagt i Krümmels underjordiske dynamitkamre.

Tjenesten var skiftevis dagtjeneste og nattjeneste, og den var relativ let. Kommandoen bestod da også mest af ældre landstormssoldater. Vor mad fik vi i fabrikkens kantine, men vi var indkvarterede i private hjem. Jeg boede hos en ingeniør. Han overtalte mig til at søge en stilling i fabrikkens tegnesteue. Der var ingen mening i, at jeg gik her i kulden til ingen verdens nytte, mente han. Men pludselig blev jeg forflyttet, og jeg fik aldrig svar på ansøgningen.

Stort set var Geesthacht et godt sted at være. Der var et godt kammeratskab, og der var god tid til at skrive og læse breve. – Der var mange fra Hamborg, der allerede havde været længe i Geesthacht. En del af dem var en slags velhavere, der havde råd til at lade det koste dem noget at kunne gøre krigstjeneste på dette fredelige sted. Julen 1916 fejrede jeg i Geesthacht; jule-

aften havde jeg fangevagt i barakkerne, hvor de russiske fanger boede.

Men efter nytår lå det i luften, at der var noget i gære. Og efter en undersøgelse stod det klart, at en del af os snart ville blive sendt ud. Den 17. januar 1917 fik nogle af os så besked om at aflevere vore sager og den næste morgen kl. 6 at rejse til Hamborg og der kl. 11 melde os ved vor hjembataljon. Den 18. januar om formiddagen sad jeg i soldaterhjemmet i Hamborg og skrev, efter at have fået en kop kaffe, et kort til Sidde, inden vi meldte os ved bataljonen. Jeg anede endnu ikke, hvad der skulle ske, men jeg håbede at få Sidde at se i Hamborg, inden vi blev sendt ud. Det lykkedes også, men med en del besvær. Sidde havde ikke før været i Hamborg, så jeg forklarede hende alt muligt om, hvor vi var indkvarteret, om forholdene på hovedbanegården, om busforbindelserne ud til vort kvarter, hvis jeg ikke kunne møde op på banegården. Og selvfølgelig skulle jeg netop på det tidspunkt have nogle indsprøjtninger. Men hun fandt alligevel ud til vort kvarter, hvor jeg fandt hende siddende meget slukøret, omgivet af militær i opbrud. Men vi var glade for, at vi kunne mødes og være sammen, og jeg fandt et natlogi til Sidde. Men afskedens mørke skygge hvilede over os.

Næste formiddag blev jeg kaldt ind på kontoret, hvor man meddelte mig, at jeg omgående skulle rejse til Berlin og der melde mig i generalstabsbygningen hos »Vermessungsabteilung (Top.) des stellvertr. Generalstabs«. Dette var i hvert fald et tegn på, at jeg ikke foreløbig skulle til fronten. Det vakte glæde hos os begge, og Sidde kunne nu noget lettet rejse nordpå og jeg tage nattoget til Berlin.

Krigsopmålingsvæsenet i første verdenskrig

Den 24. januar 1917 kørte jeg med nattoget fra Hamborg til Berlin. Næste morgen sad jeg på Lehrter bane-gård over en kop kaffe og skrev til Sidde. Jeg meddelte, at jeg lige havde været i generalstabsbygningen for at melde mig til tjeneste. Men der var ingen officerer kommet endnu, de plejede først at komme på kontor-erne efter kl. 9. Jeg meldte mig så noget senere og fik at vide, at jeg her ved generalstaben skulle på et kursus i fotogrammetri, noget helt nyt, der skulle anvendes ved nyoprettede opmålingsafdelinger.

Jeg blev indkvarteret i 2. Gardeulanregiments ka-serne i Invalidenstrasse, mens selve kursuset holdtes i Kolonial-Museums lokaler i nærheden af generalsta-bens bygninger. Lederen af kursuset var en noget ældre og lidt mærkeligt udseende tjenestemand i gene-ralstaben.

Her havde jeg så i knap 3 uger et meget interessant ophold. Selve arbejdet tyngede ikke; den ret hårde vin-ter generede mig heller ikke. Her var så meget andet, der tiltrak sig opmærksomhed, og omkring mig havde jeg alle de kendte steder. Flere aftener var jeg i solda-terhjemmet Wilhelmstrasse 34, hvor man kunne læse aviser, også danske, og jeg var et par aftener til kriste-lige møder, hvor både officerer og menige som lige-mænd deltog i diskussionen. En aften holdt statssekre-tær Michaelis, der noget senere blev Bethmann Holl-wegs efterfølger som rigskansler, et kristeligt foredrag.

Men inden jeg fortsætter, må jeg skrive lidt om op-målingsvæsenet under krigsforhold. Hidtil havde jeg kun beskæftiget mig med denne kunsts fredelige mulig-heder i det præjisiske katastrofervæsen.

Til en hærs udrustning hører foruden våben, ammunition og føde også gode og pålidelige kort. I en bevægelseskrig bruges der normalt kort i mindre målestoksforhold, 1:100000 og 1:300000, indeholdende alle oplysninger, der er af vigtighed for krigsførelsen, blandt meget andet de nyeste veje, åer, broer, jernbaner, skove, moser, højdeangivelser, byer med lokaler, der kan bruges ved indkvarteringer, jernbanestationer etc. At fremskaffe disse kort er i fredstid en overkommelig opgave.

Men i 1914 gik krigen ret hurtigt over til at blive en stillingskrig, en skyttegravskrig, der stillede helt andre og mere vidtgående krav til kortmaterialet. Nu blev der brug for kort i et større målestoksforhold, 1:25000, der som »stillingskort« måtte vise alt med største nøjagtighed, så vidt muligt også fjendtlige skyttegrave, pigtrådshegn, dækninger, artilleristillinger og andre objekter af militær betydning. Og sådanne kort skulle stadig føres á jour. Følgen af alt dette var, at kortfabrikationen flyttedes fra hjemlandet ud til fronten.

Da krigen begyndte, eksisterede der kun kernen til nogle planlagte opmålingsafdelinger for de hjemlige befæstede områder. Men med de store opgaver voksede nu også institutionen og dens rammer. Da jeg i januar 1917 blev afkommanderet til opmålingsvæsenet, var det vokset til henved 25 opmålingsafdelinger, som sorterede direkte under de forskellige armé-overkommandoer. Mindre grene af opmålingsafdelingerne udskiltes senere og blev som »Kartenstelle« attachedet højere stabe.

Det var en kæmpeopgave, opmålingsafdelingerne blev stillet over for. Der blev brug for et mægtigt personale af topografer, trigonometere, kartografer og korttegnere af enhver slags. Ikke mindst var katastrofer-

væsenets folk eftertragtede. Jeg kom – som sagt – i Berlin på et kursus i fotogrammetri, hvor man udnyttede luftbilleder ved fremstilling af nye og supplering af ældre kort. Men kursuset blev afbrudt noget for tidligt, idet opmålingsafdelingerne ved fronterne indtrængende bad om uddannet mandskab. Den 12. februar 1917 blev jeg ene mand sendt til opmålingsafdeling 17 i Pinsk. Da jeg forlod kasernen i Berlin med fuld oppakning, mødte jeg to pæne unge piger, som øjensynligt hørte til de højere klasser. De sluttede sig til mig og bad mig om at måtte bære min bagage. Det havde jeg jo intet imod, men jeg skulle helt ud til Charlottenburg, sagde jeg. Men det ville pigerne gerne, de fulgte med helt derud og hjalp mig ind i toget og fik en vinduesplads til mig.

Så gik det igen østpå med mange alvorlige tanker om, hvad der mon denne gang ventede forude. Mon der igen ville være en genkomst og hjemkomst til de kære og til det land, man elskede? Toget holdt kun ved de større byer, først i Frankfurt a.d. Oder, hvor jeg for 3 år siden var oppe til eksamen, så i Posen, dernæst i Warschau og så til sidst i Brest-Litowsk, der var endestation for dette tog. Her måtte jeg skifte over i et tog, der over Iwanowo, hvor jeg i august 1916 boede i en jordbunker ved banegården, kørte direkte til Pinsk. Toget var ikke opvarmet, næsten alle vinduer i kupeerne var slået ud, og den stærke nattekulde fejede gennem vognene.

Men tidligt om morgenen ankom vi til Pinsk. Den meget sammenskudte banegård lå et lille stykke uden for byens centrum. Undervejs ind til byen fik jeg hurtigt følge af en flok små og store drenge, der ivrigt gestikulerende falbød mange rare ting, samt logis og kønne søstre. Jeg fandt dog hurtigt min opmålingsafdeling og meldte mig der til tjeneste. – Opmålingsafdeling 17 var attacheret »Garde-Kavalleri-Divisionen«, der

var indsat omkring Pinsk og havde sit hovedkvarter i byen. Det var en meget fin division.

Ved min ankomst til afdelingen blev jeg spurgt, om jeg helst ville udføre målearbejde i marken eller blive ved hovedkontoret i Pinsk. I betragtning af, at det var hård vinter, valgte jeg det sidste og kom til at arbejde mest hos kartograferne.

Opmålingsafdelingen var indkvarteret i byens posthus. Her fandt man også et sted til mig, hvor jeg kunne bo. Det blev i snedkerværkstedet, som en opmålingsafdeling også har brug for. Der var to snedkere, de havde deres senge i selve værkstedet, og da der var tre sengesteder, lå det nær at placere mig i den tomme seng. Her fik jeg det godt. De to snedkere var fra Bayern, og de var et par prægtige fyre. Jeg skulle kun bo der hos dem, alt andet, som renholdelse af værkstedet m.m., skulle jeg bare holde mig fra, det skulle de to nok tage sig af. Og var der en eller anden, der ville træde mig for nær, så fik vedkommende med mine to bayerske venner at bestille. Så jeg kom i gode hænder. I øvrigt lavede de en pæn lille trækuffert til mig, hvor jeg kunne have mine private ting, som jeg ikke kunne have i mit tornyster. Jeg har den endnu, jeg kan ikke nænne at brænde den.

Chefen for opmålingsafdeling 17 var Hauptmann Wartenberger, og min chef i kartografafdelingen var Kartograf Schulze. Han og de andre afdelingschefer var fagfolk, mest tjenestemænd fra militærets topografiske afdelinger i fredstid. Her var beskæftiget folk af alle kategorier. Vi var vel nok flest fra katasterkontorerne og andre tekniske tegnestuer. Men der fandtes også arkitekter, tapettegnere, reklametegnere og tegnere til modeblade; alt kunne bruges, men ikke med lige stort held.

Chefen holdt somme tider ved aftenparolen, hvor af-

delingens ca. 120 mand var samlede, tale til os og forlangte den allerstørste nøjagtighed og akkuratesse ved alt vort arbejde. Det hændte, at han svang sig op til at hævde, at vore kammeraters liv ved fronten kunne komme til at afhænge af vore korts nøjagtighed og præcision. Han gik endog så vidt, at han fritog korttegnerne for alt andet arbejde i den militære tjeneste, for at deres hænder ikke skulle komme til at ryste og dette få en dårlig indflydelse på kortenes kvalitet. Dette blev dog ikke ved med at gå. I øvrigt udførtes alt kortarbejde med stor grundighed.

På østfronten var krigen også gået over til at blive en stillingskrig med det dertil hørende behov for kortmateriale. Der måtte her begyndes helt forfra for at få brugbare kort, da de eksisterende russiske kort var mangelfulde. De var i et helt andet målestoksforhold end de tyske, var ikke ført á jour, og endelig var alle beskrivelser på russisk, hvad ingen tysker kunne læse.

Da jeg kom til Pinsk, havde opmålingsafdelingen allerede fået lavet foreløbige kort over et område på begge sider af frontlinien. Disse kort var fremstillet på grundlag af de russiske kort og med tysk skrift. Men dette kunne kun være en nødforanstaltning. Samtidig var der igangsat en nyopmåling helt fra grunden. Trigonometere var i gang med at etablere et net af trigonometriske punkter, andre arbejdede med lavere punktsystemer, hvorudfra topograferne var begyndt at opmåle terrænet, der så blev rentegnet af kartograferne i tegnestuerne og derefter trykt i stentrykspres-ser.

Jeg havde det godt i Pinsk og fik her gode venner blandt kammerater og blandt børn og voksne i byen. Befolkningen, hvoraf en stor del var evakueret, bestod mest af jøder. Og de sultede, levnedsmiddelforholdene var fortvivlede. Når vi om middagen hentede vores

mad i køkkenet, plejede der at stå en flok børn udenfor med deres blikdåser og bede om mad. Blandt børnene var der en lille mager 7-årig pige med nogle dejlige øjne. Ester hed hun, og hun plejede at få noget af min overflødige mad. Der var også en ældre broder med hende, men hans navn erindrer jeg ikke. Og så var der Mikael (kaldet Chøjel), ham lærte jeg ret godt at kende. Han så frygtelig ud, alt for lange bukser havde han på og en trøje, der næsten rakte fra skuldrene og ned til jorden. Han var altid meget sulten. Og så mente han at have mærket, at Ester altid fik mere af min mad, end han gjorde. Det er bare, fordi Ester har en køn søster, sagde han. Jeg anede ikke, at Ester havde en stor søster, men jeg lærte hende at kende. Jeg gik en dag på gaden, og pludselig kom Ester løbende hen til mig, tog mig ved hånden og bad mig komme med ind at se, hvor hun boede. Det gjorde jeg så og fik lært denne jødiske familie at kende. Her traf jeg Esters »store søster« og deres mor; to ældre sønner var udkommanderet til arbejde for militæret. Jeg besøgte familien flere gange, hørte om deres vanskeligheder, kunne somme tider hjælpe dem til noget, de manglede, og fik en kop te hos dem. Familien blev dog evakueret til en anden egn, hvorfra jeg flere gange fik hilsener fra dem.

I Pinsk kom jeg ofte i soldaterhjemmet om aftenen. Det var den tyske »Gemeinschaftsverein«, der stod for dette hjem, og det blev ledet af en sekretær for denne forening. Her talte feltpræsten, hofpræst dr. Vogel ofte, og ham fik jeg tit en samtale med. Han var meget interesseret i Nordslesvig, idet både landråd Rogge i Tønder og landråd Dryander i Haderslev var sønner af hans kolleger.

Vi havde i vor afdeling lavet et sangkor med sangglade soldater. Dr. Vogel spurgte en dag, om vi ikke kunne synge noget i kirken ved gudstjenesten, for solda-

terne sad og sov. Det lovede vi og indøvede ret flittigt et par stykker, som vi mente at kunne synge. Vi var dog noget nervøse, da vi i kirken blev stillet op foran alteret med rækker af høje officerer lige foran os. Det gik heller ikke godt med sangen, vi måtte afbryde og begynde påny. Og selv om det gik nogenlunde anden gang, følte vi det dog som en fiasko. Men dr. Vogel morede sig.

Dr. Vogel bad mig engang om at lave lidt skrivearbejde for ham. Han fik ofte tilsendt gaver fra ældre damer med fine navne i Berlin. De bad ham om at fordele disse gaver blandt soldaterne. Men soldaterne kan jo ikke skrive et fornuftigt brev, sagde dr. Vogel, vil De ikke godt skrive et pænt takkebrev til disse damer? Og så fik jeg adresserne og skrev brevene.

Terrænet omkring Pinsk og langs med frontlinien her var ikke meget særpræget. Det var fladt med meget spredt beliggende landsbyer og gårde og primitive vejforbindelser, tit kun bestående af en 4-5 vejspor ved siden af hinanden over de åbne marker. Hist og her var der skovarealer. Og så var der de endeløse sumpe.

Selve landskabet fyldte kun lidt på de nye målebordsblade, som vi lavede. Det vigtigste var selve frontlinien. Den blev indmålt meget nøje af folk, der i deres civile liv havde været beskæftiget med landmåling. Selve skyttegravene med pigtrådshegn, maskingeværreder, dækninger og andre vigtige ting havde deres bestemte signaturer, hvormed de blev indført i kortene. Med særlig omhu blev batteriernes stillinger indmålt og deres koordinater for højre fløjkanon beregnet.

Den fjendtlige side af frontlinien kunne af gode grunde kun indmåles indirekte. Selvfølgelig kunne koordinater for synlige og markante ting på fjendtlig side beregnes ved fremskæring eller på anden måde og indtegnes i kortene derefter. Men selve landskabet og det set fra vor side usynlige, skyttegravene, nedgravede

kampstillinger og meget andet, kunne kun ses fra luften, hvis ellers camoufleringen tillod det. Her måtte flyverne hjælpe os med deres systematisk gennemførte fotografering af stillingerne og landskabet ovenfra.

Fotogrammetrien var dengang endnu kun i sit begyndelsesstadium. Men den undergik i krigen, ligesom selve flyvevæsenet, en rivende udvikling. I Rusland, hvor der mange steder var forholdsvis roligt ved frontlinien, var der ret gode muligheder for anvendelse af luftbilleder ved kortlægningen, de nyeste og bedste fotografiapparater stod til vor rådighed. Problemet var så at få punkterne i luftbillederne sat i forhold til vore korts faste eller da i hvert fald nogenlunde sikre punkter.

Der blev gjort et meget omhyggeligt arbejde med hensyn til at udruste artilleriets batterier med specielle batteriplaner. De fast placerede batterier fik hver en sådan plan, der viste batteriets forterræn og dets nulpunkt (altså højre fløjkanon), indtegnet efter trigonometrisk eller topografisk bestemte koordinater. Desuden påførtes planen – ud fra batteriets allerede indtegnede nulpunkt – den magnetiske nordretning, hvorpå så batteriføreren ved hjælp af vinkelmåler og kompas kunne indstille sit skyts på det for ham usynlige mål. Afstanden til målet kunne så enten aflæses på planen eller, hvis det drejede sig om et mål af større vigtighed, måske beregnes efter koordinater.

Foruden de almindelige målebordsblade udfærdigedes også særlige stillingskort over visse frontområder i målestoksforhold 1:10000 med mere detaljerede oplysninger. I det hele taget var det opmålingsafdelingernes opgave altid at stå til rådighed for armégruppen. Det kunne være udfærdigelse af specialkort over kampområdet i et ret stort målestoksforhold og med særlig fremhævelse af bestemte ting til forberedelse af et på-

tænkt mindre angreb eller indmåling af indsatte minekastere, der blev forsynet med planer til indirekte beskydning, i målestoksforhold 1:2500.

Til trykning af målebordsblade havde vi en stentrykspresse. De færdigt tegnede originale kort blev spejlvendt overført på de glatslebne stenplader, der anvendtes som trykoriginaler. Disse blev jævnligt ført á jour og kunne så igen senere bruges til en ny trykning. Til trykning af mindre vigtige kort anvendtes dog almindelige duplikeringsmetoder.

En dag i juli 1917 blev jeg sammen med hele opmålingsafdeling 17 flyttet ca. 40 km længere tilbage fra fronten til den ret store landsby Iwanowo, hvor arméhovedkvarteret havde sæde, og her var der midt i byen bygget nye træbarakker til opmålingsafdeling 17, hvor vi fik større og lysere tegnestuer og bedre belægningsstuer end i Pinsk. Barakkerne var dog ikke varmeisolerede, så vi måtte selv sørge for isoleringsmateriale i skoven.

Iwanowo havde en ret stor jødisk befolkning. Her var manglen på levnedsmidler ikke helt så følelig som i Pinsk. Stort set var Iwanowo et hyggeligt sted at være. Militærets arbejde foregik for det meste i kontorerne, og til befolkningen havde vi det bedste forhold.

Imidlertid kom der indledende forhandlinger om våbenhvile i stand med russerne. Og en af de første dage i december 1917 kom der ordre fra opmålingsvæsenet om omgående at overføre 5 mand fra vor afdeling til vestfronten, hvor de skulle gøre tjeneste i opmålingsafdelingen ved vestfrontens sydligste del i Elsass. Jeg blev den ene af disse 5. Vi tiltrådte rejsen den 6. december 1917 med Colmar som mål. Desværre kunne vor fører, der havde alle vore papirer og billetter, ved afrejsen ikke mase sig ind i det overfyldte militærtog, men måtte blive stående på perronen i Iwanowo, da vi kørte. Vi

måtte nu se at nå vort mål på egen hånd. Nogle ville bruge chancen til at hilse på deres familie, og det blev derfor ad omveje, at vi nåede Colmar. Vi kørte over Warschau, Königsberg, Berlin og Nürnberg, og da vi omsider nåede Colmar var vor fører for længst arri-veret.

Opmålingsafdelingen i Colmar var en württem-bergske afdeling, opmålingsafdeling 13. Den havde flere underafdelinger, hvoraf én, Kartenstelle 1, lå i Sierenz, en lille købstad ved jernbanelinien mellem Colmar og Mülhausen, ikke langt fra den schweiziske grænse. Her blev jeg beordret hen den 12. december 1917. Der var her kun et personale på 27-30 mand, mennesker fra alle mulige civile bestillinger. Chefen var en Oberleutnant.

Vor afdeling var indkvarteret i en stor villa med rummelige tegnestuer. Jeg delte arbejdsværelse med chefen, en omgængelig mand. Når han mødte om morgenen, sagde han: »Grüss Gott, Andresen!« Og jeg svarede prompte: »Grüss Gott, Herr Oberleutnant!«

Jeg havde det godt i Sierenz og fejrede julen 1917 her. Kammeraterne var flinke, jeg blev af dem ikke betragtet som en prøjser, men som en slesvig-holstener. En kammerat, i øvrigt professor i det civile liv, var meget interesseret i Nordslesvig. Han regnede ikke med en tysk sejr og ventede i hvert fald en afståelse af Slesvig til Danmark.

Vort militære arbejde i Sierenz var meget forskelligt fra det, vi kom fra i Rusland. Frontlinien gik her i Vogeserbjergene vest for os. Generalstabskortene var udmærkede og skulle kun føres á jour med hensyn til de af krigshandlingerne foranledigede løbende forandringer. Derimod var der her brug for specialkort til brug ved mindre kamphandlinger i bjergområderne.

Mit ophold i denne dejlige sneklædte bjergegn fik en

brat afslutning. Midt i februar 1918 kom der ordre til, at jeg sammen med et par kammerater skulle flyttes til en opmålingsafdeling i Nordfrankrig. Det lå i luften, at der i Nordfrankrig blev gjort forberedelse til en større aktion, og det var derfor med blandede følelser, at vi begav os nordpå. Den 16. februar 1918 kom jeg til mit bestemmelsessted, Marquette, men blev allerede d. 18. februar sendt videre til Lewarde, en ret stor landsby, hvor opmålingsafdelingen var indkvarteret i byens slot.

Her i Nordfrankrig var forholdene igen helt anderledes end i Sierenz. Der kæmpedes heftigere ved fronten, flyvevirksomheden var større og kravene til opmålingsafdelingerne tilsvarende store. Der arbejdedes under højtryk, og nerverne stod på højkant.

Selv om det var hemmeligt, rygtedes det dog, at tyskerne med alle til rådighed stående midler, især med masser af artilleri, planlagde at gennembryde fronten, netop i vor arméafdelings område ud for Arras. Det var dette slag, der i den officielle krigsberetning senere fik betegnelsen »Grosse Schlacht in Frankreich«, men egentlig hed: »Durchbruchsschlacht Monchy-Cambrai«.

Der forestod nu et enormt arbejde for opmålingsafdelingerne. Tropperne skulle have rigeligt med á jour førte kort, der skulle være færdige til et bestemt tidspunkt. De skulle trykkes i vort eget trykkeri og i andre til rådighed stående trykkerier i et sådant antal og omfang, at enhver med befalingsmyndighed helt ned til gruppeførereren var i besiddelse af kort, hvorefter han kunne orientere sig i det fjendtlige område. Der måtte ikke være mangel på kort – vi kaldte det somme tider »papierkrigen«.

Selv om nerverne stod på højkant, syntes vi at kunne blive færdige til den fastsatte tid. Vor chef, en »Haupt-

mann«, begyndte at ånde lettet op, der stod meget på spil for ham. Han havde fået sine ordrer, og de skulle efterfølges til punkt og prikke.

Så skete der noget, der kunne se ud til at blive en katastrofe. En nervøs mand i trykkeriet behandlede en færdig stentryksplade med påtegnede spejlvendte originaler med en forkert syre og ødelagde derved en stor del af stenens tegning og beskrivelserne. Chefen var rasende, og det var ikke så sært. Ikke bare hans stilling var i fare, det gik også hans ære for nær. Men hvad skulle han gøre? Tiden var kort, og ville stenen kunne reddes?

I sin kvide kom han til mig og befalede mig at bringe stenen i orden. Han halvt truede og halvt tryglede mig, og jeg gik i gang med det. Det tog mig to dage og to nætter, og min mad blev bragt til min arbejdsplads; til spisepauser var der ikke tid. Men stenen blev reddet i rette tid.

Vi så nu med mørke tanker hen til den skæbnesvangre og uforglemmelige 21. marts 1918, da angrebet skulle starte. Den sidste nat sov vi ikke meget, angrebets nøjagtige tidspunkt kendte vi ikke. Jeg havde fået ordre til tidligt om morgenen d. 21. marts med hestevogn og kusk og en lille stentrykspresse med tilbehør og alle mulige tegneredskaber at begive mig til en nærmere betegnet divisionsstab og følge denne under det forventede gennembrud og evt. forsyne den med mindre tegninger og tryksager eller kort.

Omsider satte artilleriet ind med en øredøvende larm, og angrebet startede. På det aftalte klokkeslet holdt også mit køretøj parat. Der lå en meget tæt tåge over hele landskabet, al orientering var næsten umulig, vi kunne ikke se meget længere frem end til vore hestes hoveder. Af og til forskrækkedes vi af en salve fra et skjult batteri i vor nærhed. Krigslarmen ude fra det

egentlige kampområde syntes op ad dagen ikke at fjerne sig meget. Vi fik efterhånden det indtryk, at det ikke var blevet til det store gennembrud. Om aftenen viste det sig også, at englændere og franskmænd havde opfanget det tyske angreb. Tyskerne havde trykket fronten et godt stykke tilbage, det var det hele.

Det viste sig nu, at opmålingsafdelingen ønskedes flyttet nærmere til den nye front. Langfredag 1918 blev jeg sammen med en kammerat, en lærer fra Før, sendt med hestevogn til en stor landsby, Ecourt St. Quentin, for at beslaglægge kvarterer til den nye afdeling. Det var en herlig forårsdag med lærkesang over markerne, og vi havde det rart undervejs. Men der var jo krig, og vort ærinde var langtfra behageligt. Det betød for adskillige af befolkningen, at de i løbet af nogle få dage skulle forlade deres huse. Vi havde brug for ret store lokaler, da hele trykkeriet skulle med. Men det lykkedes os at finde dem i et mindre fabriksanlæg, der så måtte ryddes.

Den 29. marts 1918 flyttede hele opmålingsafdelingen til Ecourt St. Quentin. Her ventede os en meget urolig og travl tid. Begge krigsførende parter gravede sig nu ned i nye stillinger, og det blev en meget streng tid for vor afdeling. De nye stillinger blev opmålt, og nye kort, der viste nye frontanlæg m.m., blev trykt. Flyverne kom næsten hver aften med optagelser, der skulle gennemarbejdes i sene nattetimer, og batterierne bad om batteriplaner, og meget andet krævedes af os.

Midt i alt dette fik jeg en dag ved aftenparolen overrakt jernkorset. Vores »Hauptmann« holdt i den anledning en lille tale, hvori han sagde, at det var ham en glæde at kunne overrække mig denne udmærkelse, for jeg havde virkelig fortjent den. Jeg tror faktisk at han mente dette.

Men presset var nu ved at blive mig for hårdt. Jeg

talte med chefen om det en dag, men han mente, at jeg kunne vel nok holde ud lidt endnu, og det gjorde jeg så, men den 17. juni 1918 meldte jeg mig syg hos stabslægen.

Jeg blev overført til et samlingssted for syge i Arleux. Her brød jeg fuldkommen sammen. Jeg havde ingen smerter, følte mig heller ikke rigtig syg, men var bare uendelig træt, så jeg hverken havde energi eller kræfter til at tænke på noget som helst.

Den 19. juni 1918 kom jeg med lazarettog til Tyskland og overførtes til et lazaret i Schöningen. Her gik det ret hurtigt fremad, og da jeg var kommet noget til kræfter, begyndte jeg at arbejde lidt på lazarettets kontor. Denne omstændighed var medvirkende til, at mit ophold i lazarettet blev af noget længere varighed. Men lazarettet skulle rømmes, og den 24. august 1918 blev jeg udskrevet og rejste hjem på orlov i 14 dage. Her kom jeg helt til kræfter, og her hørte også min forbindelse med krigsopmålingsvæsenet op. Jeg havde lært meget i den tid, og jeg havde fået mange venner og gode kammerater, men ikke truffet én eneste, som jeg kunne tale dansk med.

Krigsafslutningen

Efter 14 dages ferie hjemme, hvor alle var sikre på en hurtig ende på krigen, rejste jeg d. 9. september 1918 til min stambataljon ved Grenader Regiment 11 i Breslau. Det var første gang, jeg var i Breslau. Jeg blev indkvarteret på regimentets kaserne.

Den næste dag stod mit navn allerede på kasernens store opslagstavle. Jeg skulle møde på kontoret og fik der at vide, at jeg omgående skulle melde mig hos generalkommandoet. Det gjorde jeg og bemærkede samti-

dig, at jeg hørte under opmålingsvæsenet. Men det tog man ikke mere så nøje. – Jeg blev så ansat hos generalkommandoet og fik anvist biblioteket som mit arbejdsfelt. Her skulle jeg forsyne nye opstillede enheder med de foreskrevne hæfter, bøger og kort og modtage og ordne ditto. Biblioteket så ikke godt ud, men jeg prøvede på at få orden i det. Somme tider var der mindre tegninger, der skulle laves, til andre tider var der andre småting, man bad mig om. Og jeg gik der og havde det godt.

Men revolutionen stod på trapperne, og jeg fik en anden bestilling. Jeg blev overflyttet til tjeneste hos den officer, der stod for den indre sikkerhed i provinsen. Dette passede mig egentlig ikke, men jeg meldte mig hos ham, og jeg så nok noget fortrædelig ud. Officeren pegede på en plakat, der hang på en mur og bad mig om at læse den.

På plakaten stod der:

Nicht trauern und nicht quälen,
nicht die Akten zählen.
Tu entschlossen, still,
was die Stunde will!
Wie man es macht,
ist es verkehrt!!!

Ikke sørge, ikke pines,
ikke tælle akterne.
Gør beslutsom og stille,
hvad timen vil.
Hvordan man end bærer sig ad,
er det forkert.

Officeren spurgte så, om jeg hørte til noget politisk parti. Nej, det gjorde jeg ikke, sagde jeg. Hvordan jeg

havde stemt ved politiske valg, ville han så vide. Ja, svarede jeg, jeg har kun valgt én gang, ved et prøjsisk landdagsvalg, og da stemte jeg frikonservativ. Så var han tilfreds. – Men her havde jeg det også godt. Jeg passede telefonen, når chefen ikke var der og gik officeren til hånde med mindre tegnearbejder.

Revolutionen kom en sen aften. Der skete ikke de store ting, alt forløb ublodigt. Da jeg næste morgen kom ned på gaden, fik jeg alt overflødigt fjernet fra min uniform, og den eneste, som jeg traf på generalkommandoet, var også uden distinktioner.

Da jeg i løbet af dagen kiggede ind på kasernen, stod mit navn allerede igen på den store tavle. Det var regeringen i Slesvig, der havde bedt om min omgående hjemsendelse. Og den 29. november 1918 rejste jeg over Berlin og Hamborg hjem gennem det af revolutionen prægede Tyskland.

Ventetid i Slesvig

Jeg undte mig ikke megen ro hjemme efter min tilbagekomst fra krigen. Da regeringen i Slesvig havde fremskyndet hjemrejsen fra Breslau, følte jeg mig forpligtet til inden for en rimelig tid at melde mig til tjeneste. Den 6. december 1918 meldte jeg, at jeg var kommet hjem, og jeg bad om at meddele mig, hvor jeg herefter skulle gøre tjeneste. Der kom omgående besked om hurtigst muligt at melde mig ved regeringens katastroferkontor i Slesvig. Den 16. december rejste jeg til Slesvig og begyndte d. 17. december igen min tjeneste efter næsten 3 års krigstjeneste.

Byen Slesvig har i mit liv fået en særlig plads. I min ungdom, i skoletiden og elevtiden på kontorerne, var

Slesvig den by, man talte om med respekt og en slags ærbødighed. Her boede provinsens øverste myndighed, overpræsidenten, regeringspræsidenten, biskoppen (eller generalsuperintendenten); her var de højeste skolemyndigheder og mange andre institutioner, der bestemte over vor provinses ve og vel. Og så var der Gottorp slot og lige i nærheden Hedeby og Dannevirke og andre historisk interessante steder. – Det var ikke mig, der i sin tid havde søgt om at komme til Slesvig, jeg var blevet opfordret til at søge derned, og gang på gang havde Slesvig vist, at jeg ikke var glemt. Selv ved våbenstilstanden efter den lange krig lå der straks en anmodning til militæret i Breslau om hurtigst muligt at sende mig hjem.

Og nu var jeg her igen, og her var jeg kendt, men det var alligevel ikke det gamle Slesvig. Krigen var tabt, nederlaget prægede alt. Der var ikke mere noget med vajende faner og taktfast militærmusik. Modløsheden knugede de fleste.

I regeringsbygningen gled alt så nogenlunde ind i den gamle gænge. Nogle af de ældre tjenestemænd havde slet ikke været indkaldt, mange kom efterhånden tilbage og genoptog deres pladser, og nogle kom aldrig mere, fordi de var blevet krigens ofre. I bygningens indre liv krævede og fik revolutionen nu opfyldt sine krav. Regeringspræsidenten fik en tilforordnet, og de ansatte organiserede sig med arbejder- og soldaterråd. Autoriteten var på retur.

Jeg fik lejet værelse i »Kleinziegelhof 8«, hvor jeg boede de næsten 4 år, jeg skulle forblive i Slesvig. Huset ejedes af en ældre fru Moltzen, der her sammen med sin datter drev en lille krovirksomhed. Det var kun et lille hus, min stue optog hele husets bredde. Gaden »Kleinziegelhof« er en lille bitte sidegade til »Flensburger Strasse« i landrådsbygningens nabolag og i øvrigt

ikke langt fra regeringsbygningen. Det var ikke noget fint sted, jeg kom til at bo, men for mig lå det meget centralt og i umiddelbar nærhed af skoven. Jeg kunne somme tider ligge om natten for åbne vinduer og lytte til nattergalens sang.

Middagsmaden fik jeg i »Schubystasse nr. 50« hos Obermøller, hvor mange af de ved regeringen ansatte spiste. Der var langt derop, over dæmningen ved Gottorp, langt op ad »Lollfuss«, så op ad »Michaelisstrasse« og forbi kaserne og endelig gennem »Kielerstrasse«, i alt måske 1½ km. Det var ikke noget stort rum, vi spiste i, så det gjaldt om at være der i tide for ikke at skulle vente. Der var altså fart på. Men det var da i øvrigt en dejlig tur, og hjemturen kunne jo tages ad en anden rute – der var flere at vælge imellem.

Jeg havde det godt, passede mit arbejde og nød at være i Slesvig. Jeg havde gode arbejdsvilkår og et godt forhold til kollegaer og foresatte, og der skete noget de første år efter krigen. Allerede i oktober 1918 rejste H. P. Hanssen kravet om Nordslesvigs genforening med Danmark i den tyske rigsdag. Og med dirrende spænding fulgte befolkningen nu, så vidt det lod sig gøre, begivenhedernes gang. Det store spørgsmål i drøftelser og samtaler var overalt: Hvor vil den nye grænse komme til at ligge? Selv om en såkaldt Dannevirke-bevægelse i Danmark en overgang arbejdede for en Dannevirkegrænse, regnede Slesvig bys befolkning dog næppe på noget tidspunkt for alvor med en ny grænse syd for byen.

Jeg var hjemme til afstemning i 1. zone d. 10. februar 1920 og oplevede denne historiske dag i Lendemark. Dagen før afstemningen i 2. zone tog højrekredse i Berlin magten ved et kup. Dønningerne efter dette såkaldte Kapp-kup nåede også til Slesvig by, hvor venstreorienterede kræfter omringede Gottorp slot og

holdt garnisonen, der ved et mislykket udbrydningsforsøg mistede adskillige husarer, indespærret i flere dage. – Der blev generalstrejke i landet, og der udkom ingen aviser. Jeg fik dog hver dag min Flensborg Avis, der jo blev trykt i Flensborg, i 2. zone, og ikke berørtes af generalstrejken. Det resulterede i, at min Flensborg Avis, der ellers ikke var velset i regeringsbygningen, gik fra hånd til hånd som nyhedsformidler.

Ud over det tjenstlige arbejde, der optog mig, var der to personlige problemer, der bevægede mig dybt. Det ene var, at min forlovede og jeg var blevet ringforlovet i 1912, og nu skrev vi 1919. Krigen var forbi, og under hele krigen havde det været vor tanke, at når der ikke var krig mere, så skulle vi giftes. Rigtignok havde jeg ikke fået min faste tjenestemandsansættelse endnu, men dette forhold skulle da i hvert fald ikke stå i vejen for vort giftermål, tænkte vi. – Jeg ville trods mit danske sindelag efter genforeningen let kunne have fået en stilling ved katastervæsenet i Sydslesvig, men jeg ville gerne være min hjemstavn tro. Men ville jeg kunne forvente at få en stilling i det danske matrikelvæsen? Det var mit store spørgsmål, som ingen kunne give svar på. Det blev fortalt, at privat praktiserende landinspektører i Danmark udførte udstykningsmålingerne og foretog ájourføringen af matriklens dokumenter. Men den tanke at blive optaget i et privat foretagende lå mig fjern.

Da den endelige afgørelse om Nordslesvigs fremtid imidlertid trak ud, fandt min forlovede på at skrive til H. P. Hanssen, der var blevet minister uden portefølje. Hun spurgte, om han mente, der var en mulighed for mig for at blive ansat i det danske matrikelvæsen. I så fald ville jeg gerne gå over i dansk tjeneste. H. P. Hanssen svarede, at der endnu kun var en enkelt af personalet på katasterkontorerne i Nordslesvig, der havde

meldt sig, og at vi nok skulle høre mere fra København. Og det gjorde vi.

En af de første dage i februar 1920 fik jeg et som strengt fortroligt og personligt mærket brev fra chefen for matrikuldirektoratets 3. kontor, Kai Hendriksen i København, hvori der privat meddeltes mig, at matrikuldirektoratet agtede at bibeholde en lignende ordning af matrikelvæsenet i Sønderjylland som den nuværende, altså formentlig bibeholde alle »katasteramter«. og så vidt muligt statsansætte det nødvendige antal tjenestemænd i hvert lokalkontor.

Fra ministeriets side var der søgt pas til chefen, som, hvis passet blev udstedt, antagelig omkring den 12. februar så vidt muligt ville søge at sætte sig i personlig forbindelse med hver enkelt ansøger.

En dag i februar 1920 fik jeg så i regeringsbygningen besøg af kontorchef Kai Hendriksen fra København. Han orienterede mig mundtligt om, at Danmark agtede at videreføre matriklen på statslig basis med fastansættelse af tjenestemænd som i Tyskland. Det lød jo lovende, og vi fik en lang samtale, hvor også jeg kunne svare på hans spørgsmål. Dette mit første møde med en dansk embedsmand hjalp mig til at se fremtiden mere roligt i møde, selv om det ikke fjernede alle mine betænkeligheder. Kai Hendriksen gav mig ikke løfter af nogen art, men hele hans væsen og hans optræden indgød mig respekt og vakte også mine tyske kollegaers uforbeholdne beundring.

Jeg passede fremdeles mit arbejde i regeringsbygningen, der nu også husede centralen for det tyske grænseagitationsarbejde under rigskommissær dr. Adolf Köster. Her var der stor glæde over det for danskerne skuffende resultat ved afstemningen i 2. zone.

Den 3. juni 1920 modtog jeg et brev fra Landbrugs-

ministeriet, Direktoratet for Matrikulsvæsenet i København, med følgende tekst:

»I Anledning af Deres Ansøgning om Ansættelse under Matrikulsvæsenet i de sønderjydske Landsdele, der ventes genforenet med Danmark, skal man meddele Dem, at Ministeriet i Henhold til det af Rigsdagspartiernes sønderjydske Udvalg godkendte Forslag til Lov om midlertidig Ordning af Matrikulsvæsenet i de sønderjydske Landsdele, hvoraf hoslagt fremsendes et Eksemplar, har til Hensigt at konstituere Dem i Stillingen som Amtslandmåler af 2. Grad paa det Amtslandinspektørkontor, der agtes oprettet i Tønder, saaledes at Tjenestealderen som Amtslandmaaler af 2. Grad regnes fra 1. Maj 1914, og man forventer derfor snarest belejligt at modtage endelig Meddelelse, om De agter at indtræde i denne Stilling.

Næst særlig at henlede Deres Opmærksomhed paa Bestemmelserne i ovennævnte Lovforslags § 6, skal man bemærke, at samtlige under Staten hørende Stillinger i de sønderjydske Landsdele indtil videre kun besættes ved Konstitution, dog saaledes at der i Konstitutionstiden tillægges Dem samme Lønning som ved fast Ansættelse, og at Konstitutionstiden ved senere fast Ansættelse medregnes ved Beregning af Alderstillæg og Pension.

P. M. V.

sign. Preis

/sign. Einer Andersen

F. M.«

Det i brevet medsendte »Forslag til Lov om midlertidig Ordning af Matrikulsvæsenet i de sønderjydske Landsdele« studerede jeg meget nøje. Det var nærmest kun forslagets § 6, der i nogen grad bekymrede mig. Denne

paragraf lød: »Denne Lov underkastes Revision i Rigsdagssamlingen 1924-25; fører Revisionen ikke enten til en Forlængelse af Loven eller til en ny Lov, bliver Matrikulsvæsenet at ordne som i den øvrige Del af Kongeriget...«

Jeg frygtede, at jeg efter denne kommende rigsdags-samling muligvis kunne komme til at stå på bar bund. At havne på et privat landinspektørkontor kunne jeg ikke tænke mig. Ydermere havde jeg i Slesvig nylig oplevet en noget afskrækkende tildragelse, der gjorde mig noget betænkelig. Polen havde ved krigsafslutningen overtaget ret store tyske landområder med prøjsisk matrikel. De manglede i høj grad tyske matrikelteknikere til videreførelsen af matriklen og tilbød gode stillinger i det polske matrikelvæsen. Tre af mine kolleger i Slesvig tog imod tilbudene og afrejste til Polen. Efter en uges tid kom de tilbage, fordi de ikke mente at kunne arbejde under de forhold, man bød dem. De og andre kollegaer udtrykte en venlig advarsel til mig med et: Bliv, hvor du er!

Jeg skrev et brev til ministeriet med en række spørgsmål og anførte, at så vidt jeg vidste, gik bestræbelserne i alle politiske partier i kongeriget ud på i alle henseender fuldstændig at slette grænsen ved Kongeåen, hvad vel måtte medføre at også matrikulsvæsenet i de sønderjydske landsdele ville blive ordnet som i kongeriget. Herpå svarede landbrugsministeriet: »Man håber – under Forudsætning af, at det ikke bliver urimeligt dyrt – på en Forlængelse af Loven. Det er ikke Ministeriets Hensigt at søge Matrikulsvæsenet ordnet således, som det nu er i Kongeriget«.

Jeg var nu villig til at indtræde i den mig ved ministeriets skrivelse af 3. juni 1920 tilbudte stilling i Tønder. Min officielle udnævnelse kom derefter i skrivelse af 22. juni 1920. Nu troede jeg, at mine dage i Slesvig var talte.

I min glæde over udnævnelser og ind i mine forberedelser til hjemrejsen blandede sig dog også en vis vemod ved at skulle tage afsked.

I Nordslesvig var 5 landinspektører udnævnt til amtslandinspektører på de nyoprettede amtslandinspektørkontorer. I Åbenrå udnævntes K. Krarup, der samtidig blev stiftslandinspektør for de sønderjydske landsdele, i Tønder J. L. Mosbech, i Haderslev Th. Lindhard, i Sønderborg A. V. Kruuse og i Toftlund A. M. Jacobsen (Leide).

Desuden ansattes følgende 5 amtslandmålere af 1. grad: D. Otzen, tidligere privat landmåler i Haderslev, ansattes i Tønder, Chr. Lorenzen, tidligere privat landmåler i Sønderborg, ansattes i Åbenrå, og fra de hidtidige katasterkontorer ansattes Carstensen i Åbenrå og Holm og Jensen i Haderslev.

Mine forberedelser til afrejsen fra Slesvig blev dog hurtigt afbrudt. Jeg modtog den 24. juni 1920 et brev fra Landbrugsministeriet i København sålydende: »Efter at man ved Skrivelse af 22. d.M. havde anmodet Hr. Katasterassistenten om at give Møde hos Amtslandinspektør Mosbech i Tønder den 1. i n.M., har man modtaget Underretning om, at der forinden Afleveringen af de ved Regeringen i Slesvig opbevarede Katasterdokumenter, der vedrører de sønderjydske Landsdele, der ventes genforenede med Danmark, har fundet sted, fra Danmarks Side må stilles fornødent Mandskab til Raadighed til Udfærdigelse af de ved Udstykningen fornødne Udskrifter og Genparter af disse Dokumenter, og man skal i den Anledning tjenstligt anmode Dem om indtil videre at forblive i Slesvig.

P. M. V.

E. B.

Kai Hendriksen«

Forholdet var, at matriklens samlede originale dokumenter lå i regeringens arkiver i Slesvig, hvorfra amtslandinspektørkontorerne i de sønderjyske landsdele jævnligt fik brug for afskrifter og kopier, som regeringen nu ønskede udført ved dansk mandskab. Det var med dette formål for øje, at jeg blev anmodet om foreløbig at forblive i Slesvig.

Efter min udnævnelse til dansk amtslandmåler måtte jeg løse mit forhold til den tyske forvaltning til den 1. juli 1920. Dette voldte ingen vanskeligheder; man forstod mine bevæggrunde. Med hensyn til mit nye arbejdsforhold som dansk tjenestemand var der heller ingen vanskeligheder. Jeg arbejdede som hidtil, kun var jeg nu beskæftiget med ting, som vedrørte de sønderjyske landsdele og disses afståelse til Danmark – Matrikel-direktoratet bifaldt, at jeg foreløbig udfærdigede en fortegnelse over de ved regeringen i Slesvig opbevarede dokumenter, der vedrørte de sønderjyske landsdele.

Et månedligt forskud på min løn – 440 kr. – blev indbetalt på amtstuen i Tønder og kunne hæves der. Jeg syntes ikke, at beløbet var imponerende, men inflationen i Tyskland gjorde mig nok til en ret højt lønnet tjenestemand.

Den 10. sept. 1920 lod regeringsråd Buhr mig vide, at regeringen i Slesvig dagen før fra Berlin havde modtaget en instruks, hvorefter der foreløbig ingen dokumenter måtte afgives til Danmark. Det måtte nu forudses, at overdragelsen af katasterdokumenterne til Danmark ikke ville være nært forestående.

Sidst i oktober 1920 modtog jeg fra matrikulsvæsenets 3. kontor i København en på tysk skrevet og her til dansk oversat skrivelse:

»Efterdi der fra Dem snart kan forventes en fuldstændig oversigt over det de afståede områder af Nord-

slesvig berørende materiale i katasterarkivet, og da tidspunktet for overførslen af materialet til landbrugsministeriet synes at være rykket nær, skal man henlede Deres opmærksomhed på en mulig tilstedeværelse af gamle dokumenter i den derværende regerings arkiv, som vedrører de i betragtning kommende nordlige amter og utvivlsomt må anses som hørende til det materiale, der skal afstås. – Her tænkes især på gamle kort og målerids, som ved indførelse af »Grundsteuervermessung« er blevet ugyldige, endvidere på mulige recesser, akter o.s.v. – Det henstilles til Dem på en for Dem egnet synende måde at opnå den derværende regerings tilladelse til at foretage de nødvendige undersøgelser.

sign. Einer Andersen«.

Den 26. okt. 1920 svarede jeg matrikuldirektoratets 3. kontor med følgende udtalelse: »Foranlediget af kontorets skrivelse af 20 d.m. har jeg i dag sat mig i forbindelse med regeringen for at opnå tilladelse til at foretage de i skrivelsen nævnte undersøgelser angående de gamle matrikelkort m.m. Jeg fik den oplysning, at arkivet med disse matrikelkort m.m. ikke mere hørte under regeringens katasterkontor, men at dette var overført til statsarkivet og nu hørte under samme.

Direktøren for statsarkivet, som jeg opsøgte, følte sig dog ikke berettiget til at give tilladelse til noget som helst, uden at han havde anvisning dertil fra Berlin. Da overgivelsen af arkiverne, så vidt han vidste, endnu ikke var taget op til officielle forhandlinger mellem Tyskland og Danmark, ville han betragte det som en foregriben af begivenhederne, hvis han uden anvisning fra Berlin foretog sig eller gav tilladelse til noget som helst, selv om han var overbevist om, at disse forhandlinger ville blive indledt og overgivelsen af akterne ville finde

sted. Trods min bemærkning om, at jeg kun ønskede at foretage undersøgelser og event. udfærdige en fortegning over dokumenter, der uden tvivl var at regne til det materiale, der ville blive afhændet til Danmark, og at det ingeniørlunde skulle være en foregriben af de selve overdragelsen vedrørende senere forhandlinger, fastholdt direktøren sit standpunkt«.

Så vidt min udtalelse. De diplomatiske forhandlinger på højeste sted var gået i hårdknude, og dette mærkedes i de lavere instanser. Selv om stemningen i selve regeringsbygningen i Slesvig stort set vel nok var antidansk, har jeg dog aldrig mærket nogen modstand mod min person eller mod det arbejde, jeg der var sat til at varetage.

Men ventetiden blev lang, og i København ventede man med længsel på forhandlinger om endnu ikke afviklede spørgsmål, også mit arbejde øgedes betydeligt.

Den 31. maj 1921 sendte jeg kontorchef Kai Hendriksen følgende brev: »I april måned har regeringspræsidenterne i de distrikter i Preussen, hvorfra der overgår områder til tilstødende stater (Danmark, Polen m.m.) modtaget en skrivelse fra finansministeriet i Berlin, hvori der siges, at til trods for, at afhændelsen af de til de afståede landområder hørende katasterarkivdokumenter efter fredstraktaten ikke kan fordres, vil ministeren, under hensyntagen til, at dokumenterne er ubetinget nødvendige til de afståede områders ordnede forvaltning, indvillige i, at disse dokumenter afhændes til de respektive stater uden godtgørelse, såfremt der med disse stater kommer overenskomster i stand, der tilsikrer fuldstændig gensidighed, og som ordner forholdene angående gensidige senere orienteringer og indblik i dokumenter, som senere skulle vise sig at være nødvendige.

Endvidere bestemmes i finansministerens skrivelse,

at dokumenterne for kommuner, der gennemskæres af de nye statsgrænser, i reglen helt vil være at tilkende den stat, til hvilken den overvejende del af kommunen falder, hvorimod den anden stat så skulle tage kopier af dokumenterne for den mindre del af kommunens vedkommende«.

Endelig d. 27. aug. 1921 skrev jeg til matrikeldirektoratet, at regeringen i Slesvig en af dagene ville sende opgørelserne over de dokumenter, der nu kunne afstås til Danmark, til det tyske medlem af grænsekommisjonen. Da regeringen ville beholde de mapper, hvori de originale kort m.m. har været opbevaret, måtte jeg lade nye mapper lave i Slesvig. Til forsendelse af bøger og aktstykker blev lavet 65 kasser.

Nu nærmede sig det tidspunkt, da katastermaterialet for de af den nye landegrænse uberørte kommuner i Nordslesvig kunne afstås til Danmark. Dokumenterne blev opført i en »Overenskomst mellem Danmark og det tyske Rige angående Overgivelse af Matrikuldokumenter, Bilag I«, og med Landbrugsministeriets skrivelse af 19. okt. 1921 modtog jeg en for mig udfærdiget bemyndigelse til på den danske stats vegne at meddele kvittering for modtagelsen af de i nævnte overenskomst omhandlede dokumenter.

Afsendelsen af dokumenterne gik dog ikke helt så hurtigt, som jeg havde håbet. Man ønskede blandt andet fra tysk side, at en tysk tjenestemand skulle overvære pakningen og sammen med mig endnu engang kontrollere, om alt var til stede. Men den 4. nov. 1921 kunne jeg sende følgende meddelelse til matrikuldirektoratets 3. kontor:

»De i Bilag I til »Overenskomst mellem Danmark og det tyske Rige angående Overgivelse af Matrikuldokumenter« opførte Dokumenter er i går i 65 Kasser i en plomberet Jernbanevogn afgået til København«.

Der havde lejlighedsvis været tale om, at man i matrikeldirektoratet ønskede min assistance ved indretningen af arkivet i de nye arkivmøbler. Kontorchef Hendriksen bad mig så om at komme til København. Der var bestilt værelse til mig og opholdet ville vare ca. 1 uge. Det kom imidlertid til at vare fra 2 til 17 januar 1922.

Her lærte jeg nu matrikeldirektoratet at kende. Jeg blev venligt modtaget. Kontorchef Hendriksen kendte jeg på forhånd, og jeg fik en lang og venlig samtale med direktør Preis. Men det var fuldmægtig E. Andersen og overrevisor H. T. Heering, der tog sig mest af mig. Mit arbejde lå for det meste i arkivet, hvor jeg hjalp med at ordne arkivsagerne fra Slesvig. Det tog noget længere tid end ventet. – En dag blev jeg præsenteret for en landinspektør udefra, der havde et ærinde på kontoret. Man nævnte for ham, at jeg var gået over fra det tyske kataster til den danske matrikel. Han spurgte omgående: »Tror De, at De kan tjene flere penge her?« Et sådant spørgsmål havde ingen stillet mig før. Jeg ville bare hjem.

Jeg rejste nu tilbage til Slesvig og håbede at kunne tilendebringe min opgave inden for en kortere tid. – Da jeg ved afstemningen i I. zone var bosat i Slesvig by, måtte jeg nu optere for Danmark for at få dansk indfødsret. Den 10. marts 1922 modtog jeg mit indfødsretsbevis. Og den 16. marts 1922 blev jeg udnævnt til amtslandmåler af 1. grad.

For at fremskynde arbejdet i Slesvig mest muligt engagerede jeg nu nogle tyske katasterteknikere til under min kontrol at udfærdige kopier af kort m.m. Og da jeg skønnede, at min overflytning til Tønder nu var i sigte, indgik jeg den 22. april 1922 ægteskab med min forlovede gennem de 10 år, Jessine Christine Christensen fra Lendemark.

Desværre trak arbejdet endnu i langdrag. Men midt i

juli 1922 var alt færdigt, og jeg fik atter fuldmagt til på den danske stats vegne at kvittere for modtagelsen af de i »Overenskomst mellem Danmark og det tyske Rige angående Overgivelse af Matrikulsdokumenter, Bilag II« nævnte dokumenter. Disse blev indpakket i et par mindre trækasser og nogle mapper, og jeg lejede en ret stor personbil, der foruden dokumenterne kunne rumme mine egne ejendele. Ganske vist måtte en mindre kasse anbringes på bilens tag.

Forsynet både fra dansk og tysk regerings side med henstilling til toldmyndighederne om at lade dokumenterne passere uden toldbehandling, kørte jeg så nordpå. Lige inden vi nåede grænsen, mødte vi en mand, der med store armbevægelser fik bilen standset og gjorde os opmærksomme på, at der ved næste gadehjørne stod en »Schupo« (politibetjent). Men jeg havde ikke vanskeligheder af nogen art ved grænsen, og der var ingen, der ville se, hvad der var i mine kasser.

Jeg kørte først til Tønder, hvor jeg bragte mine personlige ejendele til vort nyindrettede hjem og afleverede de til Tønder bestemte dokumenter på amtslandinspektørkontoret. Resten afleverede jeg hos stiftslandinspektøren i Åbenrå. Og dermed var min opgave løst.

Dansk matrikelvæsen

Genforeningen i 1920 medførte, at Danmark modtog en betydelig udvidelse af landets matrikelvæsen gennem den matrikel, der fandtes i Sønderjylland. Denne var langt nyere end den tilsvarende danske, og den førtes efter regler, der på nogle punkter afveg væsentligt fra de i Danmark vante forhold, og dens vedligehold-

delse organiseredes på en måde, der var ukendt nord for Kongeåen.

Denne dobbelthed inden for vort lands matrikelvæsen er ikke senere blevet udjævnet, men man har fortsat med to i alder og anlæg forskellige matrikler.

Den danske matrikel er først og fremmest karakteriseret ved en til det yderste drevet centralisation i stedlig henseende. På ét eneste sted i landet opbevares alle matriklens dokumenter for det ganske land. Og et andet hovedprincip går ud på, at samtlige grundlæggende arbejder for den nødvendige ájourføring af matriklens protokoller og kort udføres af privat praktiserende landinspektører.

Den sønderjyske matrikelorganisation er en diametral modsætning hertil. Dens ordning spreder matriklens dokumenter ud i små centraler. Jord og kort skal være på samme sted, og matriklens ájourføring og vedligeholdelse foretages af statens kontorer og statens tjenestemænd.

Trods de store modsætninger fortsatte begge matrikler som før. De ovenfor nævnte 5 danske praktiserende landinspektører udnævntes til statsansatte amtslandinspektører på de 5 amtslandinspektørkontorer, hvorfra de skulle lede arbejdet. De var hver især dygtige mænd, og de var optaget af deres gerning.

De to matrikler har nu gennem 60 år hver for sig inden for deres specielle områder på bedste måde søgt at opfylde de krav, der stilledes til dem. Stiftslandinspektør J. L. Mosbech skriver om dem i Tidsskrift for Opmaalings- og Matrikulsvæsen, at de er blevet til »virkelig systematiske og selv i vore dage højst brugbare værker«.

Alligevel var der noget, der generede mig. Jeg kom fra en institution, der blev kørt i ret stramme tøjler. Og her syntes jeg, at det hele var svævende. Mit første

indtryk var, at nu skulle man se, at her begyndte det danske! Alt skulle laves anderledes end før. Hvordan det skulle laves, det måtte enhver om; hvert kontor arbejdede på sin egen facon. Jeg havde megen forståelse for, at meget skulle ændres og tilpasses danske administrative forhold. Men jeg havde svært ved at finde en linie i det, der skete. Og jeg frygtede egentlig for, at det skulle blive til en slags landinspektørforvaltning under matrikelvæsenet. Men jeg har dog haft den tilfredsstillelse, at man mere og mere fandt tilbage til det værdifulde i matriklen, og at der nu er kræfter, der arbejder hen på at gøre den til et værdifuldt instrument i landets administration.

Amtslandinspektørkontoret i Tønder

Fra starten var foruden amtslandinspektøren ansat Daniel Otzen og jeg som amtslandmålere af 1. grad. Desuden var der Otto Busch fra Sønderløgum som amtslandmåler af 2. grad og Marius Schäfer som kontorassistent og endvidere en dame, der kun lavede skrivearbejder. Vi, der var beskæftiget med de samme ting som før i det tyske kataster, fik her også at gøre med loven om sammenlægning m.m. af faste ejendomme, hvorefter ingen del af en samlet fast ejendom særskilt måtte afhændes eller pantsættes. Sådanne sager skulle forelægges kommunalrådet og eventuelt også indsendes til landbrugsministeriet til approbation. En sådan lov kendte vi ikke fra Tyskland; dér måtte der udstykkes fra ejendommene uden nogen approbation.

Men ellers følte vi os hjemme på kontoret og i arbej-

det. Selve kontoret var blevet moderniseret, siden jeg var her sidst for 8 år siden. Der var nu telefon, og der var skrivemaskine, og en regnemaskine havde jeg haft med fra Slesvig. Og chefen havde en motorcykel med, da han kom. Den blev hurtigt omskiftet til en åben bil, der efter en række år ombyttedes til en lukket vogn. – Tonen på kontoret var behagelig, der hørtes ingen kommandotoner, vi talte kun fredeligt sammen. – Efter nogle år blev Otzen forflyttet til landbrugsministeriet.

De 5 nye amtslandinspektørkontorers ikke landinspektøruddannede personale dannede efter nogle år en forening til at varetage deres egne tjenstlige interesser. Til denne kategori hørte også jeg. Den fik navnet »Forening af tjenestemænd under Matrikelvæsenet i de Sønderjyske Landsdele«, og jeg valgtes til foreningens første formand. Den 10. maj 1969 blev jeg udnævnt til dens æresmedlem.

De nordslesvigske landsdeles genforening med Danmark nødvendiggjorde efter krigens afslutning på mange områder en række forandringer, der medførte væsentlige og store arbejder for amtslandinspektørkontoret. Der blev bygget landeveje og mindre veje, der alle skulle opmåles. Der var Tøndermarskens afvanding med anlæg af mange kilometerlange kanaler og mindre diger. Der kom indmåling af diger på Rømø, både i syd ved Havneby og nordpå ved Juvre, og ikke at forglemme selve Rømoddæmningen. Også jordfordelingen gav os meget arbejde. En opmåling af en jordfordeling kunne godt vare en lille uges tid. Og var det en venlig by, vi var i (der var altså forskelle), så fik min medhjælper og jeg skiftevis middagsmad i de forskellige gårde.

Tøndermarskens afvanding er nok det, der har givet os mest arbejde. Målingerne udførtes mest efterår og vinter, og somme tider måtte vi have en springstok med

for at kunne klare de brede grøfter. Endnu værre var det, når man måtte springe med en tung skelsten på nakken eller en teodolit (en vinkelmåler). Efter en dag med sådant arbejde var man træt, når man kom hjem.

Jeg har aldrig haft bil, men brugte altid cykel ved mine udenbys markarbejder. Mine målestokke samt målekæden og min mappe havde jeg fastgjort til cyklen, og det gik egentlig meget godt, hvis bare modvinden ikke var for stærk. Det var næsten altid på hjemturen, at vinden generede mig. Jeg har dog kun oplevet én gang, at en chauffør på en stor tom lastvogn under en kraftig modvind holdt og tog både mig og cykel og bagage med hjem til Tønder. Jeg var rørt.

Landmåling er ikke altid kedeligt, den bringer ofte sine udøvere i komiske situationer. En dag målte jeg i nærheden af Tønder by ved nogle ældre grøfter og havde en medhjælper med. Vi så pludselig amtslandinspektøren komme inde fra byen direkte med sigte på os. Der lå en ældre grøft mellem Mosbech og os, som han nok troede, at han kunne sætte over ved et kraftigt spring. Han tog et lille tilløb og sprang, men endte midt i grøften. Vi så ham kravle op igen og gå hjemad. Hvad han ville os, sagde han aldrig senere noget om.

En gang sent på efteråret tog Mosbech og jeg sammen til Rømø. Det var hotelejereren i Lakolk, der ville have foretaget en opmåling, som ville tage flere dage. Det var i besættelsesårene, og vi måtte have bagagen med på vore cykler. Der var på Rømø ingen asfalteret vej ud til Lakolk, så vi måtte cykle på stien gennem heden. Men vi kom derud og traf hotelejereren, der lige skulle rejse til København. Han forklarede os, hvad han skulle have målt og sagde, at hotellet jo var lukket, men at vi bare kunne tage et værelse hver, og at der var et kvindemeneske på hotellet, der skulle sørge for mad til os. Det lød jo helt godt. Vi fik brød med pålæg til og fik både en

god aften og en god nat. Nogle ensomme mænd, der boede herude til midt om vinteren, var glade for at få lidt afveksling i samværet med os. Næste dag begyndte vi så på vore opmålinger. Vi var spændte på, hvad vi skulle have til middag. Det viste sig, at hotelejereren havde efterladt en slagtet høne, som damen skulle rense og tilberede for os. Det havde hun øjensynlig aldrig prøvet før. Men da vi jo var sultne, spiste vi det alligevel, og sådan gik det et par dage. Da vi var færdige med opmålingen, cyklede vi hen under aften hjemad over heden til Kongsmark, derfra med færgen til fastlandet, og så på cykel til Bredebro. Her var der to timers ventetid, før det sidste tog fra Ribe førte os dødtrætte hjem til Tønder, som vi nåede ved midnatstid.

Efter 2. verdenskrig fik vi en særlig opgave ved sammen med katasterkontoret i Nibøl at kontrollere den ved grænsedragningen i 1920 anbragte afmærkning og genanbringe de fjernede store grænsesten, hvoraf en del var kastet i åerne. Det var et besværligt arbejde. Det hele endte med, at alle for grænsen og dens forsvarlige orden ansvarlige instanser på begge sider af grænsen, med amtmanden for Sydtønder amt i spidsen (en høj engelsk officer), gik det meste af grænsen igennem for at kontrollere, om alt nu var rigtigt. Da J. L. Mosbech var på rejse, bad han mig om at være det danske matrikelvæsens ordfører. Han fik så ikke del i den fine middag hos den engelske general. Ved det afsluttende møde måtte jeg aflægge referat om, hvad der var sket. Herunder nævnte jeg blandt meget andet nummeret på en grænsesten, der måtte flyttes, da den havde været placeret et uheldigt sted. En tysk »Deichgraf« stod op og hævdede, at jeg havde opgivet et urigtigt nummer for stenen. Jeg svarede, at det af mig opgivne nr. var rigtigt, hvortil han så igen hævdede, at hans nr. var det rette. Jeg måtte svare lidt energisk: »Es tut mir

leid, Herr Deichgraf. Sie sind im Irrtum«. Dette blev han så også af sin tyske kollega gjort opmærksom på, at han var.

Mosbech holdt en række år ridehest. Den red han dog ikke på til målingerne, men kun uden for tjenesten. Til større målinger tog vi sommetider ud sammen. En kold efterårsdag kørte vi således til en måling i Skærbæk. Det blev til snesjap og småregn, og det blev meget koldt. Vi søgte i ly i kroen og fik os der en kop varm kaffe. Der kom også en uldkræmmer ind i kroen; han syntes, vi skulle tage en varm grog i denne kulde. Men vi var jo begge afholdsmænd. I stedet for købte vi noget undertøj hos ham og troede, at vi havde fået det meget billigt. (Det troede vore koner derhjemme dog ikke!) – Men om eftermiddagen sled vi i det igen, vejret var ikke blevet bedre, men vi ville nu være færdig, og det blev lidt sent. Jeg havde om eftermiddagen fået en stor rift i mit ene bukseben. Den gik tværs over knæet, der hvert øjeblik søgte ud i kulden og efterhånden blev iskoldt. Det regnede jeg ikke for så meget. Men efterhånden, og især medens vi kørte hjem, smertede det mere og mere. Undervejs holdt vi endnu ved en gård, hvor vi skulle have foder med hjem til Mosbechs hest. Det tog også nogen tid, men omsider kørte vi dog hjemad med det sædvanlige tempo – 60 km i timen. Da vi kom hjem, var mit knæ blevet helt dødt af kulde, og jeg havde høj feber og måtte holde sengen i flere dage. Men siden har jeg ikke været syg.

Mens jeg nu skriver dette, går mine tanker tilbage til min 70 års fødselsdag, da jeg fik en fødselsdagshilsen fra Mosbech, der for godt et år siden var blevet pensioneret og var flyttet til Haderslev, fordi, som han sagde, vi i Tønder ikke skulle nyde det tvivlsomme syn at se ham sjokke rundt i byens gader som pensionist. Han skriver, og det ligner ham: »Kære Andresen! Skønt jeg

ikke tror, V. H. har noget med almanakkens aldersgrænse at gøre, må det dog betragtes som en lykke og en gave fra ham, om vi får en lille frist ud over den dag, da dagenes jag med de mange ting – som måske ikke er fornødne – løsnes eller falder bort. Derfor ønsker min kone og jeg Dem til lykke med dagen og håber for Dem mange gode år, hvis dage De uden vanskelighed vil kunne fylde. – Og så takker jeg Dem – ihukommende dagens konsekvenser – for de mange års trofaste slid og møje, som ikke var for mig selvfølgelig, men som tingenes tilfældighed bidrog til også at jævne min vej«. – Ganske få år senere døde Mosbech.

Tønder 1922

Efter 10 års fravær kom jeg jo i juli 1922 tilbage til Tønder. Mellem alle de mange tanker, der foresvævede mig om, hvad jeg nu ville møde her under de for mig nye forhold, som jeg gik ind til, lå allerøverst min glæde ved, at der nu ventede mig et eget hjem, hvor Sidde og jeg sammen måtte få lov til at leve vort eget liv, det, vi i de mange år havde længtes efter.

Vi kom til at bo i byens sydlige udkant, lige ved siden af vandmøllen og med udsigt over de flade marskenge helt ud til Hestholm. Det var om sommeren et vidunderligt sted at bo. Selve huset kaldtes »Haus Frieseneck« og var bygget af en pensioneret tjenestemand fra det tidligere landrådskontor. Her fik vi altså vort første hjem.

Men byen var ikke mere det gamle Tønder, som jeg kendte fra før. Der lå blandt andet 4 lange krigsår imellem og en overgang fra tysk til dansk herredømme. Disse begivenheder havde medført mange og store for-

andringer: nogle af mine jævnaldrende var blevet derude i krigen, de allerfleste tjenestemænd var draget sydpå, og adskillige tysksindede beboere var frivilligt draget samme vej. I byen traf man heller ikke mere seminarister og præparander med blå eller røde huer. Det danske seminarium førte en mere stille og tilbagetrukket tilværelse.

Men i det ydre havde Tønder by ikke forandret sig ret meget. Den gamle hyggelige hovedgade snoede sig endnu gennem byen fra vest mod øst, og krigsårene havde ikke givet anledning til større forandringer i husrækkerne. Missionshotellet, Storegade 9, stod der endnu, men min gamle ven, Hans Schmidt, var dog ikke mere bestyrer af hotellet. Hotellet var efter genforeningen gået over til »Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark« og havde fået en ny bestyrer, frøken Davidsen.

I kirken var der kommet nye præster, begge menigheder havde nu hver deres egen sognepræst. Sognepræst i den danske menighed var provst Erik Christensen og i den tyske menighed Carl Beuck. Min gamle rektor A. Kardel var død i 1917.

Tønder havde oplevet en stor tilflytning fra nord for Kongeåen. De var kommet fra alle landets egne. De kom som tjenestemænd, lærere, næringsdrivende, håndværkere, soldater, arbejdere m.m. De kom fra vidt forskellige miljøer med deres politiske partier og med deres kirkelige retninger. De var kommet som de velhavende med den høje kultur til en fattig landsdel, hvis befolkning var rystet i sit inderste efter en lang krigs hærgen. Nogle var kommet for at tjene penge og betragtede vel nok tyskerne som deres modstandere. Men de allerfleste var dog kommet med den redeligste hensigt: at tjene deres land.

Tyskerne var endnu i flertal i byen, og efter byråds-

valget i 1922 blev Oluf P. Olufsen genvalgt som tysk borgmester i Tønder. – Tønder var nu blevet grænseby, og dette prægede i høj grad livet. Men vi faldt godt til i byen; vi kom ikke som fremmede. I den kreds, der samledes til møder i Missionshotellets sal, følte vi os hurtigt hjemme. Der var kommet en indremissionær, R. Garn, der var min gamle ven Hans Schmidt og hans mor, der var arkitekt Nicolai Andersens, der var kommet hjem fra Afrika efter at have arbejdet i den tyske mission der. Og der var Christian J. Petersens familie, der fra Sottrup var flyttet ind til Tønder by, og fra selve Tønder by skrædder Skovs og andre.

Men inden jeg for alvor begyndte min tjeneste på kontoret, skulle jeg først have en ferie. Jeg havde slet ingen rigtig ferie haft i en række år. Sidde og jeg tog derfor nu på det, vi noget flot kaldte vor bryllupsrejse. Vi var omtrent hele Harzen rundt, vi var i »Sächsische Schweiz«, i Dresden, i Eisenach og på Wartburg, og vi så meget skønt. Og da vi efter denne rejse kom hjem, var jeg rustet til at tage fat på min nye tjeneste.

Horupsgade 1

Dette er et gadenavn og et husnummer. Hvad andet kan det vel være? Vi nævner gadenavne så tit, bruger dem, et øjeblik derefter er de ude af vor tankeverden, og vi beskæftiger os med andre navne og numre i vor travlhed. Men Horupsgade 1 er noget andet og fremfor alt noget mere – om ikke noget *meget* mere – for nogle af vor slægt; det blev nemlig vort hjem.

Jeg må dog begynde forfra. Vi, altså Sidde og jeg, for flere var vi jo ikke til at begynde med, flyttede som sagt i 1922 ind i »Haus Frieseneck« i vort nye og første hjem.

Men vi forblev ikke alene. Den 1. marts 1923 blev Anton født, og vi blev glade. Nu kom der liv i hjemmet, nu blev det først et rigtigt hjem. Første gang vor husvært, som havde tjent 12 år ved det tyske militær, så vor lille dreng, betragtede han omhyggeligt den lilles fødder og sagde: »Der Junge kann ein guter Infanterist werden!« Det var vi nu ikke meget stolte af, og infanterist er han da for øvrigt aldrig blevet. – Vor lejlighed var dog ikke helt så god og praktisk, som vi havde ventet, og da vi efterhånden ventede et barn mere, begyndte vi at se os om efter et hus. Vi fik tilbud om at købe et nyt hus i Horupsgade nr. 1, der tilhørte en lokomotivfører, der var blevet forflyttet til Esbjerg og derfor ønskede at sælge huset. Vi købte det, det kostede 17.000 kr., og vi flyttede ind den 1. oktober 1924. Men forinden, den 18. september 1924, fik vi en lille pige, som vi gav navnet Christine Marie.

Det var ikke noget stort hus, ingen ville vist kalde det en villa. Der var foruden værelserne og køkkenet i stueetagen kælder under hele huset og 2 kamre i lofts-etagen. Det var med underlige følelser, jeg med den lille Anton ved hånden gik rundt i de forskellige tomme rum. Ville det nu lykkes os at skabe et godt hjem og familieliv i denne tomhed? Vore ejendele fyldte ikke ret meget, men det blev efterhånden bedre, eftersom vi med tiden fik købt nye ting til vore stuer.

Horupsgade var ikke færdigudbygget som gade, da vi flyttede ind. Fortov var der endnu ikke. Beboerne syntes efterhånden, at det ville pynte på gaden, hvis der blev plantet træer på hver side. Vi sendte derfor en ansøgning til byrådet om at lade foretage en sådan beplantning. Byrådet var velvilligt og lod plante 2 rækker kastanietræer. De voksede ret hurtigt op og glædede os i mange år, når de om foråret stod i deres dejlige blomsterpragt. Men den tid kom, da træerne skyggede ind i

vore stuer og lukkede for solstrålerne. Og det endte med, at vi igen bad byrådet om at lade træerne fælde. Og så blev Horupsgade igen kun en almindelig gade.

Vi havde ingen stor have, grunden er kun 361 m² stor. Men der var et drivhus, et dejligt drivhus. Vi avlede en række år masser af fine tomater og agurker. Men drivhuset var noget upraktisk indrettet; blandt andet måtte jeg bære masser af vand op i drivhuset fra kælderen. Og meget andet end drivhuset tog min tid. Til sidst måtte jeg bryde hele herligheden ned.

Og så var der en hønsegård, med hønsehus. Vi købte en ældre mands hele hønsebestand – så vidt jeg husker, var der 13 høns. Og så fik vi hjemme fra Lendemark en hane, en vældig hane. Desværre lavede den en sådan ravage i hønsegården, at den også skabte uro i naboens hønsegård. Vi slagtede efterhånden både hane og høns, der til trods for det dyre foder kun lagde få æg. Hønsene slagtedes af slagtersvenden for os, når han om fredagen kom for at spørge, om vi skulle have kød til søndagen. Og med hønsene forsvandt så også hønsehuset.

Ud mod gaden var der et hvidmalet stakit. Det blev malet med mellemrum, indtil det engang blæste om under en storm og blev erstattet med en berberishæk. Ved indgangen til ejendommen plantede vi et syrentræ, der i mange år i blomstertiden hilste mig ved hjemkomsten fra min tjeneste med sin rige blomsterpragt. Men også det blev et offer for stormen. En morgen lå det og spærrede for indgangen.

Vor køkkenhave har vi nu ikke fået ret meget ud af; jeg havde for lidt tid til at passe den, som den egentlig havde krav på at blive behandlet. Og vore frugttræer – både espaliertræerne og de fritstående frugttræer – havde vi, hvad frugter angår, ikke megen glæde af.

Men huset og dets indre var vort hjem, og Sidde var feen i huset. Hun sørgede for store og små. Og den 14.

december 1927 blev Petra født og den 6. februar 1929 Christian. Så var vi fuldtallige, og så fik vi lov til at leve vort liv her i mange lykkelige år.

Vi havde ikke megen selskabelighed, men vi fejrede vore fødselsdagsfester og andre små festdage. Og vi sang og spillede og havde det rart. Jeg var vel nok respektpersonen i huset, og jeg var måske noget for streng. Men når jeg tænker på vor dagligstue, der ikke var mere end 20 m² stor, og hvor der var anbragt en stor kakkelovn, et harmonium, et skrivebord, et bornholmerur, en stor buffet, et spisebord med stole til 6 personer, en skrivebordsstol samt fornødent legetøj, så vil man kunne forstå, at et normalt og harmonisk familieliv her kun kunne leves under megen gensidig hensyntagen. Og den måtte jeg så prøve på at etablere, så godt jeg nu kunne, dog sjældent ved brug af håndgribeligheder.

Men det er endnu kun selve huset og omgivelsen, jeg har skrevet om. Jeg ville gerne skrive lidt om livet, der levedes her. Det er sværere, for meget af det kan slet ikke siges – eller skrives. – Vi blev ikke overrendt af gæster. Den, der kom oftest, var min mor, børnenes bedstemor. Hun boede i Bylderup-Bov i en lille lejlighed. 7. okt. 1918 var mor blevet gift med Jørgen Diedrichsen fra Stemmild. De levede dog kun sammen i to år, idet han ved et kørselsuheld fik et slagtilfælde og døde. Mor besøgte os tit og blev så i flere dage. Det var børnene, hun længtes efter at være sammen med. Kom der så en dejlig sommerdag, tog hun de af børnene, der kunne gå, med på en tur i anlægget. I julen var hun altid hos os. Da hun ikke mere kunne være alene, flyttede hun ud til os i Tønder, og her døde hun i 1938.

Vore børn blev alle døbt i kirken. Da jeg i 1923 skulle anmelde Anton, vort første barn, til dåben, lovede jeg min kone, at jeg ville prøve, om vi kunne få barnet

hjemmedøbt, som det var skik og brug på vor hjemegn. Men efter en længere samtale med provsten blev resultatet, at barnet skulle døbes i kirken. Og ved vore tre følgende børns dåb har dette ikke været noget problem. – Vore barnedåbsfester fejrede vi sammen med fadderne og familiemedlemmer. Senere fulgte så slag på slag de første skoledage, konfirmationerne, overflytning til statsskolen og, hvad der hørte med der, Antons og Petras studentereksaminer, Christines og Christians realeksaminer og meget andet.

Sønderjyder

Kort tid efter at min kone og jeg i 1922 var kommet til Tønder, lærte vi skatsekretær Nis Petersen og hans kone Gertrud at kende. De var begge to fra Tinglev, og de blev vore meget gode venner. Nis Petersen var i hele sit væsen og i sin optræden en ægte sønderjyde, med tysk sindelag og med megen forståelse for det danske. Hans elskelige kone var nok et par grader mere tysk end Nis. Men begge to blev de vore bedste venner. Nis Petersen havde to børn, Emma og Hans Egon, der var et par år ældre end vore børn. Deres børn gik i den tyske skole og vore i den danske. – Nis Petersen blev ved genforeningen ansat ved kommunens skattekontor og var her indtil sin pensionering, af alle kendt som »Skatte-Petersen«.

Det var egentlig Breklums Ydre Mission, der førte os sammen. I mange år cyklede vi til festerne i Breklum, hvor vi også mødtes med andre unge fra Nordslesvig.

Men vi levede som gode venner i Tønder. Nis Petersens gik til de tyske gudstjenester hos pastor Beuck og

kom lejlighedsvis også til de danske missionsmøder i missionshotellet, og min kone og jeg havde vor plads i den danske gudstjeneste hos provst Erik Christensen, men det skete, at vi en enkelt gang kom til tysk gudstjeneste hos pastor Beuck. – Men vi havde det meget godt sammen, vi kom tit i hinandens hjem, gik sammen på småture, en gang besøgte vi Nis Petersens på Rømø, hvor de havde lejet sommerhus. Og kom der en søndag med godt vejr, så cyklede vi en eftermiddagstur sammen til Emmerlev Klev. Og alt dette mente vi at kunne tillade os at nyde, uden at det kunne skade vore nationale følelser.

Men efterhånden begyndte der i trediverne at komme nye og stærke nationale toner ind i forholdet mellem dansk og tysk. De blev stærkere og stærkere og gjorde krav på det tyske mindretals mere aktive nationale optræden. Og nu kunne min kone og jeg ikke være med mere. Vi var kede af det, men vi trak os mere og mere tilbage, og vore sammenkomster holdt op. Men den nationale strid fortsatte i vore børns rækker.

Nis Petersens søn Hans Egon tog studentereksamen ved statsskolen i Tønder, studerede ved tyske universiteter og kom med i krigen på tysk side. Vor søn Anton fortsatte efter endt studentereksamen på Tønder statsseminarium for at blive lærer.

Hans Egons deltagelse i krigen på tysk side kostede ham 1½ år som straf. Men efter at denne var overstået, fortsatte han sine studier i Tyskland og blev provst i Læk. Senere blev han overflyttet til Danmark, hvor han blev præst for de tyske menigheder i Løgumkloster, Burkal og senere Sønderborg, her også provst for de tyske menigheder i Nordslesvig. Han døde som hjælpepræst i Aventoft.

Vor søn Anton blev taget af Gestapo og kom før krigens afslutning til Neuengamme. Efter hjemkomsten

fortsatte han på seminariet i Tønder og tog lærereksamen der. Nu er han lektor på seminariet i Kolding.

Og nu sidder vi gamle sønderjyder, Nis Petersen og jeg, sommetider i Richtsens plejehjem her i Tønder og taler fordrageligt med hinanden, som gode gamle venner, om onde dage og lykkelige tider.

Kirkeliv i Tønder før Genforeningen

»Ja, havde denne mand ikke været så dansk, da ville mange have sluttet sig til ham«. Disse ord blev en gang sagt af en mand fra det tyske borgerskab i Tønder om Tønderpræsten Johannes Mathias Dahl, der døde den 12. december 1861, kun 42 år gammel. Pastor Dahl havde betydet meget for danskheden i Tønder by, og han havde været levende optaget af forholdet mellem dansk og tysk.

Som i en nøddeskal viser dette udsagn spændingen i grænselandet mellem det kirkelige og det nationale, eller sagt med andre ord, mellem det kristelige og det folkelige. Her var det en præst, hvis afgjorte danske holdning var en hindring for tilslutningen til hans præstegerning. Fra andre steder i landsdelen kunne der berettes om tyske præster i samme situation, blot med modsatte nationale fortegn.

Sådan var kårene i det omstridte land. Måske indtog Tønder by i nogen grad en særstilling. Byen havde overvejende en tysksindet befolkning og havde i århundreder været mere åben over for politiske og åndelige strømninger sydfra end for tilsvarende fra nord. Nok talte befolkningen overvejende dansk, men byens

beliggenhed ved sproggrænsen mod det tyske og frisiske havde gjort det til et særpræget Tønderdansk, en sønderjysk dialekt med islag af ord fra de to andre sprog. Handelsforbindelserne gik ligeledes stort set sydpå, de allerfleste præster i Tønder og omegn kom sydfra, og de unge mænd fra landsdelen, der ville være teologer, fik for det meste deres uddannelse på tyske universiteter.

Ind i dette miljø følte omvæltningen i 1864 ikke som en ulykke af et sådant omfang som i de nordlige sogne med en helt igennem dansksindet befolkning. Der havde, før den for Danmark så ulykkelige fredsslutning, været demonstrationer mod dansksindede borgere og embedsmænd i Tønder. Men den største del af befolkningen imødeså nærmest med tilfredshed de kommende tider under Prøjsen.

Tønder var ikke mere et levende kirkeligt midtpunkt. Magnetnålen, der ifølge præsten Carsten Petersen i det 17. og 18. århundrede atter og atter pegede på Tønder, pegede nu i andre retninger.

Var der da slet ingen rester tilbage fra pietismens tid, da bl.a. Schrader og Brorson prædikede og skrev salmer? Var alt dette blevet udslettet? Nej, der var endnu små kredse, der havde overlevet den rationalistiske tørke. I pietismens salmer og skrifter havde de fundet kræfter til det. Det var især de herrnhutiske brødre, der tog sig af dem, forkyndte evangeliet for dem og holdt kærligheden til ydre mission i live.

Da Breklum Ydremission startede i 1876, blev der knyttet og vedligeholdt forbindelse med Breklum og dens udsendinge. Det har dog kun været en lille flok, der samledes i Svendehjemmet »Herberge zur Heimat«s sal i Østergade.

Fra 1879-1882 var pastor Rudolf Bahnsen, der senere blev sognepræst i Bylderup og derefter kaldtes til

Breklummissionens leder, andenpræst i Tønder. Om hans virke i Tønder forlyder ikke meget.

Generalsuperintendent Th. Kaftan var provst i Tønder fra 1885-1886. Han karakteriserer i sine »Erleb-nisse und Beobachtungen« kirkelivet i Tønder som nærmest at være gået i stå. Hans forgænger, provst Carsten E. Carstens (1864-1884), har ikke forstået at vække det, skriver han. Kirkebesøget voksede dog nu hurtigt og holdt sig på denne højde. Vanskeligere var det at genoplive altergangen.

Men da »Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig« blev stiftet i 1886, nåede dønningerne fra denne bevægelse også Tønder. Bevægelsens lægprædikanter kom jævnligt og holdt møder i Svendehjemmet, somme tider også i privathjem.

Hvordan ville det kirkelige liv i Tønder mon være, når jeg to år efter den første verdenskrigs slutning skulle tilbage? Sådan havde jeg spurgt mig selv mange gange.

Før krigen var det iøjnefaldende, at der kun var en meget lille del af menigheden i Tønder, der havde sin åndelige rod i den grundtvigske bevægelse, sådan som den fandtes i de små frimenigheder i Nordslesvig. Den mest kendte af denne lille flok var bagermester Thorvald Petersen, der både før, men især efter genfor-eningen, gjorde sig stærkt gældende i Tønder, både kommunalt og kirkeligt. Han har haft mere betydning for udviklingen i Tønder, end de, der nåede frem til de øverste poster. I hans hjem og hos fhv. møller Jes Jacobsen og hustru Elise samlede alt sig om de to store poler i livet: danskhed og kristentro, og den indfly-delse, der er udgået derfra, er nået langt ud, også til mennesker, der ikke kendte noget til de skjulte rødder for disse menneskers åndelige liv.

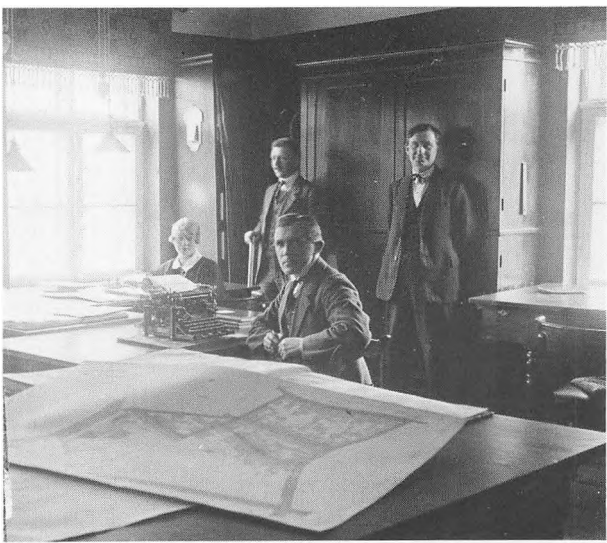
Helt anderledes så det ud inden for det man kalder

Storegade i Tønder før århundredskiftet. Gavlhuset, som rager frem til højre, er det senere Missionshotel, nu nr. 9.

Sønderjyder på sanatoriet i Lippspringe 1922. Øverst på trappen fra venstre Lene Boysen, Tønder og frk. Tjellesen, Ravsted. I forgrunden (med stok) maleren Emil Noldes bror, Marie Christensen fra Lendemark og hr. Jørgensen fra Alslev (yderst til højre).

*Amtslandinspektørkontoret i 1920'erne.
Stående fra venstre A. Andresen og J. L. Mosbech.
Siddende Otto Busch.*

*Amtslandinspektørkontoret i 1940'erne.
Stående til venstre A. Andresen, i midten Otto Busch og siddende til
højre frk. A. Søe, medarbejder gennem mange år.*

den indremissionske bevægelse, der allerede i 1904 fik indrettet et missionshotel i Tønder. Indtil genforeningen blev der herfra, under Nordslesvigs Indre Mission, øvet et kristeligt missionsarbejde gennem præster og indremissionærer. Efter genforeningen skete dette under Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark. Indre Mission i Tønder organiserede sig hurtigt efter de kongerigske linier med sit faste samlingssted i Missionshotellets »Sal«, der blev meget brugt, ikke blot til ugentlige møder og årlige missionsuger, men også til kaffeborde ved begravelser m.m. og ved andre lejligheder.

Indre Mission i Tønder bestod af både dansksindede og – færre – tysksindede medlemmer. Der var også forbindelse til »Luthersk Missionsforening« og især havde betydelige kredse forbindelse med Breklummissionen. Mange varmhjertede nordslesvigere sendte deres gaver til Breklum, og flere unge nordslesvigere var udsendt til Breklums missionsmarker.

Dansk kirke i Tønder

Jeg vil her skrive lidt om, hvad vi mødte i dansk kirke og menighed. Vi, min kone og jeg, gik i kirke næsten hver søndag. Det gjorde vi hjemme i Bylderup i vor ungdom, og det glædede vi os til her. Og så blev vor første gudstjeneste en skuffelse for os. Det var ikke prædikantens skyld. Prædikanten var den nye danske provst Erik Christensen, en elskelig mand, som vi senere kom til at holde meget af, men jeg havde særlig glædet mig til salmesangen, og så var det netop den, der var årsag til min skuffelse.

Vi kom jo med vor slesvigske salmebog, som vi var

fortrolige med, og som vi holdt af. Den første salme kunne vi synge med på, men den anden salme havde i vor salmebog ikke samme antal strofer som den, der blev sunget, den tredje salme fandtes slet ikke i vor salmebog, og den fjerde salmes melodi var os ukendt. Jeg var rystet, og vi gik begge nedslåede hjem.

Hvordan kunne det dog være? Jo, Tønder kirke havde i februar 1921 som eneste sogn i en større omkreds indført »Psalmebog for Kirke og Hjem«. Begrundelsen herfor var, at den hidtil i Slesvigs kirker brugte »Evangelisk-luthersk Psalmebog for de dansktalende menigheder i Slesvig« omtrent var udsolgt, og at de mange nordfra tilflyttede vanskeligt ville kunne opdrive den. Yderligere hævdedes det, at den trods sine enkelte fortrin virkede noget tung med sine lange salmer, og endelig, at den manglede en del salmer, som man gerne ville kunne bruge. Det sidste punkt blev dog hurtigt til dels afhjulpet gennem et lille tillæg med salmer fra »Kirke og Hjem«, men det utilfredsstillende forhold med to salmebøger varede dog i en række år.

Og så må jeg endnu engang nævne den ting, som særlig i den første tid gjorde indtryk på mig. Jeg følte den danske gudstjenestes liturgi som værende fattigere end den, vi var vant til. Når vi senere hen berørte dette forhold over for danske præster, blev der ofte svaret, at den danske højmesse jo var en salmemesse, og at intet andet land havde en så rig salmeskat at øse af som vort. Dette kunne rigeligt opveje gudstjenester med en måske rigere liturgi. – Alligevel har jeg følt noget af et savn.

Alt dette var dog kun overgangs- og begyndelsesvanskeligheder. Det varede slet ikke så længe, inden min kone og jeg følte os hjemme i den danske sognekirkemighed. Det var jo den danske folkekirke, der var kommet til os. Kun enkelte sønderjyder havde før gennem frimenighedskirken haft forbindelse med dansk kirke-

liv. Hvordan ville kirken nu møde sønderjyderne? Og hvordan ville de møde den? Det var det store spørgsmål.

Opgaven at skabe en harmonisk helhed ud af dette brogede billede var kæmpestor og overgik menneskelig evne. At det så alligevel lykkedes bedre end ventet, skyldtes vel også i nogen grad en vilje til at stå sammen om opgaven. Folk kom flittigt i kirken og til møder og følte øjensynligt trang til fællesskab.

Tønders første danske sognepræst og tillige provst for Tønder provsti blev som nævnt Erik Christensen, der kom fra Slagslunde. Han var en erfaren præst, og hans evne til at føre vanskelige forhandlinger var ham til stor hjælp. En stor støtte havde provst Christensen i seminarieforsøger Emil Albeck.

I Tønder by havde der før genforeningen været en månedlig dansk eftermiddagsgudstjeneste, der holdtes af andenpræsten. Den var bortfaldet under krigen – efter sigende på grund af manglende deltagelse, og fordi man ikke havde kunnet finde en dansk-talende præst. Nu ansattes der to ligestillede sognepræster, en dansk og en tysk, og der skulle hver søn- og helligdag holdes dansk og tysk gudstjeneste, regelmæssigt skiftende mellem højmesse og aftensang. Menighedsrådet skulle være fælles for begge menigheder, og sognets beboere kunne frit slutte sig til den præst og den menighed, som de ønskede. Den tyske præst, provst Steffen, rejste i november 1920 til Leck, hvor han blev provst og efterfulgtes i Tønder af pastor Carl Beuck.

Før 1920 havde der ud over møderne i missionshotellet i Tønder ikke været noget dansk menighedsliv. Men nu begyndte et selvstændigt dansk kirkeliv at vokse frem. Ret tidligt begyndte et arbejde inden for KFUM i byen og omegnen. En lille kreds af unge piger, der efterhånden blev til den danske KFUK, samledes i prov-

stegården. I januar 1921 begyndte en dansk søndagsskole på seminariet, i oktober samme år oprettedes en afdeling af FDF, og i maj 1921 kom den første danske diakonisse for at tjene i den danske menighedspleje. Det lyder ikke af så meget, men det var alligevel en lovende begyndelse.

Det var i 1935, jeg blev valgt til formand for Indre Missions samfundsråd. Jeg har ellers ofte hævdet, at jeg slet ikke er indremissionsk. For mig var og er missionshuset ikke det centrale åndelige samlingssted – det er så afgjort kirken. Men når det er sagt, skal det også siges, at min kone og jeg i Indre Missions samfund har fundet og oplevet et lykkeligt fællesskab af en art, som kirken vanskeligt kan formidle.

I Tønders nye fællesmenighedsråd blev der i 1920 ved fredsvalg indvalgt fem danske og seks tyske medlemmer. Dette ændredes i 1926 til seks medlemmer for hver menighed. Der kunne af og til opstå vanskeligheder af forskellig art. De var dog for det meste ikke større, end at de med god vilje kunne overvindes. Begivenhederne i Tyskland efter 1933 førte dog til en skærpelse af de nationale modsætninger, der mere og mere også vanskeliggjorde samarbejdet i menighedsrådet.

Den 31. okt. 1936 faldt provst Christensen for aldersgrænsen, og den 18. februar 1937 udnævntes pastor Hans Magle til sognepræst for den danske menighed i Tønder. Provst Christensen havde bygget hus i Leosallé og agtede at blive boende i Tønder. Den 20. april 1937 holdt den danske menighed afskedsfest for provst Christensen og frue og samtidig velkomstfest for pastor Magle og frue i Tonhalle. Der var mødt en meget stor forsamling, og mange havde ordet.

Søndagsskolen

I 1935 bad provst Christensen mig om at overtage ledelsen af søndagsskolen i Tønder kirke. Der kom så få drenge, sagde han. Jeg havde mine betænkeligheder. Jeg havde ikke selv gået i søndagsskole, jeg havde ret svært ved at optræde og føre ordet og var i det hele taget ret tilbageholdende. Men jeg svarede alligevel ja, og det lykkedes at samle en flok børn, blandt andet også ved provstindens hjælp og ved husbesøg.

Jeg undrede mig over mit mod. I en by der var fyldt med mange lærere, bad man mig om at lede en søndagsskole. Mine egne børn, der havde begyndt at gå i søndagsskole, morede sig, og jeg selv fik også betænkeligheder. Og min kone og jeg bad om, at Gud ville give lykke til det.

Og hvem var så mine medarbejdere i søndagsskolen? Jeg overtog ledelsen efter hotelejer Skov fra missionshotellet. Han kunne ikke afse søndag eftermiddag til gerningen, fordi søndagsskolen begyndte kl. 14 i hans travle middagstid. Men der var provstinden, hun gav mig en værdifuld hjælp med sin erfaring. Og så var der Cidde Lorenzen fra Carstengade 11, der sammen med sin søster Margrethe havde deres pensionat, hvor mange unge gik ud og ind. Og i årenes løb kom der en lang række unge seminarieelever, der gav os en værdifuld hjælp. Endelig må jeg ikke glemme at nævne skrædder Skov, der i mange år har været mig en trofast medhjælper.

Vi glædede os meget over, at der kom så mange børn. I første kvartal i 1941 kom der i gennemsnit hver søndag 90 børn. Det krævede en aktiv indsats. Jeg var lærer ved en skole og havde ikke nogen lærereksamen. Jeg har følt det som en mangel, men det førte mig nok

til at sætte mig flittigt ind i selve teksterne. Men det er sket, at et par af mine kvindelige seminarister har sagt, at jeg ikke var en god pædagog. – Jeg havde gode hjælpemidler. Der var et hæfte »Rådgiveren«, hvor jeg kunne læse teksterne samt korte forklaringer for alle stykker, der for hver søndag viste, hvad der skulle tales om. Og vi havde små sanghæfter og andre hæfter, der kunne være til hjælp.

En gang i hver måned var vi til forklaringsmøde, først ved provst Christensen og senere under pastor Magle. Der gennemgik præsten så månedens tekster sammen med os og forklarede og talte om dem. Det var en god hjælp. Til disse møder havde vi vore koner med, og vi havde nogle dejlige aftener sammen.

Men nu selve møderne i kirken, hvordan forløb de? Vi holdt til i koret i kirken. Formanden nævner den 1. salme, der skal synges. Organisten spiller. Formanden beder indgangsbøn og læser dagens tekst. Dernæst spredes børnene med deres ledere ud til deres tildelte opholdssteder i kirken, hvert hold længst muligt fra de andre. Nu gennemgår formanden så med de største børn, og medhjælperne med de øvrige børn, teksten og forklarer den. Efter et vist tidspunkt og tegn flytter så alle igen hen på deres pladser ved koret. Igen synges en sang, og derefter holder formanden sin tale, der samler tekstens hovedtanker. Efter en bøn synges endnu en kort sang, og under organistens festlige spil forlader alle kirken.

Ved udgangen var der anbragt en bøsse, hvor børnene lagde deres små gaver til ydre missionsarbejdet. På bøssen var der anbragt en neger, der nikkede som tak for hver mønt, de blev lagt i. Det var for det meste kun små mønter, der blev lagt, men det er dog flere gange sket, at der lå en 100 kr. seddel, vistnok givet af turister under deres besøg i kirken, da bøssen blev stå-

ende der mellem vore møder. – Det hændte også ret tit, at mødrene fulgte med deres små børn til søndagsskole og blev under hele mødet.

Kunne man så ved alt dette opnå stilhed og virkelig få børnene i tale? Ikke altid, men sommetider lykkedes det. Og så bli'r man glad. Mange af medhjælperne brugte småfortællinger, men jeg har sjældent brugt disse, men prøvet på at arbejde mig ind i selve teksten. Og så må man aldrig komme i sidste øjeblik til kirken, man må helst være der, før børnene begynder at myldre ind, da der selvfølgelig skal være ro. Så kan der nemlig også blive tid til en lille personlig samtale med en lille ven, der gerne vil tale med en. Ude ved Horupsgade stod der ofte et par småpiger og ventede på mig, når jeg skulle til søndagsskole, ved posthuset stod et par til, og når vi så ved ankomsten til kirken var blevet en flok på 8-10 stykker, ja, så var det næsten lidt rigeligt, men det gav jo en god lejlighed til gensidig at lære hinanden at kende.

Skolelærere var som regel ikke velset som medarbejdere i søndagsskolen. Da jeg engang havde bedt en lærer om at hjælpe os et stykke tid, sagde drengene: »Hvis han kommer igen, så kommer vi ikke mere«.

Vores største fester var juletræsfesterne, dem holdt vi altid i missionshotellets sal, og vi holdt dem i adventstiden. Og om sommeren plejede vi en søndag at have en lille udflugt i bus til omegnen.

I 1947 tog jeg del i det nordiske Søndagsskolemøde, der afholdtes i Lappo i Finland fra den 26 til 29 juni under mottoet: »Kristus og vor tids børn«. Her mødte jeg søndagsskolefolk fra hele Norden. Det var meget udbytterigt og til stor glæde for mig.

Jeg fik mange venner i min søndagsskoletid og får ofte ved mine ture ind i byen et venligt nik fra en tidligere elev, og måske en taknemmelig samtale.

Disse møder med tidligere elever – en af dem kom i søndagsskolen helt til sin studentereksamen – har beredt mig stor glæde og tak for det arbejde, jeg har slidt med i søndagsskolens tjeneste.

Oxfordbevægelsen

Jeg husker ikke, hvornår det var, at Oxfordbevægelsen kom til Tønder. Men det var i hvert fald i gamle provst Christensens tid. Jeg havde en aften et ærinde i provstegården, og provsten gik frem og tilbage i stuen og sagde flere gange: »Hvad skal jeg gamle mand dog sige til dette«. Provstinden, der var mere rolig, prøvede at berolige ham.

Det var nye toner, der var kommet til byen med Oxfordbevægelsen. Og der skete så meget mærkeligt hos de »oxfordske«. F.eks. stod der nogle op ved møderne og bekendte deres synder for alle, der var til stede, og det ville man høre og se. Og der kom mange til møderne, og i hjemmene fortsattes snakken.

Men hvad var nu dette? Var det en ny tro? Spurgtes der. Var det noget udenlandsk? Der var noget med 4 absolutte krav om »ærlighed«, »renhed«, »uselvskhed« og »kærlighed«. Man talte om »førelse« og om »den stille stund«, der kunne hjælpe mennesker til at vente på Gud og finde ind til hans tanker og vilje med dem. Jeg gik til nogle af deres møder, men det var mig så fremmed. Jeg følte det for overfladisk, der manglede dybde i den form for kristendom, og jeg blev borte. Jeg troede og tror stadig, at Guds »førelse« kan fås og findes både i »den stille stund«, hvor man kan vente på de tanker, som Gud vil give en, men også på andre af Gud valgte veje.

Oxfordbevægelsen fik senere et nyt navn, den kom til at hedde »Moralsk Oprustning«. Men i Tønder fik den ikke den store tilslutning, og efterhånden holdt de offentlige møder op. Jeg vil ikke nævne navne. Men jeg agter og ærer de mennesker, der her i vor by har holdt fast ved de tanker, som i begyndelsen og senere vakt og blev til velsignelse for dem og for andre.

Indre Mission i Tønder

Initiativet til at få bygget et missionshotel i Tønder kom som tidligere omtalt ikke i første linie fra den lille flok i Tønder, der hidtil havde holdt deres møder i »Herberge zur Heimat«, men også fra vækkelsens børn i Tønder opland.

Hotellet blev tilskødet »Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig«, og her i hotellets sal førtes et rigt mødeliv med både præster og indremissionærer som talere. Af indremissionærerne vil jeg gerne nævne vor nabomissionær fra Lille Emmerske, Martin Lorenzen. Han drev landbrug på sin fødegård og var en begavet mand med gode skolekundskaber. Ofte var han på møderejser, så kone og børn måtte passe bedriften. Provst Jens Holdt skrev om ham, at han var en ydmyg kristen med dansk lune, der gjorde sin himmelske Herre, Indre Mission og sit land ære. Han var en af dem, der ved splittelsen i 1912 fulgte formanden for Indre Mission, pastor Tonnesen.

Missionsbevægelsen i Nordslesvig kom så imidlertid ind i en tidsperiode, hvor stærke strømninger søgte at vinde indpas. Unge, nidkære nordslesvigske præster med liberale teologiske anskuelser og nye tanker kom fra den kirkelige front, og grænselandets ældgamle

strid mellem dansk og tysk, der i årene efter 1900 var vokset i styrke, kom fra den nationale og folkelige front. Dette førte som bekendt i 1912 til en sprængning af Indre Mission. 12 præster trådte ud og dannede en egen »Det gamle Budskabs Indre Mission«. Nogle af indremissionærerne fulgte dem. Hos formanden, pastor Tonnesen, blev et antal yngre, nationalt og kirkeligt frisindede præster og flertallet af indremissionærerne. – Om den dybere årsag til denne spaltning skal jeg ikke udtale mig. Den vakte sorg og smerte overalt i begge lejre. Den lammede det missionerende arbejde som helhed og lagde sig som en klam hånd på næsten alle samfund.

Men snart derefter blev det verdenskrigen, der fra 1914 optog alles tanker. Nordslesvigs politiske og nationale skæbne blev med krigens udfald beseglet. Genforeningen med moderlandet var i sigte.

Dette var i meget korte træk den baggrund, hvorpå nu Kirkelig Forening for den indre Mission i Danmark skulle begynde sit nye arbejde i Nordslesvig. Den kom ikke selvbestaltet, men som et svar på manges råb om hjælp til at bygge op påny, hvad en indre strid og en lang krigs følger havde slået i stykker.

Indre Mission i Danmark overtog de fleste nordslesvigske indremissionærer og nordslesvigsk missions ejendomme og fik bl.a. tilskødet missionshotellet i Tønder. Dermed syntes den linie, der fra begyndelsen var lagt for hotellets virke at være sikret. Ved en ret kostelig ombygning blev hotellokaliteter og værelser moderniseret og en ny forpagter, frøken Davidsen, antaget. Hun ledede hotellet med myndighed og dygtighed i en årrække, og Hans Schmidt måtte vige posten.

Den første indremissionær fra Danmarks Indre Mission, der kom til Tønder efter genforeningen, var som sagt Robert Garn. Han var født i Altona og havde bl.a

været indremissionær i Roskilde, inden han i 1921 kom til Tønder. Han mødte mennesker med et friskt smil og et kraftigt håndtryk. Han var den rette mand på den vanskelige post, som han her gik ind til.

I danske kirkelige kredse i Tønder var Garn ikke absolut velset. Han talte ved et møde på missionshotellet kort tid inden han flyttede herved med sin familie. Blandt tilhørerne var bl.a. vor nye danske provst E. Christensen og seminarieførstander pastor Albeck. Efter mødet inviterede provsten Garn til en kop kaffe i provstegården og indbød også pastor Albeck. De to præster udspurgte nu Garn, hvordan han havde tænkt sig at arbejde her. Garn sagde, at han jo var sendt af Indre Mission, der dermed imødekom et ønske fra en kreds af befolkningen i Tønder by og omegn om at få en indremissionær til Tønder, og at han agtede at arbejde her efter Indre Missions kendte linier. Samtalen blev efterhånden noget livlig, især da Garn sagde, at han næste dag ville aflægge et besøg hos den tyske sognepræst, pastor Beuck, hvad der forekom de to danske præster uforståeligt. Garn sagde, at han havde hørt, at den tyske præst var en troende mand, der var optaget af at føre mennesker til Kristus, og derfor ville han gerne hilse på ham.

Den næste dag besøgte Garn så pastor Beuck. Garn sagde, hvem han var, og hvad hans opgave var her i byen, og Beuck hilste ham hjertelig velkommen. Beuck sagde dog, at han ønskede, at der skulle være klare linier imellem dem, og han tilføjede: »Jeg er prøjsisk reserveofficer!« Hvortil Garn slagfærdigt svarede: »Jeg er kongelig dansk marinesoldat!« De to fik et godt forhold til hinanden.

Det ovenstående må dog ikke forstås, som om provst Christensen ikke var venligt sindet over for Indre Mission. Der var gennem årene et godt og gnidningsløst

samarbejde med provsten. Og provstinden, der stammede fra et indremissionsk miljø, udførte i Tønder et stort arbejde i søndagsskole, KFUK og DMS' ydre missions kredsarbejde.

Garn boede hos Christian J. Petersen fra Sottrup, der kort efter genforeningen havde købt en ejendom med flere lejligheder i Slotsgade. Her boede også en anden af de familier, der fik betydning for Indre Mission i Tønder, arkitekt Nicolaj Andersens.

Nu begyndte i Tønder ud fra Missionshotellet et arbejde efter dansk Indre Missions mønster. Det fik god tilslutning både fra byen og fra omegnen. Bortset fra de grundtvigske kredse kom der mennesker af alle mulige kirkelige afskygninger til møderne, selv hjemmetyskere savnedes ikke. Ved større møder kunne salen være fyldt. Til samtalemøderne derimod samledes kun den lille flok. Mange bekymringer for, hvordan denne brogede flok fra de forskellige lejre skulle kunne vokse sammen til et samfund efter Indre Missions mønster, blev gjort til skamme. Somme tider kunne der dog, f.eks. ved større møder, udvikle sig en godmodig art sangerkrig på grund af brugen af både den kongerigske Salmebog for Kirke og Hjem og Nordslesvigsk Salmebog, der var ret forskellige, selv om et tillæg til Nordslesvigsk Salmebog bødede noget derpå. Men stort set gik udviklingen i den rigtige retning.

Forholdet til den tyske menighed i byen og til dens præst var også godt. De første år holdtes Evangelisk Alliances bedemøder sammen med medlemmer fra den tyske menighed. Hver bad på det sprog, man bedst kunne udtrykke sig på. Men det gik dog ikke i længden, fordi mange af tilflytterne nordfra ikke forstod det tyske sprog. Dette var forståeligt, men nogle beklagede dog, at dette fællesskab hen over det nationale skel måtte ophøre.

De foran omtalte bekostelige ombygninger af hotellets lokaliteter viste sig efterhånden at give hotellet et noget andet præg. Det var blevet lidt for fint for den jævne befolkning, og det resulterede i, at en kreds af landmænd fra oplandet oprettede missionshjemmet i Søndergade, som man kaldte »Missionshotel Vidå«, med vor gamle ven Hans Schmidt som bestyrer.

Af de sønderjyder, der fra begyndelsen af har støttet Indre Missions arbejde i Tønder mest, skal her nævnes arkitekt N. Andersen og Christian J. Petersen.

Arkitekt N. Andersen var fra Sølsted, født 1887, og vokset op i et troende hjem. Som ung havde han bygget missionshusene i Sottrup og Sølsted, begge indviede i 1905. I 1908 blev han gift med Bertha Cathrine Nielsen fra Abild, født 1883.

Andersen blev antaget af Brødremenigheden på kontraktbasis til at arbejde i 3 år i dennes mission i Tysk-Østafrika som leder af byggearbejder. Lidt før julen 1908 rejste de ud til deres bestemmelsessted i provinsen Unjamvesi, hvor de arbejdede lykkelige i 3 år. Her blev deres datter Cecilie født. Da kontrakten var udløbet, trådte Andersen over til Breklum-missionen, der i naboprovincen til Unjamvesi havde påbegyndt et nyt arbejde. Her udførte Andersen et større pionerarbejde. Og her blev deres andet barn, Jens, født.

Men i 1914 begyndte den 1. verdenskrig og med den krigeriske handlinger fra de belgiske og engelske nabokoloniers side. Efter at fru Andersen i maj 1916 havde født endnu en lille dreng, Anders, angreb og indtog belgiske kolonitropper den tyske koloni i juni 1916. Dette medførte internering af N. Andersen, og fru Andersen med børnene var i måneder skilt fra sin mand.

I januar 1917 blev familien som fanger ført til Europa, først tværs over hele Afrika fra Tabora til havnebyen Boma ved Afrikas vestkyst og så med ocean-

damper til La Rochelle i Frankrig, fra den ulidelige varme i jernbanetog og dampere til en temperatur under nul grader. Her i Frankrig døde, kun et par dage efter landgangen, deres to små drenge, udsultede og forpinte. – Først i december 1917 fik de lov til at rejse hjem, men julen 1917 nåede de at fejre hjemme blandt slægt og venner efter 9 års fravær.

Nic. Andersen bosatte sig senere i Tønder som arkitekt. Her fik de to små drenge igen. Han kom ret tidligt ind i menighedsrådet og var i mange år kirkeværge. For Indre Missions samfund blev Andersen og hans hustru trofaste støtter. Her hørte de til og følte sig hjemme, selv om de bevarede deres store kærlighed til ydre mission.

Udadtil virkede Andersen noget kantet – man måtte finde ind til ham. Men havde man held til det, så opdagede man et blødt og kærligt sind bag det noget barske ydre. Der var ingen smiger hos ham, hans mening kom rent ud af posen. N. Andersen døde den 4. juli 1949.

Christian J. Petersen var født i Hyndingholm i Ravsted sogn. Han voksede op i et fattigt, men godt småkårshjem, hvor børnene, efterhånden som de voksede til, måtte hjælpe med ved alt forefaldende arbejde i hjem, hede og mose. Senere flyttede hans forældre til Sottrup, og børnene gik i skole i Bylderup. Her blev han i 1890 konfirmeret ved pastor R. Bahnsen. Efter i en årrække at have tjent på forskellige bøndergårde i omegnen traf Chr. Petersen sin første hustru, Kirstine Mortensen fra Blåvand. De blev gift i 1900 og flyttede ud på Lendemark mark, hvor de ved venners hjælp købte et lille ensomt beliggende koloniststed. I 1905 flyttede de dog til Sottrup, hvor de fik et noget større landsted. Her havde de deres andet hjem, og her sluttede de sig til samfundet, der lige havde fået indviet et nyt missionshus.

Efter genforeningen solgte Chr. Petersen i 1921 ejendommen i Sottrup og flyttede efter et kort ophold i Bylderup til Tønder og købte hus i Slotsgade. Her i Tønder kunne Chr. Petersens evner bedre udfolde sig. Han blev ansat som sekretær ved den sønderjyske udstykningsforening og fik en række andre småbestillinger, der tilsammen gav ham og familien et økonomisk grundlag. I oktober 1926 døde imidlertid hans hustru efter længere tids sygdom.

I 1927 blev Christian Petersen gift med enkefru Petrea Skov, hvis mand, skrædder Jens Chr. Skov, var død i juli 1926. Han flyttede nu om i Richtsensgade, hvor han boede til sin død.

Både Chr. Petersens og skrædder Skovs havde været trofaste venner af Indre Missions samfund, og sådan fortsatte det også efter giftermålet. Chr. Petersen var fuldt ud Indre Missions mand. Han var ikke meget talende, men når han sagde noget, blev der lyttet. Han forstod at forme sine tanker og at fremføre dem på et jævnt og forståeligt sprog, og hans tale var båret af indre varme. Det centrale i kristendommen var han engageret i – i det havde han fundet livet. En tid lang var han formand for samfundet, og i nogle år tog han del i arbejdet i søndagsskolen, og ved søndagens gudstjeneste var hans plads i kirken.

Chr. Petersen blev også udadtil en kendt borger i Tønder. I 1929 blev han valgt ind i Tønder byråd, hvor han sad i 17 år. Her gjorde han et solidt og værdsat arbejde.

Ved familiefester, hvor den store familie- og vennekreds samledes, var Chr. Petersen og hans kone ofte midtpunktet. Han elskede at være sammen med slægt og venner, og han forstod at lede disse sammenkomster på en sådan måde, at ikke den lille dreng fra det fattige småkårshjem på heden, der nu var kommet til værdig-

hed, fik æren, men alene Himlens Gud. Chr. J. Petersen døde d. 9. januar 1966 og blev begravet ved siden af sin første hustru.

De skiftende indremissionærer i Tønder har alle været fra det gamle land. Ledelsen af arbejdet lå udadtil i deres hænder, og de blev alle stillet over for en vanskelig opgave. Efter et noget varierende åremål blev de flyttet til et af bestyrelsen udvalgt andet arbejdssted. Indremissionær Garn forlod Tønder i 1927. I hans sted kom indremissionær Chr. Thomasen, der blev i Tønder fra 1927 til 1931. Han fortsatte arbejdet i Garns spor.

I 1931 kom Anders Marius Henriksen til Tønder. Han blev her som indremissionær i samfulde 11 år. I dette tidsrum kom bl.a. Oxfordbevægelsen. Den vakte forbigående et større røre i byen, men gjorde intet indhug i samfundets rækker.

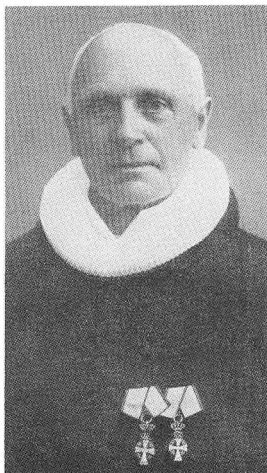
Den 29. maj 1935 valgtes et samfundsråd, der kom til at bestå af følgende: hotelforpagter M. Skov, rentenyder Hans Schmidt, fru arkitekt Andersen, frk. Cidde Lorenzen for KFUK, skrædder Villy Skov for KFUM, missionær A. M. Henriksen, og jeg blev valgt til formand.

1935 opgav frk. Davidsen forpagtningen af missionshotellet, og samme år blev lederen af soldaterhjemmet, Marius Skov, antaget som ny forpagter. Han, der var i besiddelse af et vindende væsen og en sund økonomisk sans, havde alle forudsætninger for at kunne drive missionshotellet på en betryggende måde. Da det nye soldaterhjem ved kasernen imidlertid blev bygget i 1937, overtog Skov ledelsen af dette, og der blev nu for et kortere tidsrum antaget en ny forpagter af missionshotellet.

Men hotellet gav tab, og forholdene havde efterhånden udviklet sig sådan, at Indre Missions bestyrelse ikke

*Et hjørne af kirkemuseet i Tønder med nogle af præstebillederne.
Foto o. 1960.*

*Provst Erik Christensen
(1920–36).*

*Pastor Hans Magle
(1937–58).*

Søndagsskolen på udflugt ca. 1930. Øverst drengene med provst Christensen, nederst pigerne med provstinden.

mere mente at kunne forsvare at drive hotellet med et så betydeligt årligt underskud. Og i 1939 afhændedes missionshotellet så til soldaterhjemleder Marius Skov med en klausul, der gav Indre Missions samfund i Tønder ret til benyttelse af mødesalen.

Denne ordning hilstes dengang med glæde af mange i samfundet, da hotellet nu gik over til en af samfundets egne. Nogle bekymringer over denne udvikling kunne dog ikke helt afvises. Nu var hotellet i privateje og skulle drives efter økonomiske synspunkter. Strengt taget hørte vi ikke mere til, vi havde ikke mere hjemme her. Og hvis der engang skulle komme en ejer af hotellet, der ikke var os venligt sindet, så ville et missionsrende arbejde næsten være umuligt. Men med Skov som ejer af hotellet følte vi os hjemme; der var aldrig tale om noget andet.

M. Skov foretog en række moderniseringer af hotellet, og han forstod at hæve dets standard, så det blev mere og mere søgt, også af den hjemmehørende befolkning. – Imidlertid tog Skov, der har været samfundet en god mand, imod et tilbud fra Indre Missions bestyrelse om at blive bestyrer for missionshotellet Hebron i København. Han afhændede derfor i 1943 missionshotellet i Tønder til brødrene Anton og Poul Tygesen, der drev det i nogle år med J. P. Jacobsen som forpagter.

Den 18. juni 1942 holdtes der afskedsfest for indremissionær A. M. Henriksen og frue. De blev forflyttet til Bornholm efter lang og tro tjeneste i Tønder.

Den 1. okt. 1944 kom indremissionær Aage Andresen til Tønder og blev her til 1952. Mange vil nok kalde denne tid for glansperioden i samfundslivet i Tønder. Andresen blev meget populær, både blandt unge og ældre. Hans vindende og glade væsen var der ingen der kunne stå for. Deltagelsen i møderne voksede, også mange unge kom til samfundets møder.

Andresens forkyndelse var vækkende og sigtede afgjort mod menneskers omvendelse. Metoderne kunne dog måske være lidt for håndfaste. – Han fik også et godt forhold til den senere ejer af missionshotellet, Sv. Aa. Ryborg, og samfundslivet viste en glædelig opgang. Vi havde blandt andet fået startet et sangkor, der i sit interne arbejde fremmede en følelse af indbyrdes solidaritet blandt korets medlemmer og ved sin optræden ved møderne var med til at gøre disse festlige. Mange steder fra sendtes der bud efter Andresen som taler, og han var derfor ret ofte på møderejser.

Indremissionær Aage Andresen blev d. 1. okt. 1952 forflyttet til Nykøbing F. Den 13. okt. 1952 holdtes en fra by og opland velbesøgt afskedsfest i missionshotellets nyindrettede mødesal. Andresens fik overrakt gaver, og mange havde ordet for at takke dem.

Det var i 1946, brødrene Tygesen solgte hotellet til direktør *Svend Aage Ryborg* fra København. Da jeg under forhandlingerne om hotelsalget første gang mødte Ryborg, gav jeg blandt andet udtryk for mine bekymringer med hensyn til samfundets fremtidige arbejdsvilkår under skiftende ejere af hotellet. Ryborg gav mig da det beroligende svar: »Samfundet kan sagtens undvære mig, men jeg kan ikke undvære samfundet«. Med denne indstilling kom han hertil, trods sin hældning til Luthersk Missionsforening, og samfundet mødte ham med åbne hjerter og store forventninger.

Jeg skal ikke afgøre, hvem der var skyld i, at det ikke blev til det meget gode og varige samarbejde, som man havde ventet, og som der fra begge sider var lagt op til. Der var ingen vanskeligheder med hensyn til samfundets arbejde i hotellet – tværtimod. Aldrig er der blevet lagt os hindringer i vejen. Altid har vi kunnet holde vore møder i en smuk mødesal – og altid i en tiltalende atmosfære fra hotellets side. Og Ryborg tog også tit del

i vore møder, når han var hjemme. Men siges må det vel også, at han meget sjældent blev bedt om at tale ved vore møder.

Ryborg var levende optaget af at føre mennesker til Kristus; det var hans sigte, og mange ville gerne høre ham. Men han blev ved sin særprægede forkyndelse og autoritære væremåde – rimeligvis utilsigtet – en art revser af det samfund, der blandt andet ikke mente altid at kunne følge ham i hans levende og aktive interesse for aktuelle kristelige bevægelser i tiden.

På den anden side må det nævnes, at Ryborg i en lang årrække ikke ville modtage betaling fra samfundet for benyttelse af mødesalen, fordi han på denne måde ønskede at give sit bidrag til Guds riges gerning.

Som missionær Andresens efterfølger kom indremissionær C. Døør fra Grenå til Tønder d. 10. april 1953. Det var ikke med glæde, Døør og hans kone kom hertil; de havde ønsket sig et andet sted hen. I min egen skab af formand for samfundsrådet, hvad jeg havde været siden 1935, holdt jeg velkomsttalen og sagde bl.a., at de ikke var kommet hertil efter deres eget ønske, at heller ikke vi havde bedt om at få netop dem til Tønder, men at de var her som sendt af bestyrelsen for Indre Mission, dog i sidste og højeste instans som Guds sendebud. Som sådanne ville vi gerne byde dem velkomne og tage kærligt imod dem.

Døør var en helt anden type end Andresen. Det er vist ikke helt forkert at sige, at Døør var teologen blandt de missionærer, som vi har haft. Hans forkyndelse var luthersk og altid dygtigt gennearbejdet og med et sundt evangelisk sigte. Men han kunne ikke møde alle mennesker med et vindende væsen og et glad smil, og han blev ikke populær som Andresen.

Og nu viste popularitetens vrangside sig. Det var ikke Andresens skyld, for han havde ikke bevidst spillet

på popularitetens strenge. Men han var i manges øjne – særlig blandt ungdommen – omgivet af en nimbus, der gjorde, at hans person høstede mere ære, end der tilkom ham som kristen forkynder. Og nu kom så bagslaget. Det var næsten kun Andresens forkyndelse, der duede. Døør led under dette. Han følte det, som om samfundet ikke stod bag ham, og ydermere led han under et dårligt helbred.

Da Døør kom hertil i 1953, var det røre omkring fabrikant Zeiss i Tyskland, der helbredte ved bøn, nået til Tønder. Selv om røret ikke medførte splittelse i samfundet, var det dog hos en del med til, at interessen for det evangeliske budskab om frelsen i Kristus fortonede sig og interessen for egne og andres helbredelsesbøn-hørelser steg.

Større fare for splittelse frembød dog en møderække, der blev arrangeret af Ryborg, kaldet tirsdagsmøderne. Jeg vægrer mig ved at tro, at disse møder om tirsdagen var ment som et konkurrerende modtræk mod vore traditionelle torsdagsmøder. Der kom til disse tirsdagsmøder mennesker med hældning til Luthersk Missionsforening, folk fra periferien af ukirkelige religiøse trossamfund og ikke få fra hotellets personale og andre unge. De fleste af disse har vel mere følt sig tiltalt af Ryborgs tale end af indremissionsk forkyndelse. Men selv dette forudsat, blev der alligevel nogen skuffelse og bitterhed tilbage hos samfundet. I øvrigt holdt tirsdagsmøderne senere op.

Arbejdet i samfundet fortsattes med offentlige møder og samtalemøder i flere bibelkredse samt med møder for ældre. I 1956 valgtes et nyt samfundsråd, der kom til at bestå af: Karen Petersen, vaskemester Egon Svane, arkitekt Chr. Skodborg, fru Høeg, indremissionsnæren og mig.

I 1959 blev C. Døør forflyttet til Thisted, og den 18.

juli 1959 afholdtes en afskedsfest for ham og hans familie, hvortil der var mødt over 100 deltagere, deraf mange ude fra Tønderkredsen. Døørs fik overrakt gaver og mange takkede dem. Døørs var her i en vanskelig tid. Det havde kostet dem tårer, da de kom, men der var heller ikke langt til tårerne, da de rejste.

C. Døørs efterfølger som indremissionær blev Rudolf Stage. Han kom fra Korsør. Den 3. marts 1960 holdtes en velkomstfest for Stage og familie, hvor også sognepræsten, M. V. Zeuthen, bød missionæren velkommen på menighedens vegne.

Det lykkedes Stage ved trofaste husbesøg og ihærdigt arbejde og med en ligeledes trofast medarbejderstab af kvinder at bringe tilslutningen til de månedlige møder for de ældre op på en glædelig højde. Dette arbejde og de mange husbesøg var vel det, der bragte ham mest glæde og blev til rigest velsignelse. De øvrige samfundsforanstaltninger beholdt en noget nedadgående tendens, da yngre ægtepar kun i ringe grad sluttede op om møderne. Fællesmøderne med KFUM og K havde kun ringe tilslutning og holdt til sidst op, missionsugen i 1963 havde endog det hidtil laveste besøgstal, og nogle unge familier startede en ny bibelkreds.

Ved generalforsamlingen den 18. april 1963 trak jeg mig tilbage som formand for samfundsrådet efter 28 års virke på denne post. Som min efterfølger valgtes arkitekt Chr. Skodborg. Den 23. november 1967 holdtes afskedsfest for missionær R. Stage og frue, der efter i Tønder at have udført et trofast og krævende arbejde under vanskelige forhold, nu flyttede til Sædding.

Når jeg nu til slut prøver på at kaste et blik tilbage på de 77 år, hvor jeg – bortset fra krigsårene under 1. verdenskrig og nogle år før og efter disse – har haft forbindelse med missionshotellet og det, der er foregået her, så rejser sig jo også spørgsmål om, hvad der

blev nået, hvor der blev fejlet, og måske mest om, hvad der blev forsømt.

Var vi måske inden for Indre Mission for indelukede, for snævre, for afvisende over for fælleskirkelige møder? De første år efter genforeningen strandede disse sidste altid på spørgsmålet om, hvor møderne skulle holdes. Vi syntes, at de skulle holdes i missionshotellet, men der ville de grundtvigsk farvede kredse ikke komme. Grundtvigianerne har dog for længst overvundet denne uvilje mod missionshotellet, medens missionsfolkene stadig er ret tilbageholdende med at deltage i fællesmøder og af sognepræsten arrangerede menighedsmøder, der holdes andetsteds.

Under 2. verdenskrig blev jeg af en række kirkelige kredse, bestående af grundtvigianere, Oxfordfolk og ikke retningsprægede kristne mennesker, der trængte til fællesskab ud over det, gudstjenesten gav, bedt om at være med til at arrangere månedlige fællesmøder. Møderne afholdtes en række aftener på seminariet, og jeg ledede dem. Der var hver gang påfølgende drøftelse. Men samfundet lod mig i stikken. De kan jo komme til vore møder, blev der sagt. Ja, det kunne de jo. Men vi kunne jo også ved vores imødekommenhed prøve på at hjælpe dem med at komme til os. – Meget bedre gik det ikke med en række kirkelige fællesmøder, der blev arrangeret af sognepræsten og ligeledes holdt på seminariet.

Vi glemte vel tit Indre Missions primære opgave, at kalde mennesker til omvendelse, og anvendte mere vor flid på den mere sekundære opgave, at sammenslutte de troende i samfund og derved søge disses åndelige liv bevaret og styrket. Eller for at sige det mere hårdt med andre ord: vi lagde vel tit mere vægt på at konservere vort samfund som institution end på at missionere udad-

til. I hvert fald har vi haft mere og mere vanskeligt ved at få vore unge i tale. Og hvis jeg selv i dette forhold skulle have ment at kunne melde hus forbi, så satte forleden et brev fra en af de missionærer, som jeg sætter megen pris på, mig grundigt på plads. Han skrev, at de, der i disse (i brevet omtalte) brydninger bevarede be-sindelsen og var nøgterne, var der for lidt mission i, ellers havde det måske set anderledes ud. – Men ellers har den almindelige fremadskridende sækularisering og den ligeledes voksende selvstændiggørelse af nutidens ungdom vel også i nogen grad været med til at få samfundslivet til at stagnere.

Det, som Indre Missions samfund er nået længst ud i vor by med, er søndagsskolearbejdet og arbejdet for de ældre. Det sidste har i de senere år fået en meget glædelig tilslutning. Da jeg på grund af min kones sygdom måtte opgive søndagsskolen, som jeg blev leder af 1935, blev den overtaget af indremissionærerne. Jeg holdt søndagsskolen i kirken, medens missionærerne holdt den i Ungdomsborgen, hvor der selvfølgelig kunne arbejdes under friere former.

Vi har altid haft medlemmer i samfundet, der hørte til Luthersk Missionsforening. Deres antal er vokset noget gennem årene, ikke mindst på grund af unge, der har været på Luthersk Missionsforenings højskole i Hillerød. Men der har altid været et godt sammenhold. I kredsarbejdet med mands- og husmoderlejre ude i kredsen har der ligeledes været et godt samarbejde. På det lokale plan aftegner sig imidlertid i de seneste år et selvstændigt Luthersk Missionsforenings arbejde med teltmøder og møderækker og eget bibelarbejde.

Næsten alle vore nye indremissionærer, der kom til Tønder, har savnet et eget missionshus. Der ville de selvfølgelig kunne arbejde friere end i en sal, der også

skal anvendes til andre møder efter hotellets behov. Men sådan som forholdene nu har været, er der intet at klage over. Ryborg har været samfundet en god vært.

Men i 1981, mens jeg skriver dette, er missionshotellet solgt. Og i Dragonvej 14 er der under navnet »Menighedshus« indrettet et nyt missionshus.

Kirkerestaurering

Efter provst Christensens afgang som sognepræst for den danske menighed i Tønder, var det så nu pastor Magles tur. Han gik til sin nye gerning med frisk mod. Han ville gerne virke, hvor der skete noget, sagde han den aften ved velkomstfesten. Og der kom til at ske noget i Tønder under hans virke som præst her. Han var af en helt anden natur end provst Christensen. Og der var nok at tage fat på.

I marts 1938 anmodede pastor Magle Indre Misions samfundsråd om at reservere ham en række aftener til afholdelse af fællesmøder for hele den danske menighed. I et samfundsrådsmøde gav vi ham enstemmig tilslutning. (Indre Missions egne møder var på dette tidspunkt godt besøgte. Missionsugen 1938 havde i gennemsnit hver aften 165 deltagere). – At pastor Magles program så alligevel kun i ringe omfang kunne gennemføres, skyldtes bl.a. den omtalte uvilje hos de grundtvigske kredse mod at møde op i missionshotellet.

Året efter sin tiltrædelse i Tønder fik pastor Magle nedsat et lille udvalg, der skulle afgøre, hvilke melodier der skulle bruges til de enkelte salmer ved gudstjenesten. Udvalget bestod af pastor Magle og frue, organist Toft og frue og – som repræsentanter for den sønderjyske del af menigheden – min kone og mig. Vi gennem-

gik alle salmebogens salmer og havde megen glæde af dette arbejde, hvortil vi afvekslende mødtes i hinandens hjem. – I 1938 blev jeg valgt ind i menighedsrådet.

Tønder Kristkirke trængte allerede i 1920 til en større restaurering, hvorved nogle uskønheder, der stammede fra istandsættelsen fra 1894, måtte fjernes. Ydermere trængte det meste af kirkens inventar til en gennemgribende konservering. Forhandlingerne om statens tilskud til en restaurering trak dog i langdrag og førte først efter pastor Magles tiltræden til et resultat.

Denne store opgave burde have kunnet samle både den danske og den tyske menighed i et enigt og frugtbart samarbejde. At dette ikke blev tilfældet, skyldtes i første linie de spændte nationale modsætninger, der kulminerede ved besættelsen i 1940.

Og først efter flere års overvejelser besluttede menighedsrådet at underkaste kirken den tiltrængte grundige istandsættelse. Restaureringen skulle omfatte såvel dens ydre som dens indre; desuden skulle kirken have et nyt orgel. Resultatet af tidligere tiders misforståede restaureringer ønskedes fjernet, og alt skulle med nænsom hånd tilbageføres til den oprindelige stilart, gamle med flere lag maling dækkede malerier agtedes afdækket, ligesom alle epitafier skulle gennemrestaureres. – Kirkens arkitekt, Holger Mundt fra Sønderborg, udarbejdede i samarbejde med nationalmuseets direktør dr. Nørlund tegninger og overslag for den samlede restaurering. Udgifterne for samtlige arbejder – bortset fra orglet – beregnedes til ca. 180.000,- hvoraf staten gav tilsagn om de 85.000,-. Statens tilskud var dog betinget af, at de to menigheder i Tønder, den danske og den tyske, skaffede et tilsvarende beløb. Alle planer blev godkendt af de kirkelige myndigheder, og den 5. maj 1941 begyndte håndværkerne på arbejdet.

Menighedsrådet lod trykke et lille skrift med blandt

andet følgende indhold: »Vi mener, at denne store opgave, hvor det gælder om at værne om en af vort lands ejendommeligste kirkebygninger, berømt for sit enestående rige snitværk, har en sådan betydning både kirkeligt og kulturelt-folkeligt, at den vil virke ansporende og samlende i en vanskelig tid. Derfor henvender vi os herved til Dem med bøn om Deres gode hjælp... Vær med at bygge på Deres fædres gamle kirkehus!«

Begge nationale grupper i menighedsrådet begyndte dette kæmpearbejde med den bedste vilje. Vi ville i fordragelighed og godt samarbejde søge at udføre det på allerbedste måde. Men opgaven var vanskelig, de nationale lidenskaber stod på højkant. Tit gik jeg i meget nedtrykt stemning til menighedsrådsmøderne. Pastor Magle trak som menighedsrådsformand det store læs. Han var opfindsom med at få skaffet midler til veje, og med enestående frimodighed og energi sled han på trapperne hos myndigheder og private. Aldrig lod han sig slå ud, og når vi andre var ved at opgive, fandt Magle på en udvej.

De tyske menighedsrådsmedlemmer, deriblandt 3 tyske lærere, betragtede desværre mere og mere pastor Magle som deres uforsonlige fjende. Det var han nu i virkeligheden ikke. Selvfølgelig var han dansk og hævdede frimodigt sin danskhed, omgivet som han og alle vi andre var af besættelsestidens onde atmosfære. Indrømmes må det dog, at hans somme tider noget udæskende optræden vanskeliggjorde et godt samarbejde.

En kirkes restaurering er et arbejde, der så vidt muligt må foretages med varsomhed. Men her måtte der altså rådes bod på 1894-restaureringens og andre tidligere istandsættelsers forsyndelser, hvor kirkens indre murværk var blevet overmalet med ret dystre gråbrune farver og kedelige ornamentter. Alt dette blev nu

fjernet, så kirkerummet igen kunne blive hvidmalet og give en bedre baggrund både for kirkens inventar og de farvestrålende epitafier. Det var dette, man ude i byen kunne høre betegnet som »Kulturschande«.

Kirkens indre var i lange tider et trist syn. Det kunne ikke være anderledes. Gudstjenesterne holdtes i de fra kirkerummet med brædder afskærmede sideskibe. Fra oktober til december 1942 var kirken helt lukket, og i denne tid holdtes gudstjenesterne i missionshotellets sal, Storegade 9. Den 20. dec. 1942 åbnedes og genindviedes kirken ved en festgudstjeneste ved biskop Scharling.

Kirken kunne nu igen bruges på normal vis, men der stod endnu meget tilbage. Det nye orgel manglede, ligeledes den nye portal og det nye sakristi. Af kirkens 12 epitafier var kun det ene færdigt.

Under restaureringen blev der – mest fra nordfra tilflyttede medborgere – fremsat ønske om at få lektoriet, dette gamle Tønderarbejde, der havde overlevet restaureringen i 1894, flyttet hen på en anden plads i kirken. Dette blev dog afvist af de kirkelige myndigheder.

Et andet vanskeligt forhold var anbringelsen af præsteportrætterne. Der var i kirken ophængt 12 malerier i legemsstørrelse af præster, der havde haft deres gerning ved Tønder kirke. Billederne måtte nedtages, og det ville, blandt andet af arkitektoniske grunde, være umuligt påny at finde en plads i kirken til dem. Men portrætterne var værdifulde, både historisk og kunstnerisk set, og menighedsrådet var ansvarligt for deres fremtidige ophængning. Forsøg på at finde egnede ophængningssteder mislykkedes dog, og billederne blev anbragt på museet og på et loft på seminariet og enkelte andre steder. Det var ikke nogen tilfredsstillende løsning hverken for den danske eller den tyske del af menighedsrådet, men førte ikke til større stridigheder.

Værre var det i orgelsagen; her stødte modsætningerne sammen. Kirken havde ved restaureringen i 1894 fået et nyt orgel, bygget af orgelbygger Marcussen & Søn i Åbenrå. Det var taget i brug første gang i 1894 ved indvielsen af den restaurerede kirke, og nu, efter 50 år og efter en i 1926 af Marcussen & Søn foretagen ombygning, skulle kirken have et nyt orgel igen.

Der indkom to tilbud, et fra firmaet Marcussen & Søn i Åbenrå, lydende på 42.000,-, og et fra orgelbyggerfirmaet Frobenius & Co. i København. Den 10. dec. 1941 skrev kirkeministeriet, at det af firmaet Marcussen & Søn afgivne tilbud ifølge det af konsulenten anførte syntes at være det fordelagtigste, men at man i øvrigt ville overlade til menighedsrådet at træffe afgørelse om, hvilket af de to foreliggende tilbud der skulle antages. – Efter brevveksling om sagen med det særlige kirkesyn meddelte kirkeministeriet imidlertid nogle måneder senere menighedsrådet, at ministeriet efter det nu foreliggende måtte finde det rettest, at det af firmaet Marcussen & Søn i Åbenrå afgivne tilbud, lydende på 42.000,-, blev foretrukket.

I menighedsrådet delte man sig nu i to partier, hvoraf mindretallet, den tyske gruppe, holdt på Marcussen & Søns tilbud, støttet bl.a. af udtalelser fra sagkyndige i Tyskland. Den danske flertalsgruppe holdt på Frobenius & Co's tilbud og fik i dette støtte af både danske og tyske sagkyndige, særlig af domkantor Bangert i Roskilde.

Under stærkt divergerende meninger fuldendtes restaureringen, og det blev firmaet Frobenius & Co i København, der kom til at bygge det nye orgel. Søndag d. 9. dec. 1945 afholdtes festgudstjeneste i kirken i anledning af kirkerestaureringens afslutning. Biskop dr. phil. C. I. Scharling prædikede, og pastor H. Magle talte. Han takkede arkitekt Mundt fra Sønderborg,

konservator P. Kr. Andersen fra Nationalmuseet, orgelbygger Frobenius fra København, murermester Aug. Rathge og kirkens organist Aage Toft.

Dermed var i det store og hele kirkens restaurering 1941-47 gennemført. De samlede udgifter beløb sig efter meddelelse i kirkebladet til 298.435,-, hvoraf 54.681,- faldt på det nye orgel.

Menighedsrådet, der efter det sidste valg især på tysk side havde en noget anden sammensætning, samledes til slut ved et kaffebord i Missionshotellet, hvortil alle var indbudt, der havde deltaget i arbejdet ved restaureringen. Ved denne lejlighed holdt jeg en lille tale og sagde: »Da vi for 5 år siden begyndte restaureringen af kirken, var der mange af os, der tænkte: Hvordan vil det dog gå, under krig og besættelse? – Det gik bedre end ventet. I en tid, hvor mange kirker lægges i grus, fik vi lov til at bygge op. Og nu står vor kirke igen i sin oprindelige skønhed, og vi er fyldt med glæde og tak over dette resultat.

Der er mange, vi skylder tak for resultatet. De bevilgende myndigheder, regering og rigsdag, mange enkeltpersoner og institutioner ud over landet, vor hjemlige befolknings offervilje og enhver, der har haft del i det store arbejde.

Arbejdet lykkedes og gav os glæde, men det var ikke altid let. En stor del af Tønder bys befolkning stod uvenlig over for restaureringen. Vi forstår denne følelse: vi kender den selv. Men vi vidste, at den kommende restaurering måtte gennemføres efter den linie, som nu er fulgt. Og vi så midt i al uhygge hen til målet.

Også de ledende inden for det tyske mindretal vidste godt, at der før var handlet ilde mod vor gamle kirke, og at det, der nu skete, hverken var vandalisme eller »Kulturschande«.

Men alt dette er kun småt over for den store glæde

over det nåede resultat og over, at den dag nu er kommet, da vi også har kunnet tage vort skønne nye orgel i brug. Der er to, som jeg gerne vil sige en særlig tak til.

Den ene er pastor H. Magle. Du har været sjælen i arbejdet, dit navn er uløseligt forbundet med denne kirkerestaurering. Du var den drivende kraft; din store og utrættelige arbejdsevne satte du uforbeholdent ind. Når vi andre syntes at være kørt fast, fandt du påny en udvej. Selv i den mørkeste situation fandt du lyspunkter, og din energi og dit initiativ hjalp os over de døde punkter. Vi ved, at der også kom svære tider for dig. Men i dag vil vi gerne sige dig en varm tak for det kæmpearbejde, som du har gjort i denne sag og for den andel, du har i, at resultatet er blevet nået.

Den anden, jeg gerne vil sige en særlig tak til er konservator P. Kr. Andersen, den stille mand, som næsten ingen har mærket noget til, men som har gjort et stort arbejde ved restaureringen af kirkens rige inventar. Vi er nogle, der har glædet os over stykke efter stykke, der blev færdigt, har glædet os over de smukke farver, som De nænsomt og varmt har genskabt. De faldt ikke for fristelsen til at give Deres arbejde en personlig nuance, men De er ydmygt gået ind under opgaven, at genskabe det gamle. Deres navn er knyttet til denne restaurering, og De vil sent blive glemt her i Tønder.

Vi her er grænselandsbørn; nogle er det af fødsel, andre som tilflyttere. Og grænseland betyder på en måde kamp. Til tider har dette kunnet være befrugtende, til andre tider har kampen været hård. Vi søger ikke kampen, men vi går ikke af vejen for den. Der er nogle af os, der drømmer om og længes efter, at den tid skal komme, da vi kan række hånden over det, der skiller, til et frugtbart samarbejde. Vi synes, at de sidste år har fjernet os langt fra dette mål. Hvordan den kirkelige ordening i fremtiden skal blive, er der ingen af os,

der ved. Vi føler hverken had eller hævn til nogen side, men vi håber på, at den dag trods alt må komme, hvor vi, der nu skal leve her side om side, må nå frem til gensidig agtelse og tillid og til frugtbart samarbejde, hvordan så end ordningen må blive. På denne linie vil vi gerne være med til at bygge op og gavne den kirke, i hvilken vi er sat til at tjene«.

Hos Anton på Staldgården

Det var i sommeren 1944. Anton gik på statsseminariet i Tønder. Han var medlem af en modstandsgruppe af seminarieelever. Det var ildeset på seminariet at gøre aktiv modstand. De ledende danske kredse i Tønder var i det hele taget tilhængere af en rolig og fast dansk holdning over for tyskerne, uden voldsmetoder. Man mente, at dette bedst ville sikre befolkningen i byen mod tyske overgreb og modaktioner.

Men ungdommen tænkte anderledes; den ville ikke sidde med hænderne i skødet og roligt se til, når fremmede herrer regerede vort land. Den lille modstandsgruppe af seminarieelever fik våben nordfra. Man fik en vognmand til at hente dem ved nattetid. Og de skjultes på et formentlig sikkert sted i byen.

Imidlertid var tyskerne på en eller anden måde kommet på spor af forholdet. De lod efter sigende Gestapo arrestere vognmanden. Denne skulle så efter flere afhøringer have opgivet navnet på det medlem af gruppen, der havde bestilt vognmanden til at køre. Det næste var, at denne unge seminarieelev blev arresteret.

Men nu blev resten af modstandsgruppen betænkelig, den gik under jorden. Anton tog til sin tante Hanno i Hajstrup. Men da der ikke skete noget og alt var roligt,

kom han og de andre seminarieelever lidt efter lidt tilbage.

En aften skete der så en eksplosion i nærheden af Tønder Øst. Der skete ikke nævneværdig skade, men den næste morgen, meget tidligt, ringede Gestapo på vor dør for at hente Anton. Jeg fik stukket en revolver i ryggen og blev beordret til at føre de to mænd op til vore drenges soveværelse. Anton måtte klæde sig på i en fart og blev ført ud til den ventende bil. Jeg hører endnu vor yngste datter Petras råb fra det åbne vindue ud i den stille og ellers så fredelige tidlige morgenstund, da de kørte: »Farvel Anton!« Det var den 26. oktober 1944.

Min kone (som jeg i det følgende altid vil kalde mor) og jeg var lamslåede. Vi kunne intet gøre. Petra derimod fik travlt. Hun kom i en fart i tøjet og styrtede af sted for om muligt at nå at advare en af Antons kammerater. I Popsensgade så hun gestapovognen holde ud for en ejendom, hvor en af kammeraterne boede. Ad en omvej skyndte hun sig ud i Leosallé, hvor kammeraten Bjerrum boede hos amtsskolekonsulent Brejl. Bjerrum fik hun vækket, og han forsvandt skyndsomst nordpå på en cykel.

Jeg prøvede i formiddagens løb, om jeg kunne opnå noget på tyskernes kontor her i byen. Men det kunne jeg ikke, sagen måtte gå sin gang. Og Anton blev samme formiddag sammen med de andre kørt til Gestapos hovedkvarter på Staldgården i Kolding.

Der var nogle, der havde fået lov til at tale med deres arresterede pårørende på Staldgården, og dette prøvede vi også. Første gang, d. 1. november, forsøgte Petra og Inge la Cour (Antons kæreste, der også gik på seminariet). Men dette mislykkedes. Den 7. november prøvede jeg så at få Anton i tale. Det kneb med at komme ind, og jeg var ved at blive afvist. Vagterne ville

have papirer at se, der godtgjorde berettigelsen af mit ærinde, og dem havde jeg jo ikke. Men omsider indvilligede de. Anton blev hentet fra arresthuset. Jeg ser ham endnu komme, lidt usikker, en smule frygtsom og en del spændt på, hvad der nu skulle ske. Men han blev glædelig overrasket, da jeg blev ført ind til ham. Vi fik ikke lov til at tale sammen alene, men vi fik dog snakket en del, og jeg fik indtryk af, at han efter omstændighederne havde det nogenlunde. Forhørene og forhørs-metoderne og den øvrige behandling kunne vi selvsagt ikke tale om.

Hvad ville der nu ske? Dette spørgsmål beskæftigede daglig vore tanker. Ville Anton blive i Kolding? Eller ville han blive overført til Frøslev? Vi fik med mellemrum livstegn fra ham, og vi sendte ham ting, som han kunne have brug for. Men den 22. november, på et tidspunkt, hvor jeg tænkte på at prøve et nyt besøg hos Anton, fik vi pludselig at vide, at han var blevet overflyttet til Frøslev.

Frøslevlejren

»Hvad betød nu dette?« spurgte vi os selv igen og igen. Var det kun en almindelig omflytning, eller var det en station på vejen til koncentrationslejrene i Tyskland? Ingen kunne vide det, og vi kunne intet gøre. – Der var nogle, der prøvede på at gøre noget for deres interne-rede pårørende. Og en hotelvært i Kruså, der daglig havde tyske officerer fra Frøslev som gæster, skulle efter sigende være i stand til for gode ord og endnu bedre betaling at opnå, at fanger kunne blive i Frøslev og ikke blive sendt videre til Tyskland. Jeg kunne ikke lide en sådan fremgangsmåde. Og selv om min chef, amtslandinspektør J. L. Mosbech, meget anbefalede

mig at gøre et forsøg, kunne jeg ikke få mig selv til det. Jeg troede heller ikke, at Anton ville have syntes om det. Vi gik derimod, som hele tiden, bønnens vej, og det var der flere end os, der gjorde.

Men så skete der det, at pastor H. Magle den 1. dec. 1944 blev arresteret af Gestapo og ført til Frøslev. Samme dag kom der meddelelse om, at lektor Rosenkjær var død i koncentrationslejren i Schwesing. Der var også rygter om, at nogle af de nyankomne fanger i Frøslev var blevet tortureret. Og stemningen i byen var ikke strålende. – Midt i alt dette fik jeg så den idé, at jeg muligvis kunne skaffe mig adgang til Frøslevlejren. Magle var formand for menighedsrådet, og jeg var næstformand. Hans pludselige arrestation ville jeg kunne fremstille for tyskerne som værende så katastrofal, at jeg som næstformand nødvendigvis måtte have en samtale med Magle, der alene havde kendskab til forhold, som jeg nu måtte ordne. Menighedsrådets henvendelse til Udenrigsministeriet om at søge Magles frigivelse udvirket, havde jeg ingen tiltro til. Det, jeg sigtede efter, var at slå to fluer med ét smæk. Foruden Magle håbede jeg også at kunne få Anton at se.

Jeg fik arrangeret en måling i Tinglev d. 7. december. Tidligt om morgenen tog jeg af sted med toget, og jeg håbede at kunne være færdig med målingen ved middagstid. Min cykel tog jeg med. Det lykkedes mig at blive færdig kl. 12, og sognerådsformanden inviterede mig til middag. Han havde imidlertid indkvartering af en tysk »Stabsarzt«, som jeg kom til at spise sammen med – vi var kun os to. Det var en venlig herre, og vi havde en behagelig samtale. Jeg forstod på ham, at også militæret i Frøslevlejren hørte ind under det område, hvor han havde lægetilsyn. Jeg fik den tanke, at han måske på en eller anden måde kunne hjælpe mig eller give mig et godt råd. Men pludselig kom der en ordonnans

med en ordre fra hans foresatte, som bragte ham fuldstændig ud af fatning. Fra hans side kunne jeg ikke vente nogen som helst hjælp.

Efter middagen cyklede jeg så til Frøslev. Vejret var trist, og mit humør var langt nede. Jeg spurgte i Frøslev efter vejen ud til lejren, og jeg fik besked på en måde, som om de ville sige: »Hvad i alverden vil du dog derude?«

Men jeg kom derud, fik sat min cykel og nærmede mig porten. Bag portens tremmer kunne jeg se vagtposten røre sig. Han lukkede porten op og spurgte, hvad jeg ville. Jeg forklarede ham det, og han bad om lov til at se min tilladelse til at komme ind i lejren. Den havde jeg jo ikke, og her måtte ingen komme ind uden lejrens tilladelse, sagde han. Jeg forklarede ham mit ærinde og hævdede, at det var livsvigtigt, at jeg fik den ønskede samtale, og til sidst forlangte jeg ret energisk at blive ført til den vagthavende officer. Efter nogen diskussion gik vagtposten så med til det. Han førte mig hen til vagtlokalet, hvor der sad nogle lidt ældre officerer. En af dem spurgte mig om mit ærinde, og jeg forklarede ham roligt, hvor uhyre vigtigt det var, at jeg fik denne samtale med pastor Magle. Officeren sagde noget om, at dette var imod alle instrukser, men han kaldte alligevel på en soldat, der skulle føre mig ind til administrationsbarakken inde i lejren.

Her blev jeg ført ind til en dame, der selvfølgelig ikke kunne opfylde mit ønske. Hun bad mig om at vente i et sideværelse, indtil hendes chef kom. Og der sad jeg så i dette tomme værelse, hvor der kun stod et par stole. På væggene var der klæbet plakater, hvorpå der stod, at det var forbudt at træde i forbindelse med fangerne udenfor. – Jeg gik hen til vinduet. Enkelte fanger gik derude. De lod, som om de arbejdede, og nogle nærmede sig vinduet, hvor jeg stod. De troede måske, at jeg

var en nyankommen fange eller muligvis en, som de kunne få en besked med ud af lejren. – Men tiden gik, og der kom ingen chef. Jeg sad der i hvert fald i 1½ time og begyndte efterhånden at blive bange for, at det muligvis kunne blive værre for mig at komme ud af lejren, end det havde været at komme herind.

Omsider kom han dog. Det var en dansker uden uniform. Han undskyldte, at jeg havde måttet vente så længe og spurgte mig om mit ærinde. Da jeg havde forklaret ham det, sagde han, at det var ganske udelukket, at jeg kunne få lov til at besøge en fange, der ikke engang havde været der i en uge. Det var stik imod lejrens instruks. – Jeg gav dog ikke op. Og efter en længere diskussion, der iøvrigt blev ført i en rolig tone, sagde han, at han i dette tilfælde ikke kunne give mig den ønskede tilladelse; det måtte selve kommandanten gøre. Jeg bad ham så om at udvirke denne tilladelse hos kommandanten. Og så gik han.

Og jeg ventede igen – jeg ventede længe. Endelig kom han. Men nu var han blevet en helt anden. Han havde øjensynlig fået en værre omgang hos kommandanten, og den skulle nu videregives til mig. Han overfusede mig og skældte mig ud. Der var ingen mening i, at jeg her kom rendende og ville tale med en interneret, der lige var blevet indleveret. Og hvis man gav mig lov, ville alle komme løbende. Men jeg fik alligevel lov, dog kun til en fem minutters samtale.

Jeg blev nu vist over i en anden barak, hvor samtalen skulle foregå. Men man gav mig ingen vagtpost med, så jeg kunne have gået hele lejren rundt. Da jeg kom over til barakken, kom en officer løbende og råbte: »Hvor i alverden kommer De fra uden nogen som helst ledsagelse? Og hvem er De?« Jeg forklarede ham det. Men han råbte bare, om jeg troede, at enhver kunne løbe frit rundt i lejren.

Jeg blev nu vist ind i et venteværelse, mens Magle blev hentet. Han var på arbejde og måtte først findes. Men medens jeg ventede, blev pludselig fru kaptajn Bartholdy fra Munkemølle ført ind i værelset sammen med sin dreng. Hendes mand havde siddet i Frøslev som fange i nogen tid, og hun kom nu lige ud fra et besøg hos ham. »Hvad laver De dog her«, spurgte hun forundret. »Jeg skal besøge pastor Magle«, svarede jeg glad. »Nej, hvor dejligt«, sagde fru Bartholdy »så kan jeg få en frisk hilsen med hjem til fru Magle, hun er gået under jorden hjemme hos os i Munkemølle!«

Omsider havde man nu fundet Magle, og jeg blev ført ind i det værelse, hvor vor samtale skulle føres. Magle kom ind, fulgt af en vagtpost, der skulle overvære samtalen. Han var forbavset over at træffe mig der. Han så ikke ud til at have lidt overlast, var ret frisk, men følte sig noget ufri. Det gjorde vi jo begge; vi var her ikke alene. Magle havde gjort sig lidt pæn, inden han fulgte med over til mig; han så renvasket ud og håret var redt pænt.

Men hvad snakkede vi om? Han havde det godt, sagde han, noget andet vovede han vel ikke at sige. Jeg fortalte ham lidt om Tønder, om hvad der var sket, siden han var blevet hentet. Han fik også at vide, hvor hans kone opholdt sig, dog uden navne. Mit egentlige ærinde nævnte vi vist slet ikke. Jeg spurgte, om han havde set Anton og om, hvordan Anton havde det. Han havde flere gange truffet ham, sagde Magle, og Anton var i bedste velgående. Jeg bad nu Magle om at hilse Anton mange gange og sige ham, at vi havde det godt hjemme. – Men tiden løb hurtigt, og vi fik kun talt så lidt om alt det, vi så gerne ville have drøftet. Jeg måtte sige farvel, og lev vel, og jeg fik en hilsen med til menigheden i Tønder. Så blev jeg igen ført ind i venteværelset, hvor fru Bartholdy endnu sad. Jeg fik afleveret mit referat om

mødet med Magle til hende, og jeg bad hende hilse fru Magle. Men vi måtte endnu vente et stykke tid, inden vi kunne komme ud. De besøgende blev ikke ført enkeltvis ud af lejren, men i flok.

Omsider kom vagtposten, der skulle føre os ud. Det var nu blevet halvmørkt, og jeg havde begravet håbet om at få et glimt af Anton. Det var jeg ked af; det var jo egentlig det, jeg var kommet her for. Jeg så næsten ingen fanger, da vi gik. Jo, lidt fremme stod der dog et par mænd ved vejgrøften. Den ene stod nede i vejgrøften med en skovl. Den anden stod oppe på vejen og syntes at skulle føre tilsyn med ham i grøften. Og da vi kom nærmere, så jeg til min glæde, at det var Anton, der stod på vejen. Jeg fik hilst på ham og stillet ham et par spørgsmål. Han sagde, at han havde det godt, og han bad om at få sendt enkelte ting, han manglede. Men ellers blev det ikke til meget, for vagtposten kom straks og gjorde opmærksom på, at det var forbudt at tale med fangerne. Vi måtte hurtigt sige farvel. – Efter sin samtale med mig havde Magle hurtigt fået fat i Anton og sagt: »Din far er herinde, stil dig op ved vejen, når han føres ud«. Anton fik så en kammerat med til det vellykkede arrangement som arbejdsfanger.

Så åbnedes porten for os. Det var en vidunderlig følelse. Jeg var glad og taknemmelig over det, jeg havde opnået – mere havde jeg ikke kunnet vente. Men alligevel, Anton og Magle måtte jo blive i deres fangenskab, og hvad ville alt ende med. – Jeg cyklede ind til onkel Christian i Terkelsbøl og var hos ham, indtil jeg med det sidste tog kunne rejse hjem til Tønder. Her var jeg ventet med spænding. Mor og Inge var på banegården, og de fik et friskt referat. De var glade over det, jeg havde opnået. Hilsenen fra Magle til menigheden blev afleveret fra prædikestolen ved gudstjenesten den følgende søndag.

Den 9. december sendte vi en pakke til Anton, og d. 17. december et brev, som han modtog juleaften. Men ellers gik dagene hen i spænding om, hvad den nærmeste tid muligvis ville bringe. Juleglæden havde svært ved at bryde igennem, selv om et godt brev fra bager Thorvald Petersens gav udtryk for, at de ville tænke meget på os.

Neuengamme

Og det blev nytår. Ville 1945 blive det sidste krigsår? Vi håbede det meget. – Nogle dage hen i januar måned så vi det ad hemmelige kanaler ud, at der i Frøslevlejren forberedtes en transport af fanger til Tyskland. Jeg ringede et par gange derover for om muligt at få nærmere at vide. Men jeg blev hver gang afvist. Til sidst indrømmede en telefondame, at der forelå en liste. Jeg bad hende om at se efter, om Antons navn var på listen. Jeg mærkede, at hun hentede listen, og at hun så efter. Men hun svarede, at hun ikke måtte sige noget, hvad der for mig betød, at Anton skulle med.

Den 12. januar 1945 kom Anton så til Tyskland, sammen med sine kammerater fra seminariet og mange andre. Transporten foregik i tætpakkede kreaturvogne, og målet var koncentrationslejren Neuengamme. Ved ankomsten hertil blev der en del ballade, idet der manglede to af fangerne, der var hoppet af undervejs. Men de blev fanget nogle dage senere.

Anton og hans kammerater blev ikke længe i Neuengamme. De blev et par dage efter ankomsten overført til Hamborg, hvor Neuengamme havde et par mindre arbejdslejre. De kom først til Dessauer Ufer, hvor de blev indkvarteret i nødtørftigt til beboelse indrettede

gamle fabriksbygninger og lagerlokaler og nogen tid senere til Buhlenhuser Damm. Herfra blev de daglig ført ud til arbejde forskellige steder ved vejbygninger og udbedring af skader fra bombardementer m.m. Det var somme tider hårdt arbejde, forplejningen var elendig og pladsforholdene under al kritik. Alt var indrettet sådan, at det gav anledning til flest mulige stridigheder og til deraf følgende hårdhændet indgreb fra kapornes og vagtpersonalets side. Koncentrationslejrenes umenneskelige metoder blev også håndhævet her. Anton har kun talt lidt om behandlingen i enkeltheder, men på den anden side viste befolkningen somme tider tegn på medfølelse. Hvis det kunne ske ubemærket af vagtmandskabet kunne en fange godt få tilstukket et stykke brød eller lidt andet spiseligt fra en civilperson.

Vi skrev et par gange til Anton; men kun en enkelt gang fik vi et af de intetsigende postkort fra ham. – De første måneder i det nye år var fulde af spænding. At Tyskland ville tabe krigen, var nu åbenlyst for alle. Men hvad der ville ske forinden, var endnu skjult. – Midt i april måned begyndte rygterne om forhandlinger om mulig udlevering af danske og norske internerede, der blev ført mellem den svenske greve Bernadotte og de højeste tyske myndigheder. De internerede skulle efter forlydende føres til Sverige og blive der indtil krigens ophør. Der blev fortalt om hvide busser, der var kørt sydpå over grænsen ved Kruså for at hente internerede hjem. Da der også fortaltes, at nogle mindre hold var begyndt at komme sydfra, cyklede jeg d. 17. april til Padborg for at orientere mig. Der kom virkelig den dag en transport af jøder fra Theresienstadt og et mindre hold fanger fra Neuengamme. Blandt de sidste var to af Antons kammerater. De var sygemeldte og var derfor blandt de første, der blev sendt hjem. De fortalte, at danskerne i arbejdslejrene i

Hamborg nu var blevet overført til hovedlejren i Neuengamme, hvorfra hjemsendelsen skulle foregå; og de fortalte yderligere, at Anton havde det godt.

Jeg ringede både d. 18. og d. 19. april til Padborg for at høre, om de ventede fanger disse dage. Det gjorde man ikke. Men da jeg så ringede tidligt om morgenen d. 20. april, fik jeg den besked, at man i dagens løb ventede hvide busser med fanger. – Mor og jeg betænkte os ikke længe. Vi fik i en fart vore cykler frem og cyklede af sted til Kruså, spændte på, om Anton ville komme hjem, og om vi ville kunne få lejlighed til at hilse på ham. Vi var ikke de eneste, der var kommet for at hilse på deres kære. Der var en flok af forældre, søskende, kærestere og venner, der med spænding fulgte det, der foregik ved overgangsstedet. Intet ville vi lade passere uden at få det undersøgt, så godt vi kunne. Det var koldt, men det ænsede vi ikke meget. Hvide busser kørte med mellemrum sydpå, og grænsebommene åbnede sig for dem med en stram militærisk hilsen fra de tyske vagtposts side. På tysk side vajede flagene; det var Hitlers fødselsdag. I nogle barakker på en skråning i nærheden af overgangsstedet var der indkvarteret en del udenlandske internerede, der var kommet sydfra. Men dem måtte vi ikke kontakte. – Når der ikke skete noget ved overgangsstedet, opholdt vi os i et hotel, hvorfra vi kunne se grænseovergangen og et godt stykke op ad vejen til Flensborg. Der måtte ikke ske noget, som undgik vores opmærksomhed. For det meste var det militærkøretøjer, der kørte sydpå. Der kom f.eks. en stor bus med ganske unge officersaspiranter fra en officerskole i Norge. Der var nok brug for dem andre steder. – Vi var som en hel stor familie med de samme tanker og længsler og håb. Men der kom ingen hvide busser med vore kære.

Antons hjemkomst

Det blev aften den første dag, uden at der kom nogen. Vi var ikke meget for at tage hjem. Udsigten til, at Anton måske kunne komme igennem her, uden at vi fik hilst på ham, syntes vi ikke om. Vi ville blive natten over. Mor fik lov til at sove hos nogle bekendte i Padborg, og jeg ville holde vagt hele natten.

Det var en mærkelig nat; jeg glemmer den aldrig. Trafikken over grænsen var taget af i aftentimerne, og i nattens løb gik den helt i stå. Alt var stille bortset fra, at man af og til kunne høre en bil i det fjerne eller et hestekøretøj. Jeg gik lange ture ad Kollund til og nordpå. Men jeg måtte også være i nærheden, hvis der skulle ske noget. – Inde ved fjorden lå Flensborg by i den dybeste søvn, hvis da ikke tankerne i disse spændingens dage holdt mennesker vågne. Og så var det alligevel, som om jeg kunne høre et stille sus fra byen, måske kun et ganske stille åndedræt eller suk fra den sovende by. – Og lidt længere vestpå lå Frøslevlejren. Det var, som om jeg anede et lysskær mod himlen fra den sovende lejr. Eller var det længsler og tanker og håb om snarlig frihed, der banede sig vej ud i æteren. Mange sære tanker gik gennem mig i denne lange aprilnat.

Men omsider blev det morgen. Der kom et enkelt køretøj, en bil eller en militærlastbil, og derefter en kø af vogne. Og jeg måtte holde mig i nærheden. Men sydfra kom der kun lidt. – Mor kom; hun havde ikke sovet ret godt. Vi fik lidt morgenmad, og fortsatte med at vente og iagttage. Op ad formiddagen kom der et par seminaries elever fra Tønder, deriblandt Inge la Cour. Vi blev en større skare end dagen før. – Nu var det blevet den 21. april. Formiddagen gik, uden at der skete noget videre. Hvide busser kom der i hvert fald ingen af. Vi

kunne også regne ud, at hvis de startede fra Neuen-
gamme i morgentimerne, kunne de næppe være ved
grænsen før henimod aften. Og det slog til. – Midt på ef-
termiddagen kom der virkelig en af de hvide busser,
fuldt belæsset med fanger. Vi styrtede til og råbte nav-
nene på dem, vi ventede, ind i bussen. Der var dog in-
gen, der gav sig til kende. Men vinduerne kom op, og
der blev vekslet mange håndtryk og sagt mangt et »vel-
kommen hjem!« Opholdet ved grænsen var kun kort,
snart rullede bussen videre. Og vi ventede med spæn-
ding på den næste. – Sent på eftermiddagen kom der så
flere busser. Vi stormede hver gang til, og det samme
gentog sig som ved den første bus. Nogle havde held til
at hilse på deres pårørende. Men Anton havde vi ikke
fundet frem til endnu.

Mor syntes ikke, at hun kunne blive længere, og hun
cyklede derfor hjem. Inge og jeg blev tilbage og håbede
på, at vi i løbet af aftenen måtte få held til at hilse på An-
ton. Busserne begyndte nu at komme med kortere mel-
lemrum. Der var mange nordmænd iblandt. Særlig en
bus med overvejende norske studenter gjorde indtryk
på os. Det var stolte og oprejste unge mennesker.

Omsider kom bussen med Anton. Vi råbte hans
navn, og nogle råbte tilbage: »Ja, her er han«. Men han
sov, og de måtte først have ham vækket. Og da han så
mærkede, at nu var han hjemme i Danmark, og så,
hvem det var der ville hilse på ham, blev han levende.
Det havde han ikke ventet, at han her både skulle se
Inge og mig. Han så vel ikke ret godt ud, håret var klip-
pet kort, og kinderne var noget indfaldne. Men han var
levende nok. – Men opholdet var alt for kort. Vognen
satte sig i bevægelse igen, og vi vinkede, så længe vi
kunne se den. Men nu var vi alligevel glade, og selv om
det var blevet nat, cyklede vi lykkelige hjem med An-
tons hilsener til mor.

Mange af de hvide busser drejede efter grænseoverskridelsen mod Frøslevlejren, hvor fangerne blev indkvarteret, og Anton var blandt dem, der blev aflæst i Frøslev. Rammerne var her lige ved at blive sprængt. Men den 28. april blev mange af de sydfra hjemførte fanger, herunder Anton, overført til Sverige. Her havde de det godt. De fik nyt tøj og god mad og kom lidt efter lidt til kræfter igen.

Hjemme hos os i Danmark fejredes så den nye frihed omkring d. 4. og 5. maj 1945, dage, som vi aldrig kan glemme. Pastor Magle kom hjem lørdag d. 5. maj. Han prædikede ved takkegudstjenesten den næste dag, søndag d. 6. maj. Kirken var fyldt, og menigheden rejste sig spontant, da han dybt bevæget trådte ud af sakristiet. Efter gudstjenesten mødte vi ham foran kirken og bød ham velkommen hjem. Da mor hilste ham velkommen, løb tårerne ned ad hendes kinder. Anton var jo ikke kommet hjem endnu.

Men d. 17. maj 1945 kom Anton hjem fra Sverige. Det, der så så truende ud, havde Gud vendt til det gode. Vi var taknemmelige og glade.

Anton kom til kræfter igen og fortsatte og gennemførte sin afbrudte læsning ved Statsseminariet i Tønder.

Indre Mission og besættelsens virkelighed

I Indre Missions samfund i Tønder skulle vi i 1944 have en ny indremissionær og henvendte os desangående til Indre Missions bestyrelse. Vi fik gennem bestyrelsens sekretær, pastor Filip Beck, at vide, at bestyrelsen ville sætte pris på, om et par af rådets medlemmer ville give

møde ved bestyrelsens forårsmøde i Åbenrå den 20. april 1944 til forhandling om eventuel ansættelse af en erfaren ældre missionær i Tønder. Og vi blev enige om, at jeg sammen med ungdomssekretær Hansen skulle tage til Åbenrå og tale med bestyrelsen.

Vi måtte tage tidligt af sted, der gik kun få tog. Da vi i Tinglev kom over i det nordgående tog, viste det sig, at alle siddepladser var optaget, og at vi måtte stå i sidegangen. Toget var fyldt af arbejdere, der arbejdede for værnemagten. Det var ikke bare tyskere sydfra, men mest i landsdelen hjemmehørende arbejdere, der var gået i besættelsesmagtens tjeneste og nu var på vej nordpå til deres daglige arbejdspladser. De tjente åbenlyst mange penge, deres højrøstede tale var brovtende og udæskende, Danmarks stilling som et af fremmed militærmagt besat land syntes ikke at trykke dem, de havde det godt, de så en lys fremtid i møde.

Det gjorde godt at forlade toget i Rødekro og komme ud i den friske luft. Oplevelsen i toget havde efterladt et nedslående og beskæmmende indtryk i mit indre, der voksede, jo nærmere vi kom til Åbenrå. Vi kom i god tid til mødet, der var offentligt og velbesøgt, og vi talte med adskillige mødedeltagere, bl.a. også om, hvad vi havde oplevet undervejs. Mødets leder var Indre Missions formand Chr. Bartholdy.

Mødets første taler var sognepræst Poul Sørensen, Vejle, mangeårigt medlem af Indre Missions bestyrelse. Han holdt foredrag over emnet: »Vor daglige gerning i Guds ords lys«. Bagefter var der forhandling over emnet.

Pastor Poul Sørensen talte ud fra en række af den hellige skrifs ord om arbejdet og dets velsignelse. Hvad vi får om søndagen i kirken, skal vi bruge hjemme i vor daglige gerning alle de andre dage i ugen, så også vort arbejde bliver en gudstjeneste og bliver til velsignelse.

Man skal være ven med sit arbejde. Bibelen ser arbejdet som en velsignelse og en gave fra Gud, men også som et kald og en tjeneste for Gud og fra Gud. Guds ord værdsætter arbejdet meget højt, ikke blot i dets værdi i sig selv, men også for dets virkninger.

Derefter tog pastor Bartholdy ordet. Han sagde, at der er en stor forskel på den gerning, hver enkelt har fået. Det er ikke nok uden videre at sige: Vær glad for dit arbejde. Vilkårene er ikke ens for alle eller lige lette. Heri gemmer sig store sociale og økonomiske problemer. Vor kulturs udvikling har gjort det svært for mennesker.

Derefter havde endnu biskop Noack, Haderslev, og enkelte andre ordet.

Jeg kunne efterhånden – med morgenens oplevelser som baggrund – ikke tie til dette, der var blevet sagt, så godt og så rigtigt det end var. For det lød jo i pastor Sørensens indlæg alt sammen, som om vi levede i et lykkeligt land, hvor enhver kunne gå fredeligt til sit arbejde, medens virkeligheden var den, at vi levede i en rædselsfuld krig, hvor ikke alene de dansksindede sydslesvigere måtte gå aktivt med i krigsarbejde, men hvor også danske statsborgere frivilligt gik i arbejde for den besættende magt.

Jeg vidste, at det var farligt at sige dette i en offentlig forsamling og udtrykte mig derfor ret reserveret. Men Bartholdy blev urolig under min tale, han overgav ledelsen af mødet til generalsekretær J. Sørensen og ventede utålmodigt på, at jeg skulle slutte mit indlæg.

Pastor Bartholdy sagde derpå bl.a.: »Gud lægger noget på os som en ildprøve, noget der er forfærdeligt for mennesker. Men igennem dette kan Gud føre dem, så de vokser i troen og ikke kommer ringere hjem end de drog ud«.

Kristeligt Dagblad kommenterede mødet således:

»Det blev nævnt, at der gives adskillige områder, hvor kristne kategorier slet ikke kan komme i anvendelse, bestillinger, hvor man konstant overtræder budene. Dette spørgsmål blev også berørt under mødet, blandt andre af Andresen, Tønder, der omtalte soldaternes job. Han henviste her til de pligtopfyldende danske sydslesvigske soldaters erfaringer, at Gud midt i det rædselsfulde kan skænke fred i hjertet. Men muligvis findes og gives der også bestillinger, hvor man hverken er i kald eller stand, men hvor man har forspildt enhver mulighed for at være Gud velbehagelig«.

Mindretallets kirkeordning før og efter 1945

En dag i sommeren 1946 modtog jeg et brev fra biskop Scharling i Ribe med følgende indhold:

»Menighedskonventet af 1891 er en forsamling af præster og lægfolk, mænd og kvinder fra de forskellige lejre; det blev stiftet for at bringe mere forståelse mellem de kirkelige retninger og drøfte spørgsmål af betydning i tiden, og det har siden holdt et årligt to-dages møde om efteråret. Det næste møde skal være 9. og 10. oktober d.å. i København, og der ville vi gerne have aktuelle spørgsmål fra Sønderjylland belyst og forhandlet. Vi har altid to indledere til hvert emne; ved dette emne har pastor Jordt Jørgensen lovet at være den ene, og vil ville spørge Dem, om De ikke ville være den anden. Det skulle være en lægmand, og pastor Magle har henvist mig til Dem...«

Jeg var meget betænkelig ved denne opfordring, men svarede alligevel efter moden overvejelse ja.

Det lå i sagens natur, at pastor Jordt Jørgensen i Roskilde skulle tale om de kirkelige forhold i Sydslesvig, og jeg om de tilsvarende i Nordslesvig. Mit foredrag lød således:

»I dag står *Sydslesvig* i brændpunktet. Det danske folk følger med største interesse det, der sker dernede. Vore ansvarlige kredse står over for tungtvejende afgørelser med hensyn til Sydslesvigs fremtid.

Under alt dette er *Nordslesvig* trådt i baggrunden. Er vi da færdige her? Kan vi afblæse kampen?

Der er allerede nogle, der har hævdet, at vor nationalitetskamp nu ligger syd for vor nuværende grænse. Det gør den også, men vi gør klogt i at regne med, at den endnu i lang tid også vil ligge i Nordslesvig. Grænsen mellem dansk og tysk i Sønderjylland har altid været og vil blive ved med at være i bevægelse. Den er vel nærmest en kamplinie. Men kampen står både nord og syd for Skelbækken. Det ville være en skæbnesvanger fejl, under indtrykket af Tysklands nederlag og det, der i dag sker i Sydslesvig, at forsømme arbejdet i Nordslesvig.

Men er det tyske mindretal da ikke så svækket, at det ikke mere kan rejse sig? – Statistikken viser jævn dansk fremgang siden 1920 på alle områder, men talmæssigt har det tyske mindretal omtrent holdt stillingen, og det er forbavsende lidt, vi i årene 1920-45 har vundet over for selve mindretallet.

Det tyske mindretal må for tiden siges at være delt i to omtrent lige store dele, hvoraf den ene er villig til at samarbejde med danskerne, medens den anden del, der nærmest grupperer sig om alle de mange internerede, er fjendtlig indstillet over for alt dansk. Dette betyder dog ikke, at der hos mindretallet kan ventes en splittelse på dette punkt. Tværtimod står vi i Nordslesvig stadig væk over for en kompakt tyskhed, der nok var lammet

efter kapitulationen og er svækket gennem de sidste års begivenheder, men en tyskhed, som vel til trods for den før nævnte deling må anses for at stå fastere tømret sammen og er mere bevidst tysk end nogensinde tilforn, ikke mindst som følge af det ydre tryk, den har været og stadig er udsat for.

Er der da ingen, der nu efter Tysklands totale nederlag er gået over til danskerne? Jeg kender ingen, i hvert fald ingen, der er noget ved. Selvfølgelig er der i Nordslesvig mange overgange mellem dansk og tysk, og herfra har danskheden vel nok fået en del tilgang, men det faste, bevidst tyske element er endnu intakt, og dette må vi regne med, også i fremtiden.

Det tyske mindretal har måttet bøde hårdt under udrensningen efter kapitulationen. Mange lod sig henrive til handlinger, som ingen stat kan finde sig i. Selv om vi som danske prøver på at forstå den samvittighedskonflikt, som mange hjemmetyskere var stedt i – med tilhørsforholdet til den danske stat og de deraf følgende krav på den ene side og det folkelige tilhørsforhold til den fjendtlige besættelsesmagt på den anden side, – kan deres handlinger ikke undskyldes, og retten må gå sin gang. Men der er ingen, der føler glæde ved dette – tværtimod vækker interneringsspørgsmålet med sine følger også bekymringer hos mange danske. – Det er jo ofte vore naboer og kan hænde endda vore slægtninge, det er gået ud over, hæderlige mennesker, som vi agtede, men som under konflikten mellem folk og stat fulgte deres hjertes røst og glemte pligten og loyaliteten over for herbergsstaten.

Kapitulationen medførte nødvendigheden af en revision af hele mindretallets stilling. Danmark gav i 1920 det tyske mindretal en mindretalsordning, der var forbilledlig, baseret som den var på respekten for menneskerettighederne. Den blev gennemført redeligt og

loyalt. Vi troede, at her var vejen frem til fredelige og tillidsfulde forhold i grænselandet. Men vi blev skuffet.

På folkeskolens område er der nu truffet en ny ordning, hvorefter de af den danske stat indrettede tyske kommuneskoler nedlægges og mindretallet henvises til oprettelse af privatskoler, hvis det ikke foretrækkes at sende børnene i den danske skole.

Men hvad med kirken? Bør der også på det kirkelige område træffes en ny ordning, der tager hensyn til de ændrede forhold? Og hvorledes bør så denne nye ordning være? Disse spørgsmål er af stor vigtighed og optager manges sind.

Da den danske kirke ved genforeningen i 1920 rykkede ind i Nordslesvig, kom den til os – som naturligt var – ikke alene med dansk sprog, men også i dansk dragt. Også før genforeningen i 1920 havde sproget været dansk i de fleste af Nordslesvigs kirker. Men det var blevet båret frem af tysk uddannede og for de flestes vedkommende også tysksindede præster. Ikke få af dem var landets egne børn og derfor fortrolige med den nordslesvigske befolkning og med dansk kirkeliv. Mange gjorde et godt kirkeligt arbejde. Men stort set lød der i kirkerne tysk prædiken på det danske sprog. – Nu kom ved genforeningen den danske kirke, der allerede under fremmedherredømmet havde givet os så mange impulser, til os med sit rige kirkeliv. Den kom til os med prædiken og salmesang på hjertesproget, og den har været med til at øve et genforeningsarbejde af rang. Dansk kirkeliv har nu fået sin ret i Nordslesvig, og kun få danske vil formentlig føle sig som fremmede i en sønderjydske kirke, hvor der holdes dansk gudstjeneste.

Men hvad så med tyskerne? Danmark havde indtil 1920 ikke haft noget tysk mindretal inden for sine grænser. – Må jeg her lige indskyde, at det tyske mindretal

stort set hverken adskiller sig fra det danske folk med hensyn til afstamning eller religion og kun for en lille dels vedkommede med hensyn til sprog. Det er kun det nationale sindelag, der er forskelligt. – Men ikke alene blev ved genforeningen i 1920 de i det øvrige land gældende kirkelige frihedslove udvidet til også at gælde for Nordslesvig og dermed også for det tyske mindretal, men derudover gav Danmark mindretallet en folkekirkelig tysksproget betjening, det, vi nu kalder en særret. Der ansattes i hver af de 4 købstæder to sognepræster, en for den danske menighed og en for den tyske. Gudstjenesterne deltes efter vedtagne regulativer imellem de to grupper. På grundlag af indhentede oplysninger bestemte kirkeministeriet endvidere, i hvilke sogne der skulle afholdes folkekirkelige tyske gudstjenester (deres antal varierede fra 6 til 15 årligt). For de øvrige sognes vedkommende beskikkedes præster til at betjene dem, som måtte ønske det, på tysk sprog. – Denne hele ordning kunne gennemføres, fordi et ret stort antal af de tysk uddannede præster var blevet genvalgt efter genforeningen. Ordningen kunne dog ikke blive af længere varighed, eftersom disse præster efterhånden faldt for aldersgrænsen eller søgte afsked.

Sådan så den ordning ud, som Danmark gav det tyske mindretal på det kirkelige område. Den gav mindretallet mulighed for at leve sit kirkelige liv inden for den danske folkekirkes rammer.

Hvordan virkede så denne ordning i praksis? Udviklingen her fulgte i mangt og meget den almindelige udvikling i Nordslesvig efter genforeningen. Denne kendetegnedes ved en stærkere og mere og mere følelig adskillelse mellem den danske og den tyske befolkningsdel. Inden for folkekirken gjorde sig jo i det ydre et vist fællesskab gældende i det traditionelle sognefællesskab. Mindretallets stræben gik dog mere og mere ud på at

skille sig ud og samle sig på eget grundlag. Efter at man fra tysk side flere gange forgæves havde prøvet på at få gennemført en ændring af betjeningen af det tyske mindretal, dannedes allerede i året 1923 en tysk frimenighed uden for folkekirken. Den kaldte sig »Nordschleswigsche Gemeinde«, og den blev tilsluttet den slesvigholstenske »Landeskirche«. Fra den første begyndelse med ansættelse af tyske frimenighedspræster i Tinglev og Løgumkloster er arbejdet efterhånden blevet udvidet og omfattede i 1945 en hel række sogne. – Selv om der endnu er mange tysksindede nordslesvigere, der holder fast ved deres sognekirkemenighed, har der været en tydelig og mere og mere fremtrædende bevægelse bort fra den folkekirkelige tyske betjening, såvel med gudstjenester som med kirkelige handlinger, og over i den tyske frimenighed. Den tiltagende adskillelse mellem den danske og den tysksindede befolkningsdel fremmedes yderligere under besættelsen. Også på det kirkelige område.

Sådan lå forholdene ved kapitulationen. Og hvad nu? Der er ført et stærkt krav frem om ophævelse af al særlovgivning for mindretallet. Med hensyn til skolen er dette, som nævnt, allerede gennemført, idet de tysksprogede kommuneskoler er ophævet og mindretallet blevet henvist til oprettelse af privatskoler. Men hvad med kirken?

De sønderjyske menighedsråd har med stor majoritet i et memorandum, der er tilsendt regering og folketing, udtalt sig for ophævelse af særlovgivning også med hensyn til kirken og foreslået, at mindretallet henvises til – for så vidt man måtte ønske det – at danne frimenigheder inden for rammerne af den danske frimenighedslovgivning. Efter pressemeddelelser at dømme har kirkeministeren bebudet en ændring af mindretallets kirkelige betjening i denne retning.

Mod dette forslag har der hævet sig advarende røster. Man har advaret imod at bryde det traditionelle sognefællesskab mellem danske og tyske, hvorved man kun ville fremme en yderligere isolation af mindretallet. Og man hævdede, at en gennemførelse af dette forslag ville betyde et tilbageskridt i forhold til ordningen af 1920. Denne sidste indvendingens rigtighed skal ikke benægtes. Det er et tilbageskridt i forhold til det, som Danmark i 1920 frivilligt gav håb om, at det ville gavne og fremme et fredeligt samliv hos befolkningen i grænselandet.

Men kravet om ophævelse af al kirkelig særlovgivning for de sønderjydske landsdele, og dermed slettelse af Kongeå-grænsen også på det folkekirkelige område, kan under de nuværende forhold vanskeligt afvises. Særordningen har haft sin berettigelse i overgangstiden fra 1920-1945. Men på grund af den førnævnte udvikling inden for det tyske mindretals kirkelige liv – nemlig bort fra den folkekirkelige betjening og over i frimenigheden – og på grund af, at behovet for det tyske sprog er mindre nu end det var i 1920, må kravet om afskaffelse af den folkekirkelige særordning siges at være berettiget. Nu må det tidspunkt være kommet, hvor også her kun almindelige danske love skal gælde i Nordslesvig. Dette så meget mere, som den hidtidige ordning ved sin alt for store rummelighed – der behøvede slet ikke at foreligge noget sprogligt behov for oprettelse af tysksproglig betjening – fremmede splittelsetendenser inden for kirken. Det traditionelle sognefællesskab er allerede ødelagt indefra.

Vi er mange, der beklager denne udvikling. Også for mange tyske nordslesvigere vil det være smerteligt at skulle bryde med folkekirken. For dem står frimenigheden ligesom halvt udenfor. Når det alligevel lykkedes at drage en stor del af dem over i den tyske frimenighed

i årene 1923-45, må det måske tilskrives den omstændighed, at den tyske frimenighed hører ind under den slesvig-holstenske »Landeskirche« (folkekirke).

Men ophæves særrettighederne, må de tysksindede nordslesvigere altså vælge. Foretrækker de fremfor den danske folkekirke, hvor de fleste efter sprog og afstamning og tro hører hjemme, en kirkelig orden, der mere imødekommer deres nationale sindelag, så må de søge den i overensstemmelse med den almindelige danske kirkelige frihedslovgivning, enten i frimenighed eller i valgmenighed. De må have den samme frihed til at vælge, som alle andre statsborgere. Men der er inden for den kirkelige frihedslovgivnings rammer virkelig mulighed for udfoldelse af et tysk kirkeliv, der svarer til mindretallets åndelige og nationale tarv...

Det førnævnte memorandum fra de sønderjyske menighedsråd foreslog fastsat visse regler for skærpet kontrol med og godkendelse af tyske frimenigheder. Rent bortset fra, at der for mindretallet lige så lidt bør etableres undtagelsesbestemmelser som særlovgivning, vil en effektiv kontrol næppe være gennemførlig. Den ydre ramme kan kontrolleres, men det egentlige, det indre, ikke. Det må dog være en forudsætning, at de præster, der skal virke ved de tyske frimenigheder, godkendes af de danske kirkelige myndigheder.

Vil tyskerne nu selv kunne gennemføre en sådan ordening? Der må i købstæderne og et par af flækkerne, hvor der findes et lag i befolkningen, der efter mit kendskab til forholdene ikke kan være tjent med og ikke med udbytte kan følge en dansk prædiken, være mulighed for oprettelse af tyske frimenigheder. Det må dog forudsættes, at der sikres mindretallet en lempelig adgang til brugen af sognekirkerne, hvor dette måtte ønskes.

Der har i pressen været nævnt et forlydende, hvorefter kirkeministeren agtede at lade 2 tyske præster (i Haderslev og Åbenrå), der under besættelsen har udvist en fuldtud loyal optræden, fortsætte med at holde gudstjenester på tysk i deres respektive menigheder, så længe deres embedstid varer. Kan en ny ordning ikke straks gennemføres over hele linien, foretrækker jeg dog en overgangstid for alle 4 købstæder, hvor der faktisk foreligger et behov.

Men slås der nu ikke alt for meget i stykker ved en sådan ny ordning? Sådan spørger mange. Jeg er også blevet spurgt, hvorfor jeg, der både forstår det danske og det tyske sprog, så godt som aldrig går til tysk gudstjeneste. Dertil svarer jeg, at jeg hører til den danske menighed; der er min plads, der har jeg min gerning i søndagsskole og andet, og der hører jeg hjemme.

Men burde vi i den kristne kirke ikke være meget mere optaget af det, der binder sammen, end af det, der skiller? Var det alligevel ikke bedre, som det var i gamle dage, hvor vi kunne være sammen? Jeg tror, at vi danske må have vor plads i den danske menighed. Den har krav på os, der ligger vore opgaver, den har brug for vor tjeneste.

Men – og nu kommer jeg til den anden side – alt dette ikke for at bygge mure og skille os ud, for at isolere os og skabe kløfter mellem os og de andre. Vi må være dybt forankrede i den danske kirke med dens rige kirkelige liv og her have vor faste plads som danske og kristne mennesker, for at vi blandt andet også kan have råd til at række hånd til vor broder i den anden menighed.

Under den gamle ordning med det ydre traditionelle sognefællesskab har kløften mellem de nationale lejre vokset sig større og større. Jeg tror, at en ny ordning, hvor begge parter hver for sig i fuld frihed ordner

deres kirkelige liv, i det lange løb vil hjælpe med til at bygge bro. Og jo dybere vi er forankrede i vort eget, desto bedre har vi råd til at række en broderhånd ud til de andre.

Det er det, mange af grænselandets børn drømmer om midt i den ofte bitre, men til andre tider da også berigende strid i grænsekampen, at der må komme en tid, hvor vi over alt det, der skiller, må kunne lære at forstå også modparten og leve i fordragelighed sammen med ham. Grænseboen ønsker ikke – til trods for at han vel med rette har ry for at være stejl – at der rejses mure og uddybes kløfter mellem de nationale lejre. Han ønsker snarere at missionere og at bygge bro. Dette opnås ikke ved propaganda eller store ord eller ved at berømme vort egets fortræffelighed og overlegenhed. Jeg tror snarere, at det nås ved, at vi stille og rodeligt og sandt lever vort liv som danske kristne mennesker. Hertil vil der i høj grad være brug for den danske kirkes tjeneste og herunder for dygtige præster, der i grænselandet vil øve en uselvsk indsats«.

Så vidt foredraget. Det var ingen stor, men en meget interesseret forsamling – hvoriblandt 3 biskopper – jeg talte til, og jeg måtte besvare adskillige spørgsmål. Når jeg nu 35 år efter læser dette, er der meget, som jeg kunne ønske at have fået sagt anderledes, især bedre. Og min hovedtanke, som også var den sønderjyske menighedsrådsforenings tanke, at al kirkelig særlovgivning for mindretallet burde ophæves og dette henvises til at danne frimenigheder inden for rammerne af den danske frimenighedslovgivning, blev jo ikke fulgt. De 4 købstæder beholdt deres dansk ansatte tyske sognepræster.

At dette også fandt genklang på tysk side, synes det følgende at kunne illustrere: Sidst i 1946 inviterede den sønderjyske menighedsrådsforening til et møde, hvortil

foruden andre kirkeligt interesserede personer også var indbudt de tyske præster Prah! i Haderslev og Beuck i Åbenrå. Jeg skal i det følgende gengive nogle af mine notater fra dette møde.

Pastor Prah!: Vi tyskere elsker vort land, men vi kan også elske det land, som vi lever i. Blot dette ene: Send os ikke ud i frimenigheder eller valgmenigheder. Vi må hævde, at det folkekirkelige system er bedst. Vi har kunnet tale frit, ingen har lagt os noget i vejen.

Pastor Beuck: Tak for det sindelag, vi har mødt. Folk er konservative, de vil blive i folkekirken, og vi har her haft de bedste vilkår.

Pastor Magle: Enhver dansk statsborger har ret til at få evangeliet forkyndt på hjertesproget. Den ret vil vi ikke have krænket. For så vidt der er behov for denne forkyndelse, skal alle have den ret. Den frieste og lykkeligste vej ville være en frimenigheds- eller valgmenighedsordning, men dette ønsker de tyske præster jo ikke.

Flygtningeomsorg

Til efterkrigsårenes problemer hørte flygtningeomsorgen. Mange steder i landet var krigsflygtningene anbragt under meget fortvivlede forhold. De blev til at begynde med samlet i mindre opsamlingssteder og blev efterhånden overført til større flygtningelejre, hvor deres behov bedre kunne efterkommes.

I Tønder blev de tyske flygtninge anbragt ca. 2 km nord for byen i nogle af de før til Zeppelinhallerne fra 1. verdenskrig hørende ret store bygninger. Der blev lavet kraftige hegn omkring bygningskomplekset, og der stod en vagtpost ved indgangen fra Ribe Landevej.

Ingen måtte komme derind uden tilladelse. Flygtningene var placeret i både mindre og i nogle ret store bygninger. Mange syntes at have været ret velsituerede, de var pæne i tøjet og opførte sig pænt. Jeg tror, at mange af dem var fra Østprøjsen, men her og nu var de alle fattige og hjemløse.

I Tønder, som andre steder, dannedes en kirkelig hjælpetjeneste for flygtningene. Det var vel nok flest medlemmer af det tyske mindretal, der trådte hjælpende til, men der var også dansksindede iblandt, og selve ledelsen af tjenesten var dansk.

Det var seminarieforsøger Bredsdorff, der henvendte sig til mig og bad mig om at påtage mig en tjeneste i det kirkelige omsorgsarbejde for flygtningene. Trods betænkkeligheder og megen travlhed sagde jeg ja. Hvordan jeg ville klare det, måtte jeg selv om. Og med hensyn til tidspunkterne for mine timer i lejren måtte jeg træffe aftale med lejrledelsen. Jeg måtte dog først have lov hos lejrledelsen her i byen til at komme ind i lejren. Den fik jeg. Og så var det bare med at komme i gang.

Det var med stor spænding, jeg begyndte. Jeg besluttede mig til at begynde med at holde bibeltime over trosbekendelsen. Jeg forberedte mig så godt, jeg kunne, og gik de ca. 2½ km derud. Jeg viste mit kort til vagtposten, han lod mig komme ind, klokken viste det aftalte tidspunkt. Jeg var lige så nervøs, som når jeg før skulle melde mig hos en højere officer. Og her indenfor stod så en ung venlig dame og tog imod mig, og vi gik snakkende hen til den barak, hvor flygtningene havde fået anvist et rum, hvor de måtte holde deres møder.

Her mødte jeg så den flok tyske krigsflygtninge, der ville høre på mig. Der var mest ældre mænd og ældre koner og en lille flok unge piger. De yngre mænd var jo

ikke her, de gjorde måske krigstjeneste et eller andet sted eller lå i en fællesgrav.

Vi skulle først synge en sang af den lille sangbog, som de havde, og så forsøgte jeg efter bedste evne at give dem et enfoldigt vidnesbyrd om, hvad troen på Gud, på Jesus Kristus og på Helligånden havde betydet for mig i mit liv, og det ville jeg godt give videre.

Jeg talte til dem, og sådan lærte vi hinanden at kende. Og vi blev venner, indtil de flyttede herfra. – Lang tid efter fik jeg et brev, dateret Gedhus, d. 6.3.47.

Meget ærede hr. Andresen! Fra den fremmede lejr sender vi Dem hjertelige hilsener og siger Dem igen tak, fordi De efter alt, hvad vort folk har gjort Dem, dog har vist kærlighed til os flygtninge og igen og igen har besøgt os og talt til os. Her har vi det meget svære end i Tønder; vi må nok lære at lide mere endnu. Forhåbentlig er dette den sidste station før vor hjemrejse. Hjemme vil vi heller ikke glemme Dem. Guds rige velsignelse være med Dem, hr. Andresen, og alle Deres kære. På familien Stoll – Bøttigers vegne. – Den gamle fru Stoll.

Og et år derefter kom der d. 19.4.48 et brev fra Grove: Meget ærede kære hr. Andresen! Fra lejrlødsen har vi fået meddelelse om, at vi tre skal tilsluttes den civile flygtningetransport, som den 21. april afgår til Tyskland fra Kolding. Derfor ønsker vi, kære hr. Andresen, ved vor afsked fra Danmark at sende Dem en hilsen og af hjertet takke Dem, fordi De kom til os, da vi i prøvelsernes tid levede i fangenskab og lidelse, og fordi De troligt kom og hjalp os med at opretholde bibeltimerne. For mig er dette lejrliv blevet en velsignet tid, som jeg ikke har oplevet før, og sådan er det vel gået for os alle, som trods afstanden føler os hjerteligt forbundne.

Vi sender Dem, meget ærede og kære hr. Andresen, mange hilsener. – W. Stoll og hustru og datter.

Siden har jeg ikke hørt fra dem, men jeg tænker ofte på dem.

Pastor Magle og Sydslesvig-sagen

Efter takkegudstjenesten i Tønder kirke d. 6. maj 1945 fulgte en travl tid for pastor Magle og for alle os andre. Midt i glæden kom den hårde virkelighed med sine krav, og her skulle vi stå vor prøve.

Allerede d. 9. maj holdt menighedsrådets danske gruppe om eftermiddagen møde i den danske præstegård. Blandt de emner, der skulle forhandles, var spørgsmålet om kirketjenerens afskedigelse og om politimæssig undersøgelse af kirkegårdsgartnerens forhold under besættelsen. Samtidig med, at vi forhandlede i den danske præstegård, Kirkepladsen nr. 3, blev den tyske præst, pastor Rühmann, afhentet af modstandsbevægelsen i den tyske præstegård, Kirkepladsen nr. 5. Dette sidste gjorde mig inderlig ondt. Pastor Rühmann var et fint og elskeligt menneske, der ikke gjorde noget menneske fortræd. Han blev da også frikendt ved en senere retsforfølgning og fortsatte som sognepræst for den tyske menighed i Tønder.

Ved menighedsrådsvalget i 1945 valgtes 8 danske og 4 tyske medlemmer. Samarbejdet i menighedsrådet blev nu godt og har været det siden. Jeg blev nu også valgt til bestyrelsesmedlem i den sønderjyske menighedsrådsforening og til medlem af provstiudvalget og har her fået indblik i alle menighedsrådets funktioner. Men min egentlige læremester i kirkelige forhold var dog pastor Magle, som jeg i de mange år havde et intimt samar-

bejde med. Og venskabet holdt trods ret hårde belastninger.

Efter besættelsens ophør i 1945 var der stærke kræfter i Danmark, der arbejdede på Sydslesvigs tilbagevenden til Danmark, hvad England var imod. Man søgte en dansk person med kendskab til både dansk-sydslesvigske og engelske forhold, som i London kunne bearbejde den engelske stemning til fordel for Sydslesvigs tilbagevenden til Danmark. Sådan forlød rygterne.

En dag i 1948 holdt Tønder menighedsråd som sædvanligt møde i byrådssalen med pastor Magle som formand. Der var ikke de store ting på dagsordenen, og Magle sluttede mødet, som han plejede. Da vi rejste os, sagde han let henkastet, at dette nu foreløbig blev sidste gang, han kunne være med til menighedsrådsmøde, idet han havde fået orlov i et års tid, og at han i den kommende uge rejste til London. Jeg gav nok udtryk for det, vi alle tænkte, da det busede ud af mig: »Og det har De slet ikke snakket med os om?« Nej, sagde han, det havde han jo ikke, han var ansat af kirkeministeriet, og det var dette, der havde bevilget ham orlov. – Så gik jeg slukøret hjem. Den næste søndag tog han afsked med kirkegængerne og rejste et par dage senere til London. Det kunne mange herhjemme ikke forstå, og også jeg sagde ved afskeden: »Det burde De aldrig have gjort!«

Pastor Magle havde sørget for vikarer. Pastor Rasmussen i Ubjerg og pastor Helms fra Mjolden skulle dele de danske gudstjenester. Men pastor Rasmussen blev syg, og pastor Helms var der næsten ingen, der kunne høre i den store kirke. Så fik vi pastor N. P. Nielsen i Højer til at træde hjælpende til, og det gik da også bedre et stykke tid. Men kirkegangen gik alligevel mere og mere tilbage, og det hele gik ikke godt. Jeg skrev efter nogen tid et brev til Magle, hvori jeg skildrede alt som det var uden at pynte på noget.

Jeg fik hurtigt svar. I marts 1949 skrev Magle, at han havde modtaget mit brev med et lidt tungt hjerte. Han forstod, at det hele ikke gik godt. Men sydslesvigernes frihed lå ham meget på hjerte, så meget, at han næsten ville være rede til at give alt, for at de kunne få den. Han sluttede: »Hvis jeg har såret nogen ved at sige ja til at tage imod denne meget vanskelige opgave, så bedrøver det mig. Men sig til dem, der tænker sådan, at de jo virkelig må prøve at tilgive mig«.

Jeg svarede: »At der er nogle, der synes, at De ikke burde være taget til London, er jo ikke til at undres over. Men der er jo da også mange, der længes efter, at De skal komme tilbage. Og er De her igen, så er det andet hurtigt glemt. – Selvfølgelig er det rigtigt, at ikke en af os i menighedsrådet vidste noget om denne orlov til London. Men det er vi ikke vrede på Dem for«.

I et brev fra 9. april 1949 svarede pastor Magle: »...Jeg er klar over, at hvis nogen fandt på at forlange, at jeg skulle rejse hjem, før året er udløbet, så sendte jeg i stedet omgående min afskedsbegæring ind til ministeriet... Kære hr. Andresen, jeg drømmer næsten daglig om at se Tønder kirke fyldt af en tilbedende flok mennesker. Mon vi to får lov til at opleve det?... Med Sydslesvigsagen går det mange gange bedre nu end før, og jeg tror, at udsigterne er langt bedre, end de fleste hjemme aner... Og så ét endnu: Kunne De ikke tænke Dem at »droppe« det med »Hr. Pastor« og sige du til mig...?«

I forståelse med »Sydslesvigsk Udvalg af 5. Maj 1945« arbejdede Magle nu på at afvikle London-arbejdet og at sikre dets fortsættelse, og i 1949 kom han sammen med sin kone tilbage fra London. Han fik lov til at virke i Tønder endnu i 9 år. Det blev en travl tid, og misstemningen fra Londontiden blev hurtigt glemt. Da afskedstimen fra Tønder kom, ville Magle ikke, at der blev

holdt afskedsfest; det blev kun til en lille afskedssammenkomst sammen med provst Holdt i Brede, menighedsrådet og alle ved Tønder kirke ansatte. Og jeg fik lov til at sige et par ord. Jeg sagde: »Det er faldet i min lod at holde en lille tale i aften, ligesom det også var faldet i min lod at holde tale, da vi i 1937 tog afsked med provst Christensen og frue og samtidig bød pastor Magle og frue velkommen. – Jeg husker, at pastor Magle den aften sagde, at han ønskede at være, hvor der var bevægelse, og hvor der skete noget. Og her kom til at ske noget. Og pastor Magle var ikke den, der var tilskuer til det, der skete. Han levede med i det, han kæmpede for det, han anså for at være ret, han stred for sin overbevisning, han hjalp og skånedes ikke sig selv, hans temperament førte ham altid i forreste linie.

Pastor Magle har 2 sider – jeg vil nu næsten tro, at han har flere end to sider – men der var i hvert fald én side, der var let at få øje på. Det var medborgeren Magle, den initiativrige handlingens mand, den livlige og hjælpsomme Magle, der ikke veg tilbage for noget, når han kunne gøre en indsats, det var den Magle, der levede med i det, der rørte sig omkring os. – Men der var også en anden side, der måske var sværere at få øje på. Denne anden side var »præsten« Magle. Og den, der ikke har set denne side hos Magle, kender ham ikke. For her lå det centrale, det dybeste, det egentlige hos ham, og her lå hans egentlige anliggende... Måske er det vore sognes situation i dag, at vi mere havde brug for »medborgeren« Magle end for »præsten« Magle.

Somme tider kunne pastor Magle chokere både verdslige og kirkelige myndigheder og andre almindelige mennesker ved at gøre det helt ekstraordinære og ualmindelige. Jeg nævner bare hans villighed til at give katolikkerne husly i kirken, og jeg nævner sangerinden Josephine Bakers navn – hun talte fra prædikestolen.

Men dette var ikke udslag af en trang til at gøre sig bemærket og omtalt ved at gøre noget ualmindeligt. Men det var, så vidt jeg kender pastor Magle, snarere en demonstration af, at kristne mennesker har noget fælles, der binder ud over konfessioner og racer, og at kirken må have råd til at vise økumenisk sindelag ikke bare i tale, men også – og særlig – i praksis«.

Tønder Kirkemuseum

Da restaureringen af Tønder kirke var gennemført, håbede vi i menighedsrådet at få en rolig tid. Den fik vi på en måde også. De fleste tyske medlemmer af rådet blev udskiftet med mere besindige personer, som vi fik og siden har haft et udmærket og godt samarbejde med. Men der var dog endnu et forhold, der ikke havde fået en tilfredsstillende løsning efter restaureringen. Det var præsteportrætternes anbringelse.

De var jo nu anbragt på forskellige steder i byen, på seminariets loft og på museet og hos private. Med mellemrum blev der i byen spurgt efter billederne og henvist til det uforsvarlige i at lade disse billeder, der i sin tid var overdraget kirken, ligge ubeskyttede hen i byen. Blandt andet undersøgte redaktør de Cros Dich fra Jydske Tidende engang portrætternes anbringelse på seminariets loft. Under det billede, han ved denne lejlighed lod tage, satte han underskriften: »Portrætter i skammekrogen«. Og i menighedsrådet havde vi en dårlig samvittighed. Vi så ingen mulighed for at få portrætterne anbragt et betryggende sted, der også svarede nogenlunde til billedernes betydning. Og årene gik.

Men langt om længe begyndte det alligevel at lysne.

Til præstegården i Tønder hørte en bagbygning med facade ud imod Nørregade. Den indeholdt adskillige udhusrum til brug for præsterne og kirkens funktionærer og på første etage en sal til konfirmandundervisning, der dog ikke mere blev benyttet til sit oprindelige formål, og hvis vedligeholdelse bekostedes af menighedsrådet. Pastor Magle fik så den tanke at benytte den tomme forhenværende konfirmandsal med forstue og opgang til opbevaring af de 12 hjemløse portrætter og gøre dem til grundstammen i et lokalt kirkemuseum. Ikke blot menighedsrådet, men også byrådet og bestyrelsen for Tønder Museum blev vundet for projektet. Tønder kommune lovede i øvrigt at bidrage til istandsættelse af bygningen i Nørregade ved tilskud fra opsparede midler fra den kirkelige ligning.

Og den 30. oktober 1956 sendte menighedsrådet et andragende til kirkeministeriet om godkendelse af planen. Godkendelsen fik vi også, dog på den betingelse, at den ikke måtte komme til at koste den kirkelige ligning noget ud over en rimelig udgift. Ministeriet ville først på et senere tidspunkt tage endelig stilling til sagen. Til trods for, at dette ikke lød meget opmuntrende, satte vi imidlertid håndværkere i gang med at istandsætte værelse og trappegang, så man kunne få et pænt lille museum med to udstillingssale, en større og en mindre, samt en forstue og et toilet med håndvask.

Så begyndte indretningen. Først kom de 12 præsteportrætter, der dækkede det meste af væggene. Dernæst kom forskellige ting, der tilhørte Tønder kirke, og som hidtil havde været deponeret i Tønder Museum. En del kirkeinventar fra Tønder amt, som Tønder Museum havde haft i depot, blev også overført til kirke-museet. Ligeledes kom der ting fra kirker og private, så at vi hurtigt måtte anskaffe montrer, hylder og små skabe. Og efter en beskeden åbningshøjtidelighed den

30. juli 1957 stod kirkemuseet derefter åbent for offentligheden.

De samlede udgifter ved istandsættelse og indretning beløb sig til ialt 6.833,38 kr. Dette beløb var dækket ved kommunens tilskud på 5.000,- plus tilskud fra private og turistindtægter. Pens. lærer S. A. Christensen udførte gratis det meget store arbejde med katalogisering af alle modtagne ting. Sagkyndig bistand fik vi af museumsinspektør magister Schoubye, ligesom vi kunne glæde os over velvilje og anerkendelse fra Nationalmuseet i København.

Det begyndte alt sammen meget lovende, men kirkemuseet fandt ikke den interesse i befolkningen, som vi havde ventet. Antallet af besøgende blev aldrig stort. Vi havde håbet på besøg af turister. Af dem kom der mange i kirken, men kun få gik vejen om ad Nørregade trods de i kirken anbragte indbydelser. Museet lå jo noget afsides og kirketjeneren skulle i øvrigt med og vise gæsterne rundt. Mogens Poulsen fra Kristeligt Dagblad sluttede et interview med følgende sætning: »Turister burde ulejlige sig herop, pastor Magle og landmåler Andresen har fortjent det!«

Imidlertid blev pastor Magle pensioneret og flyttede til København. Han havde hele tiden været den drivende kraft – kirkemuseet var ubestridt hans værk. Efter pastor Magles pensionering blev jeg formand for forretningsudvalget, der havde tilsyn med kirkemuseet. Dette lå stadig ret ubemærket. Det i 1923 oprettede Tønder Museum udvikledes mere og mere og tiltrak sig den offentlige interesse. Over for dette anså kirkemuseet kun for at være et slags opsamlingssted for gammelt kirkeinventar.

I 1962 blev pastor Arendt dansk sognepræst i Tønder. Under restaurering af præstegården blev der indrettet en ret stor sal, hvor konfirmandundervisningen,

der i en række år var holdt i skolerne, fremtidig skulle foregå. Dette viste sig dog efter nogen tid at være en generende belastning for præstegården. Og så dukkede den tanke op, igen at få kirkens gamle konfirmandsal, hvor kirkemuseet nu havde til huse, som undervisnings-sal for konfirmanderne. Resultatet blev, at Tønder Museum ikke bare fik sine egne ting tilbage, men også alle kirkemuseets andre ting, herunder de 12 præste-portrætter. Og det forventedes, at disse ting på en eller anden måde, måske i et enkelt rum i Tønder Museum, fremtidig ville optræde samlet som Tønder Kirkemu-seum. Dette skete dog ikke; først efter længere tids for-løb vistest enkelte ting. Pladsforholdene tillod vist ikke en større udstilling.

To præstevalg

Som efterfølger for pastor H. Magle fik Tønder kirke i 1958 pastor M. V. Zeuthen som sognepræst for den danske menighed. Der var flere ansøgere, blandt andet også pastor Rudolph Arendt fra Ugilt. Vi hørte nogle af ansøgerne prædike inden valget, den sidste af dem, pastor Arendt, ved en aftengudstjeneste i Brede kirke. Amtsskolekonsulent Brejl og jeg var enige om, at det var den bedste prædiken, vi havde hørt, men hovedin-teressen samlede sig om pastor Zeuthen, og han blev valgt.

Pastor Zeuthen blev vi glade for, og han fik mange venner i Tønder. Han syntes, at der kom for få menne-sker i kirken, og engang foreslog han, at han som sog-nepræst og jeg som menighedsrådsformand sammen skulle søge at få optaget en indbydelse til høstgudstjene-

ste i kirken den kommende søndag i avisen. Det lykkedes, og den så sådan ud:

»En høstgudstjeneste er en takkefest. Folkekirken høstgudstjeneste skal være hele folkets tak til Gud for arbejdet og dets frugter, for sundhed og gode kår, for freden, ja, for livet i dets rigdom.

I morgen kl. 10 holder den danske menighed i Tønder sin høstgudstjeneste, og vi skal herved indbyde Dem alle til at være med: hvert eneste hjem, hver eneste enkelt-stillet, forældre, børn og gamle, arbejdsdygtige såvel som pensionister, svagelige og invalider, også medlemmerne af vore offentlige råd og soldaterne – alle skal de vide, at vi håber at se Dem til høstgudstjenesten.

Vi trænger til at være sammen, tværs over alt, hvad der til dagligt kan skille.

Vi trænger til at øve os i taknemmelighedens kunst.

Vi trænger til at lære om taknemmelighedens forpligtelser.

Vi trænger til sammen at lytte til Kristus, vor frelser.

Vel mødt på søndag«.

Vi mærkede nok ikke noget stort resultat af henvendelsen, ud over at et par af menighedsrådsmedlemmerne skriftlig meddelte, at de beklageligvis ikke kunne komme.

Men desværre blev pastor Zeuthens kun kort tid i Tønder, og i 1961 flyttede de til Ordrup.

Og så skulle vi efter pastor Zeuthens bortrejse igen have præstevalg i Tønder. I menighedsrådet var vi spændte, vi havde ikke en bestemt præst, som vi kunne ønske ansat. Men det forlød, at en gruppe af Indre Missions tilhængere ønskede at få pastor H. Nedergaard fra Branderup, der mentes at søge embedet, som ny præst i Tønder. Men vi måtte vente til ansøgningerne var nået frem. Og imens gik rygterne.

Da menighedsrådet endelig havde fået alle ansøgninger fra provstiudvalget, viste det sig, at dets interesser mest samlede sig om følgende ansøgere: pastor H. Nedergaard i Branderup, pastor J. Nielsen i Esbjerg og pastor Rudolph Arendt i Ugilt.

Dele af menighedsrådet hørte pastor Nedergaard prædike i Branderup, pastor J. Nielsen i Esbjerg og pastor R. Arendt i Løgumkloster. Amtsskolekonsulent Brejl, der ikke havde kunnet høre Arendt i Løgumkloster, ville meget gerne have haft mig med til Ugilt for at høre ham i hans egen kirke. Men jeg kunne ikke lade min syge kone sidde alene den lange dag.

Og så kom valget. Menighedsrådet indstillede som nr. 1 pastor H. Nedergaard i Branderup med 9 stemmer, pastor J. Nielsen, Esbjerg med 4 stemmer og pastor Rudolph Arendt, Ugilt med 3 stemmer; og vi var bombesikre på, at nr. 1 ville blive udnævnt. Men efter kort tids forløb kom udnævnelsen d. 5. april 1962. Kirkeministeren, fru Bodil Koch, beskikkede pastor Rudolph Arendt i Ugilt som sognepræst for den danske menighed i Tønder.

Denne afgørelse ramte os i menighedsrådet, et enkelt medlem trådte ud af rådet, og jeg følte det personlig som en krænkelse. Men kirkeministeren var jo i sin ret. Når indstillingen ikke var enstemmig, kunne hun vælge frit mellem de indstillede. Og derfor måtte vi nu indrette os efter den foreliggende situation.

Jeg skrev et brev til pastor Arendt, hvori jeg blandt andet gav udtryk for, hvad jeg følte: »Må jeg ønske Dem rigtig hjerteligt til lykke med udnævnelsen. Det er mit inderlige håb, at den må blive til glæde og velsignelse både for Dem og Deres familie og for os hernede i Tønder... Jeg tror, at De vil blive godt modtaget; i hvert fald vil jeg gerne for mit eget vedkommende forsikre Dem om, at enten det bliver som formand eller ikke

som formand af menighedsrådet, eller endda som værende uden for menighedsrådet, vil jeg gøre alt, hvad jeg formår, for at lette Dem Deres indgang hos os...«

Efter at jeg dagen derefter fik et brev fra biskop Dons Christensen, hvori han bad mig om at ville hjælpe med, at alt måtte gå godt i Tønder, svarede jeg ham blandt andet ... »Vi har i menighedsrådets danske gruppe lovet hinanden at stå sammen om vor nye præst. I hvert fald vil pastor Arendt ikke møde nogen modvind fra menighedsrådet. Men måske må jeg nu benytte lejligheden til at sige noget om mit syn på udnævnelsen, der øjensynlig nu er foretaget med henblik på det, kirkeministeren kalder »et hensyn til et alment folkekirkeligt behov ud fra et helhedsbillede, der er baseret på meget nuancerede oplysninger og dybtgående overvejelser«. Jeg tænker, at biskoppen aner, at en sådan indstilling ikke er helt fremmed for mig. Jeg har i hvert fald kæmpet med mig selv for at nå til klarhed over, om jeg skulle lade min holdning diktere af lokale hensyn eller af et mere alment folkekirkeligt hensyn. Jeg valgte det første, fordi jeg mener, at det først og fremmest er den lokale menigheds tarv, vi er sat til at varetage, det er dennes liv og trivsel, vi har forpligtet os til at værne om. Og min stemme lagde jeg så sådan, som jeg med en 40 årig medleven i Tønders kirkeliv som baggrund efter moden overvejelse mente at måtte lægge den. Det blev jo altså et nederlag.

Men dette betyder da lykkeligvis ikke, at der ikke kan komme noget godt og glædeligt ud af den nu foreliggende udnævnelse. Biskoppen må i hvert fald godt regne mig til dem, der af et godt hjerte vil arbejde med på, at det må lykkes«.

Og hvordan kom det så til at gå? Det gik meget godt, Arendts faldt godt til i Tønder og var afholdt af alle. Men kirkegangen var noget aftagende. Og i 1973 ud-

nævntes pastor Arendt til forstander for Præstehøjskolen i Løgumkloster.

Sidde (Jessine)

Sidde og jeg blev forlovet i 1912, da jeg var ansat på kasterkontoret i Meldorf. Da begyndte vor meget omfangsrige korrespondance, der kom til at strække sig over 10 lange år, deraf næsten 4 krigsåre. Jeg har andetsteds skrevet udførligt om dette, og jeg har prøvet at vise den spænding, som vi særlig i krigsårene levede under, spændinger, der bar på håb og ønsker og længsler, på bekymringer og frygt. Og alt dette har vi nedlagt i vore mange, mange breve og kort, som vi har skrevet. De var lyspunkter i vor tilværelse, for de gav også udtryk for glæde over det fællesskab, der bestod, og som blev ved med at bestå. Og de fortalte om vor længsel efter i en fredelig verden at få opfyldt vore ønsker om et normalt samliv i kærlighed og fællesskab.

Nogle, der læser dette, vil nok tænke, at 10 års forlovelse var en unormal og alt for lang ventetid. Jeg vil gerne indrømme, at det var det, alt for lang, og jeg vil ikke anbefale det til nogen. Men vor ungdomstid var unormal, vi blev kastet ud i forhold og begivenheder, som vi ikke selv var herre over. For Sidde var det sværest, hun gik hjemme og ventede i stor tålmodighed, medens jeg både i krigen og i Slesvig blev udsat for forhold, som krævede alle mine kræfter.

Kom der da slet ingen kriser mellem Sidde og mig i den lange ventetid? Jeg vil ikke kalde det kriser, men temperaturen i vor korrespondance kunne da svinge noget, det kunne vel ikke være anderledes. Men i det store og hele var Siddes breve lyspunkter i min tilvæ-

relse. Det, der gik igennem dem, var en tone af gudhenvivenhed og trofast venten på en endelig forening.

Efter 10 års venten fik vi endelig vort eget hjem i Tønder i Horupsgade 1. Det blev Siddes domæne. Hun elskede børnene, de var hendes et og alt, dem gav hun sig selv. Og det blev hun ved med under skolegang og efter konfirmationer, forlovelser og bryllupper og børnebørn.

Men hvad med børnene, der efterhånden fik venner og kom i disses hjem? Følte de sig ikke bundet og indsnævret i vort kristne hjem? Var der ikke ofte noget, som nogle af de andre børn fik lov til, og som ikke var tilladt hos os? Sådant blev der spurgt. Jo, somme tider faldt der en bemærkning fra vore børn om, hvorfor de dog ikke måtte få lov til noget, som andre børn godt måtte?

Jeg må vist bekende, at der var noget om dette. Vor kristendom og vor børneopdragelse var nok noget mørk. Sådant havde vi mødt den i vor ungdom, og nu ville vi gerne bevare vore børn for at komme ud i de mange ting, der trak dem bort fra den vej, vi så inderligt gerne ville, at de skulle gå. –

Men efter mange glade og lykkelige år kom der svære tider for os. I 1944 blev – som nævnt andetsteds – vor ældste søn Anton taget af Gestapo og ført til koncentrationslejren Neuengamme. Det tog meget hårdt på Sidde, og det lå på hende som et tryk. Anton kom dog hjem, men Sidde blev aldrig mere helt den samme, som hun havde været før.

Og så kom det allersværeste, budskabet om vor 22 årige yngste søn Christians død i 1951. Dette budskab knækkede Siddes livsmod. Hun havde ikke været stærk de senere år, men nu begyndte hendes hænder at ryste, og hendes kræfter svandt hen. Da hun så senere brækkede hoften ved et fald og efter ophold på syge-

huset kom hjem, lænkedes hun de sidste 7 smertefulde år til sin kørestol.

Siddes 70 års fødselsdag i juli 1960 var den helt store festdag. Alle kunne ikke komme, men alle børnebørn var der til Siddes store glæde. – Og nu vil jeg lade Anton komme til orde. Han var på en rejse i Tyskland, og i et brev til fødselsdagen skrev han blandt andet: »Tak for den måde, du har præget vort barndomshjem på – ikke alene ved hver dag »at gå kongebud« men også for trygheden, glæden, det lyse, humoren, forståelsen, respekten for stort og småt – og jeg kunne blive ved med at remse op – som du førte ind i barndomshjemmet. Tak, fordi du lærte os, hvor vi kunne gå hen, når vi ikke selv kunne magte opgaverne, tak fordi du lærte os at bede.

Så kom de sidste år i barndomshjemmet – og stadig var du lige uundværlig, for du levede med i vore vanskeligheder og sorger – ja, ikke alene levede du med, men led med – og hvor har det tit gjort godt, men hvor har det også slidt på dig.

Vi fløj af reden; men vi vidste, at dine tanker altid fulgte os, ja ikke alene dine tanker – men din forbøn. Hvor har det tit hjulpet i vanskelige situationer, at vi vidste, at mor bad for os.

Vi har brug for dig mange år endnu. vi rejser jo ikke alene hjem for at glæde, men også for at blive berigede – og det bliver vi. Du giver os hver gang noget af den styrke, du – midt i din svaghed – har«.

Mange havde tænkt på Sidde på denne fødselsdag. Der var også en hilsen fra pastor Braren. Han skrev blandt andet: »1907 mødtes vi første gang, med ungdommens eller den første manddoms friske forhåbninger, men nu mødes vi igen, ældede, grånede og svækkede. Og de tusinde håb, hvor er de blevet af? Er ikke nærmest kun det tilbage: håbet om en salig hjemfart?

Men lad os, så længe vi skal fortsætte vor vandring, en gang imellem sende hinanden en venlig tanke! At vide, at hist og her er der nogen, som stemmer overens med en, med hvem vi også i tavshed kan skride frem imod målet, det først gør jorden til en have«.

Der kom endnu fire smertefyldte og tunge år for Sidde. Hun blev mere og mere hjælpeløs. Men under alt dette beholdt hun sit milde sind. Jeg var den eneste, der måtte hjælpe hende. De sidste par år kom dog sygeplejerskerne fra menighedsplejen mig til hjælp.

Men en nat holdt hendes travle hjerte op med at slå. Sidde blev befriet for sine lidelser. I over 40 år havde hun været den gode ånd i vort hjem, nu var hun ikke mere. Vi var blevet fattigere. Ved sit milde sind, ved sin godhed og kærlighed, og ikke mindst ved sit levende gudsforhold havde hun givet hjemmet en egen tone, der gjorde det – trods smerter og lidelser – til et godt sted at være.

Da vi ved begravelsen bar Siddes legeme ud af kirken, dristede vi os til at synge Brorsons salme: O du min Immanuel, hvilken himmelglæde har du gjort min arme sjæl ved din purpurvæde! – med slutlinien: Jesus, Jesus, evig tak!

Vi mente, at dette ville være i Siddes ånd.

Takket være et godt helbred og min husbestyrerinde Gerda Ludvigsen kan jeg stadig bo i Horupsgade 1, hvor jeg ikke lever i fortiden, men prøver at følge med i tidens rørelser og dyrker mine interesser. Selve arbejdet med mine oplevelser gennem næsten 100 år har selvfølgelig bragt fortiden op i bevidstheden for en tid, men især understreget for mig, at jeg har god grund til at føle mig taknemmelig over for Gud og mennesker.

Indholdsfortegnelse

Min hjemstavn	5
Mine bedstefædre	12
Mine bedstemødre	14
Min far	18
Min mor	19
Minder fra Lendemark	21
Mors søskende	31
De Sottruper og andre	34
Aventoft	38
Skolegang	43
Mine violiner	49
Lendemark mølle	50
Kirken	54
Tønder omkring 1904	58
Drengemellemskolen i Tønder	63
Vraget som postelev	66
Det tyske kataster	68
Katasteramtet i Tønder	74
Meldorf	81
Tilbage til Tønder	85
Pastor Jürgen Braren	87
Kærlighed i grænselandet	92
Tuberkulosens spøgelse	96
Det første krigsår	100
1915	104
Til fronten	108
Fra Geesthacht til Berlin	113
Krigsopmålingsvæsenet i første verdenskrig	115
Krigsafslutningen	128
Ventetid i Slesvig	130
Dansk matrikelvæsen	143
Amtslandinspektørkontoret i Tønder	145
Tønder 1922	150

Horupsgade 1	152
Sønderjyder	156
Kirkeliv i Tønder før Genforeningen	158
Dansk kirke i Tønder	161
Søndagsskolen	165
Oxfordbevægelsen	168
Indre Mission i Tønder	169
Kirkerestaurering	184
Hos Anton på Staldgården	191
Frøslevlejren	193
Neuengamme	199
Antons hjemkomst	202
Indre Mission og besættelsens virkelighed	204
Mindretallets kirkeordning før og efter 1945	207
Flygtningeomsorg	217
Pastor Magle og Sydslesvig-sagen	220
Tønder Kirkemuseum	224
To præstevalg	227
Sidde (Jessine)	231
Personregister	237
<i>Kort over del af Tønder amt</i>	10

Personregister

- Albeck, Emil 163, 171
- Andersen, Einer, fuldmægtig, matrikeldirektoratet 135, 139, 142
- Andersen Klit, Hans Fjand 14
- Andersen, Nicolai & Bertha Cathrine, arkitekt 152, 172, 173–74, 176
- P. Kr. Konservator Nat. mus. 189, 190
- Andresen, Andreas Fedder (farfar) 12–14
- Andreas Fedder (sønnesøn af farfar) 13
 - Anna Catharina Margrethe (farmor) 15–17, 38
 - Anna (passer farmor) 17
 - Anton (broder) 18, 22, 32, 40, 81, 85, 86, 100–04, 105
 - Anton (søn) 92, 153, 156, 157, 191–204, 232f
 - Christian (søn) 155, 156, 232
 - Christine f. Matthiesen (mor) 19–21, 36, 45f, 155
 - Christine Marie (datter) 153, 156
 - Friedrich, senere invalidkonsulent 66
 - Hans & Maren, Aventoft 39f
 - Jacob Wilhelm, bager, Bylderup 27, 35
 - Lorenz & Gunder, Sottrup 35
 - Lorenz, gæstgiver, Tønder 39
 - Matthias (far) 18–19
 - Nicoline (faster) 16
 - Petra (datter) 155, 156, 192
 - Sidde (f. Jessine Christine Christensen) 29, 81, 84, 93, 94, 97, 98, 104, 106, 108, 109, 110, 114, 133, 142, 150, 152, 154, 192, 201–03, 231–34
 - Aage, indremissionær 177–78, 179–80
- Arendt, Rudolph, præst 226–31
- Asmussen, Andreas Nystad 32
- Bachmann, Hans 61
- Bahnsen, Rudolf, præst 25, 34f, 57, 159, 174
- Baker, Josephine 223
- Bangert, Emilius, domkantor 188
- Bartholdy, Chr. 205–06
- Ellen, frue, Munkemølle 197
- Basche, Hans Petersen, købmand, Tønder 18
- Beck, Filip 204
- Bergmann, Johann Heinrich Wilhelm, politibetjent 60

- Beuck, Carl, præst 151, 156, 163, 171, 217
- Bjerrum, Poul, seminarist 192
- Blume, Hans, postelev 67, 80
- Bonde, Anne Marie, Lendemark 25
- Boysen, Jens, katasterkontrollør, Haderslev 71
- Braren, Jürgen 53, 57, 87–92, 233
- Bredsdorff, Morten 218
- Brejll, S. C. 192, 227, 229
- Brink, Hans 77
- Karl 66, 79
 - Niels 92
- Brodersen, Boh, præparand 59
- Christian, katasterelev 36
 - Friedrich, senere præst 36
- Brorson, Hans Adolf 159
- Bubbers, frue, Meldorf 82
- Buhr, regeringsråd, Slesvig 138
- Burmester, Heinrich 57, 58, 65
- Busch, Otto, amtslandmåler 145
- Callesen, Jes, landmåler 79f
- Carstens, Carsten E., præst 160
- Carstensen C., gæstgiver 58
- Christine, Bylderup-Bov 79
 - Johannes, amtslandmåler 137
- Christensen, Bothilde (gift Hansen), moster 33, 34
- Erik, præst 151, 157, 161, 164, 165, 166, 168, 171, 184, 223
 - Jes Christian (gamle kromand) 29, 92
 - Johanne Engeline 29, 99
 - Marie, Lendemark 29, 48, 92–99
 - Metha (gift Thomsen og Husted), moster 15, 34
 - Peter Boysen & Christiane Marie 29, 30
 - Peter Boysen, d.y. 29
 - S. A., pens. lærer 226
- Clausen, Mikkelsen, Sottrup 37
- Cordsen, Andreas Matthias, lærer 44
- Dahl, Johannes Mathias, præst 158
- Damm, Margaretha Bottilla, syerske 62
- Catharina Maria, syerske 62
- Davidson, Marie 151, 170, 176
- Detlefsen, H. M., præst 57
- Dich, Cai de Cros 224
- Diedrichsen, Jørgen (stefar) 155
- Dons Christensen, Henrik 230
- Dyhrberg, Lisette 97
- Døør, C. 179–81
- Eiffert, Jørgen Peter, kusk 23
- Eschelsen, Jes 24, 33
- Rasmus Carl (Rasmus Cårl) 24–25, 33
- Frobenius, Th., orgelbygger 188–89
- Gagelmann, katastertegner, Meldorf 82

- Garn, Robert 152, 170–72, 176
 Giesche, Adolf, Hamborg 18
 Gosch, skriver på katasterkt., Meldorf 83
 Gousovius, frue, Hohenwestedt 105, 107
 Grosbøl, Jørgen Poulsen, lærer, Smedager 58
- Hald, Peter, Sottrup 37
 Hansen, Asmus, skomager, Lendemark 31
 – Christian, Hajstrup 93, 94, 97–98
 – Christian, møller 18, 22
 – Claus og Jens (møllerens sønner, legekammerater) 22
 – Nikolai, Lendemark 27
 – Rasmus (Kollunder) 31
 Hanssen, H. P. 133
 Heering, H. T., overrevisor, matrikeldirektoratet 142
 Heinrich af Preussen, prins 100
 Helmer, Steuerrat 80
 v. Helmolt, Adolf Heinrich Ferdinand Hans 105
 Helms, H. J., præst 221
 Hendriksen, Kai 134, 137, 140, 142
 Henriksen, Anders Marius, indremissionær 176, 177
 Hestorf, Johannes Jørgen, Sønder-Bylderup 21–22
 Holdt, Jens, provst 169, 223
 Holm, Niels P., amtslandmåler 137
 – Peter, kirketjener, Bylderup 55, 56
 Horn, Adam, Lendemark 28
 – Otto Medizinalrat, kreds-læge, Tønder 66
- Hoeg, Antoni, Heds 55
 Høeg, frue, Tønder 180
- Iversen, Peter Damgaard, Lendemark 28
- Jacobsen, A. M. (Leide), amtslandinspektør 137
 – Elise, Lendemark Mølle 51–53, 160
 – Ingeborg, broderihdl. 53
 – J. P., forpagter, missions-hotellet 177
 – Jes N., møller 23, 51, 160
 Jegsen, Jels 100
 Jensen, Marius Christian, amtslandmåler 137
 Jepsen, Christian, skoleelev 64
 Jessen, Edlef, Nystad 32
 – Jakob, Heds mark 32
 Johannsen, Heinrich, præst 66
 – Johann Philipp, Lendemark 30
 Jolmes, frue, Hohenwestedt 105
 Jordt Jørgensen, Kai, præst 207
 Jürgensen, Theodor, Bredevad 58, 67, 80
- Kaftan, Th. 160
 Kardel, Andreas 62, 63, 65, 66, 67, 151
 – Andreas, d.y. 63
 – Harboe 63
 – Johannes 63
 – Rudolf 63
 Karstensen, Jakob Rasmus 45–47, 48f, 55
 – Luise 49, 98
 Kersten, tjenestekarl, Lendemark 30

- Kier, Peter Oswald, provst 87
- Klemmensen, Karl, Bylderup-Bov 101, 102
- Klies, Meldorf 82, 84
- Koch, Bodil 229
- Krarup, K., amtslandinspektør 137
- Kruise, A. V., amtslandinspektør 137
- Krüger, katasterkontrolør, Meldorf 82, 84
- Köster, Adolf 134
- la Cour, Inge 192, 198, 202
- Lemcke, frue, Hohenwedstedt 105, 107
- Lenger, Theodor fra Nørre Smedeby 103, 104
- Lindhard, Th., amtslandinspektør 137
- Linnet, Hans & Jane 93f
- Lorenzen, Carl Johann & Line (Carl Bødker), Lendemark 26–27
- Carsten, skolekammerat, Tønder 66
 - Chr., amtslandmåler 137
 - Cidde, pensionatsværtinde 165, 176
 - Hans, lærer, Ballum 53
 - Margrethe, pensionatsværtinde 165
 - Martin, Lille Emmer-ske 169
 - S. C., købmand, Tønder 18
- Ludvigsen, Gerda, husbestyrerinde 234
- Peter, rovmorder 36
- Lytzen, Ludolph 64
- Løden, Cæcilie Marina Jacobine 62
- Magle, Hans 164, 166, 184–90, 194–98, 204, 207, 217, 220–25, 226, 227
- Marcussen & Søn, orgelbyggerfirma 188–89
- Hans, Sottrup 35
- Mahler, Mads, Øster Højst 35
- Matthiesen, Aksel, lærer 66
- Andreas Christian (morfar) 12–13, 19
 - Anna Cathrine (mormor) 14–15
 - Christian (morbror) & Tobine 20, 31–33, 50, 58, 67
 - Matthias, gdr., Sønder Bylderup 20, 21, 56, 88
- Michaelis, Georg, senere rigskansler 115
- Moltzen, frue, Slesvig 131
- Mosbech, J. L., amtslandinspektør 137, 144, 147, 148, 149f, 193
- Mundt, Holger 185, 188
- Mynster, Elisabeth 79, 87, 88f
- Nahnsen, lærer, Tønder 66
- Nedergaard, H., præst 228f
- Nicolaisen, Bahne, Sottrup 37
- Nielsen, skræddersvend, Uldgade 62
- Christen, Hørup på Als 103, 104
 - J., præst, Esbjerg 229
 - N. P., præst 91, 221
- Nissen, hypotekformidler 71
- Botilla (f. Andresen) & Fedder, Jacobsværff 41
 - Nicolai, præparand 59
- Noack, Carl Wulff 206
- Nørlund, Poul 185

- Obermöller, spisevært,
Slesvig 132
- Olufsen, Oluf P., borgme-
ster, Tønder 152
- Ottsen, Otto Lausten, sem-
lærer 62
- Otzen, Daniel, amtsland-
måler 137, 145, 146
- Petersen, A., landmåler-
studerende 79
- Carsten, præst 159
 - Christian, gdr., Bylde-
rup 9
 - Christian J., Slotsgade,
Tønder 152, 172, 174-76
 - Christine, Bylderup 52
 - Emil Peter, fiskehandler
25
 - Hans Egon, senere præst
156-57
 - Heinrich, Lendemark 22
 - Karen, Indre Mission,
Tønder 180
 - Lauritz, Lendemark 20, 49f
 - Lorenz Nissen, Lende-
mark 25
 - Nis (skatteseekretær,
Tønder) & Gertrud 156
 - Peter Hansen (kaldet
Peter Bødker) 22, 23
 - Thomas Christian & Ma-
ren, Lendemark 26
 - Thorvald, bager, Tønder
160, 199
- Pfahl, C. R., Oberregie-
ringsrat 69
- Poulsen, Mogens, journa-
list 226
- Prahl, Fr. I. 217
- Preis, Johannes Christian,
direktør, matrikeldirek-
toratet 135, 142
- Rasch, Lene, Lund 99
- Rasmussen, Knud, præst 221
- Rathge, Aug. 189
- Rickert, Klaus, skolekam-
merat 66
- Rittmeier, August Carl
Christian, gartner 20
- Rogge, Hermann Friedrich
Bernhard, landråd 53
- Rolfs, C. C., præst, Højer
90
- Rosenkjær, Aage 194
- Ryborg, Svend Aage
178-79, 180, 184
- Rühmann, G. N., præst 220
- Scharling, C. I., biskop,
Ribe 187, 188, 207
- Schatz, Fritz Carl Erdmann
Ernst, katasterkontrollør
67, 74f, 76f, 85, 86
- Schmidt, Grethchen 59, 62
- Hans 35, 37-38, 59, 62,
151, 152, 170, 173, 176
 - Marie 59, 62, 152
- Schoubye, Sigurd 226
- Schrader, Joh. Hermann,
præst, Tønder 159
- Schulze, chef i kartograf-
afdel., Pinsk 118
- Schäfer, Marius 145
- Simonsen, Bonnik 79, 86,
92, 101
- Simon Chr., præst 26, 57
 - Simon Peter Christian,
lærer 44f, 50, 56
- Skodborg, Chr. 180, 181
- Skov, M., hotelejer 165,
176-77
- Jens Chr., skrædder 62,
152, 165, 175
 - Villy 176
- Skovrøy, P. 64

- Sommer, M. T., skrædder 62
 Stage, Rudolf 181
 Steffen, Wilhelm Hans Otto,
 provst 163
 Stemmild, Chr. 35
 Stoll, W., flygtning 219
 Suder, Carl Friedrich
 Hermann, tandtekniker 76
 Svane, Egon 180
 Sønnichsen, Sønnich,
 Lendemark 18
 Sørensen, Christian,
 Teptoft 93
 – Hans Christian & Karo-
 line, Lendemark 27
 – J., generalsekretær, Indre
 Mission 206
 – Jep, Sottrup 37
 – Jørgen Asmussen, gdr.,
 Lendemark 27
 – Marie, Lendemark 27–28
 – Poul, præst, Vejle 205
- Thomasen, Chr., indre-
 missionær, Tønder 176
 Thomsen, Karsten, kata-
 sterelev 75
 Timpe, Ernst 66
 Toft, Nis, Kværnholt 102
 – Peter, Kværnholt 102
- Aage, organist, Tønder
 184, 189
 Tonnesen, Hans, præst 169
 Tygesen, Anton 177, 178
 – Poul 177, 178
 Tönsfeldt, Friedrich 64f
- Vogel, hofpræst 90, 120, 121
 Vogt, Ernst, manufaktur-
 hdl. 85
 Voelcker, landmåler, Ho-
 henwestedt 105f, 107
 Volquardsen, Ingwert Fritz,
 katasterkontrollør 71
- Wartenberger, chef f. op-
 målingsafdel., Pinsk 118
 Weiss, Heinrich Christian
 Friedrich, katasterteg-
 ner 75, 76f, 78
 Westarp, Kuno, v. frikon-
 servativ 90
 v. Wildenradt, H., Bylderup
 12, 55
 Wolf, H., præst 20
- Zeiss, helbreder ved bøn 180
 Zeuthen, M. V. 181, 227–28
 Zytphen, Heinrich, v. re-
 formator 82

SØNDERJYDSKE LEVNEDSLØB

I denne serie er hidtil udkommet:

Marie Boesen: Agnes Smidt fra Lundsmark. Træk af en livshistorie. Udsolgt.

Hans Hansen: Fra tidlig vår til efterår. I sønderjysk landbrugs tjeneste. Udsolgt.

Morten Kamphövener: Skrumsager. En sønderjysk fører. Udsolgt.

Th. Kaufmann: Minder og tanker. Erindringer fra grænselandet. Udsolgt.

Johan Meyer: Det gamle Frøslev. Udsolgt.

Frederik Høyberg: Gennem 80 år. Udsolgt.

Andreas Øster: Barn i Herrnhuternes Christiansfeld. 2. oplag. Udsolgt.

Jens Bladt: Alsiske minder. Udsolgt.

H. Gjessing: Drengear og manddomsvirke i Tønder. Udgivet ved Peter Kr. Iversen. Indb.

I. J. I. Bergholt: Pligtens vej. En sønderjyde i 1. verdenskrig. Udsolgt.

J. N. H. Skrumsager: Ane Marie Skrumsager. Udgivet ved Dorrit Andersen. Indb.

Jens Bladt: – og så blev jeg folketingsmand. Indb.

Hanne Poulsen: Jes Jessen. Maleren fra Åbenrå. Indb.

Peter Beck: Dansk dreng i Sundeved. Udsolgt.

Peter Beck: Ung mand fra Sundeved. Udsolgt.

J. H. Jensen: Landsbylærer i genvundet land. Indb.

Peter J. Møller: Haderslevdreng mellem dansk og tysk. Indb.

Edith Bergholt Andersen: Kroen i Halk og kredsen omkring den. Indb.

Nr. 19. Hans J. Hansen: Alsisk landmandsvirke. Indb.

Nr. 20. Hans J. Muusmann: Stavedskov – Ejstrup – Kragelund. Indb.

Nr. 21. Marius Schildt: Et jævnt og virksomt liv. Indb.

Nr. 22. A. Andresen: Den gamle landmåler fortæller. Indb.

Nr. 22 koster kr. 45,-, normalpris kr. 70,-

Enhedspris for medlemmer indtil nr. 19 incl. 25,- kr. pr. bd.

Normalprisen er 45,- kr. Nr. 20 og 21 koster for medlemmer kr. 30,-, normalpris kr. 50,-. Priserne er incl. moms.

Bøgerne fås ved henvendelse til Historisk Samfunds ekspedition,
Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå. Telefon (04) 62 46 83.

Landmåler A. Andresen er født i 1889, og han beretter om et begivenhedsrigt liv gennem 93 år. Han fortæller med lune om sin barndom i det danske Lendemark og det tyske Aventoft, om skolegang på drengemellemkolen i Tønder og om læretid på »Kastasteramtet« før 1. Verdenskrig. Som soldat var Andresen tilknyttet hærledelsen som korttegner, og i genforeningsårene ledede han fra regeringsbygningen i Slesvig overførelsen af det preussiske matrikelvæsen til dansk administration. Fra 1922 har forfatteren virket i Tønder som landmåler, og han har spillet en fremtrædende rolle i kirkeligt og humanitært arbejde.

Bogen er et væsentligt bidrag til Sønderjyllands kirkelege, nationale og administrative historie, og den fastholder mange sider af udviklingen på Tønder-egnen gennem trekvart århundrede.

Manuskriptet er udvalgt som det bedste i Historisk Samfund for Sønderjyllands erindringskonkurrence 1981/82.

Omslagsbilledet:

Amtslandinspektørkontoret i Tønder i 1920'erne.

Stående til venstre A. Andresen.